

ACL

Nr. 13B
2025

Acta Centri Lucusiensis

Argument

Studii și însemnări

Convergențe

Lecturi critice

Dosar ACL

Revistă editată de
Centrul de Studii
DacoRomanistice

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

nr. 13B/2025

**Centrul de studii DacoRomanistice LUCUS
Timișoara**

**ISSN 2343-8266
ISSN-L 2343-8266**

<http://www.laurlucus.ro>

Colegiul științific

coordonator:

professor emeritus Dan Negrescu (Timișoara)

secretar:

prof. univ. dr. Sergiu Drincu (Timișoara)

membri:

prof. univ. dr. habil. Ion Eremia (Chișinău, Republica Moldova)

prof. univ. dr. Nelu Zugravu (Iași)

prof. univ. dr. Radu Păiușan (Timișoara)

prof. univ. dr. Ștefan Buzărnescu (Timișoara)

conf. univ. dr. Valy-Geta Ceia (Timișoara)

conf. univ. dr. Laura Mesina (București)

muzeograf princ. dr. Călin Timoc (Timișoara)

membri de onoare:

dr. hab. Agnieszka Tomas (Varșovia, Polonia)

cerc. șt. gr. I dr. Alexandru Madgearu (București)

dr. Eugen S. Teodor (București)

prof. univ. dr. Laszlo Marianucz (Szeged, Ungaria)

cerc. șt. dr. Leonard Velcescu (Perpignan, Franța)

Colegiul de redacție

director:

Laurențiu Nistorescu

secretar de redacție:

Daniel Haiduc

redactori:

Cătălin Borangic

Antuza Genescu

Daniela Damian

Cuprins

Argument

<i>Valeriu D. Călărășanu</i>	_7
Cuceritor sau cucerit? Capcanele prepoziționării în analiza factuală	

Studii și însemnări

<i>Cătălin Borangic, Ovidiu Chiroban</i>	16
Arma, gestul și imaginarul: pumnalul sica și construcția sensului în mediile războinice nord-balcanice (sec. IV a.Chr. – sec. II p.Chr.)	
<i>Remus Mihai Feraru</i>	72
Învățământul creștin. Începuturile	
<i>Laurențiu Nistorescu</i>	80
Numele ducelui Walluc este Mauricius	

Convergențe

<i>Dan Negrescu</i>	90
Conceptus Ab ovo	
<i>Mădălina Strehie</i>	95
Cultul lui Marte în Dacia. Vizibilitatea epigrafică	
<i>Antuza Genescu</i>	106
Arta condiției umane	
<i>Daniel Haiduc</i>	115
Proza romană de epocă imperială	

Lecturi critice

<i>Valeriu D. Călărășanu</i>	130
Un salutar volum monografic dedicat Olbiei	
<i>Călin Timoc</i>	134
Chiara Cenati și memoria latină a lumii antice	
<i>Octavian Milca</i>	136
Cercetări Arheologice 32.2/2025	
<i>Constantin Elen</i>	138
Studia Ceranea 14/2024	
<i>Sorin Damian</i>	140
Semnale editoriale	
Dosar ACL	
Proiectul HiLands, o sinteză	
<i>Eugen S. Teodor</i>	143
Drumuri vechi prin pasul Rucăr-Bran	

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

Argument

Valeriu D. Călărășanu

Cuceritor sau cucerit? Capcanele prepoziționării în analiza factuală

Conqueror or conquered? The pitfalls of prepositioning in factual analysis

Abstract: *Did Alexander the Great conquer the Persian Empire? Yes. Was Alexander the Great conquered by the Persian Empire? Yes. Both answers are true, and neither can be fully understood without the other.*

Keywords: *Alexander the Great, Macedonia, Persian Empire, analytical prepositioning*

Cuvinte-cheie: *Alexandru cel Mare, Macedonia, Imperiul Persan, prepoziționarea analitică*

O veche anecdotă spune că, dacă printre doi trecători se rostogolește o roată, unul dintre ei va vedea că ea merge de la dreapta la stânga, iar celălalt, viceversa. De domeniul evidenței, nici unul dintre ei nu se va afla în eroare. Dar – și acest aspect merită să ne rețină atenția – nici nu va surprinde adevărul în totalitatea sa. Anecdota de față surprinde o problemă de pondere însemnată în (de fapt, și în) economia analizei logico-istorice: potențialul de distorsionare pe care-l prezintă prepoziționarea față de obiectul analizei factuale. În sine, prepoziționarea reprezintă un viciu de operare metodologică, o asumare ca sentință validată a unei/unor propoziții logice care au doar calitatea de prezumție, de ipoteză de lucru – ceea ce face ca prepoziționarea să se constituie într-o premisă a prejudecății.

Să ne oprim, cu titlu de studiu de caz, asupra modului în care este percepută domnia regelui macedonean Alexandru al III-lea, cel supranumit, încă din Antichitate de altfel, cel Mare, întrucât pe această percepție – un *exempli gratia* pentru ceea ce desemnăm drept prepoziționare – sunt formulate numeroase alte judecăți de valoare, ce depășesc cu mult contextul spațio-temporal al epopeei alexandriene. Trei propoziții însoțesc, aproape invariabil, prezentarea lui Alexandru cel Mare, respectiv, a realizărilor sale: prima, că el a cucerit și distrus un imperiu (Imperiul Persan); a doua, că a creat un imperiu nou

(Imperiul Macedonean sau Imperiul lui Alexandru), încorporând în acesta atât întreaga Peninsulă Balcanică ("imperiu natal", moștenit de la tatăl său Filip al II-lea, care-l crease prin intermediul Ligii de la Corint), cât și toate teritoriile/formațiunile componente ale defunctului Imperiu Persan; în fine, a treia, că în consecința imediată a cuceririlor sale a apărut o sinteză culturală greco-persană, ulterior desemnată drept civilizație elenistică. Toate acestea sunt parțial corecte. Însă doar parțial.

La 5 noiembrie 333 î.Hr., Alexandru și armata sa au câștigat la Issos o victorie categorică în fața trupelor comandate de regele persan Darius al III-lea¹. Tânărul rege al Macedoniei și-a inițiat campania împotriva Imperiului Persan în primăvara anului 334 î.Hr., ca răspuns la mobilizarea de forțe militare în zona Asiei Mici pe care Imperiul Persan o declanșase deja², angajând cu trupele avansate ale perșilor o primă confruntare la Granicus, pe care a câștigat-o³. În consecința victoriei, Frigia, Sardesul și Efesul au trecut fără luptă sub controlul lui Alexandru, care – *nota bene* – le-a recunoscut conducerile politice existente, deși acestea fuseseră instalate de autoritățile imperiale persane. În schimb, Miletul și Halicarnasul au fost cucerite prin luptă. Primul an de campanie nu a pus așadar în discuție existența și funcționarea ca mare putere a Imperiului Persan, acesta pierzând temporar controlul asupra unor teritorii periferice⁴, asupra cărora abia își reinstituise controlul; să amintim, Imperiul Persan traversase între anii 338 și 336 î.Hr. o criză politică profundă, inițiată de asasinarea regelui Artaxerxes al III-lea, context în care Egiptul și câteva mici formațiuni din zona Mării Egee și-au restabilit temporar independența⁵. Imperiul Persan va rămâne funcțional și după bătălia de la Issos: în Mediterana, deși sunt nevoiți să stopeze contraofensiva, persanii păstrează controlul asupra Cretei, în Asia Mică, contingentele persane rămase după bătălia de la Issos vor hărțui pozițiile macedonene din Paphlagonia și Cilicia vreme de mai bine de trei ani⁶, iar unele cetăți-stat, precum Tyrul și Gaza, vor rămâne fidele lui Darius și-i vor opune rezistență lui Alexandru⁷. Faptul că Egiptul trece de partea lui Alexandru nu surprinde și

¹. De reținut, în armata mobilizată de Darius al III-lea erau recrutați și 30 de mii de mercenari greci (Bosworth 2008, p. 805).

². Bosworth 2008, p. 797. Caracterul preventiv al debarcării trupelor macedonene și aliate în Asia Mică nu contrazice faptul că acest conflict militar fusese pregătit din timp, constituind un element programatic al curții de la Pella.

³. Arrian, *Anabasis Alexandri* 1, 14.

⁴. Flota persană își va restabili rapid controlul în Marea Egee, generându-i dificultăți lui Alexandru la reluarea campaniei din primăvara anului 333 î.Hr. Provinciile Paphlagonia și Cilicia se vor preda fără lupte macedonenilor, al căror control nu depășește încă Asia Mică.

⁵. Regele persan Darius al III-lea, ultimul reprezentant al dinastiei Ahemenizilor, va ajunge la putere în 336 î.Hr., în urma unei lovituri de palat, angajându-se în fidelizarea burocrăției imperiale și reinstituirea controlului asupra regiunilor secesioniste.

⁶. Bosworth 2008, p. 808.

⁷. Tyrul și Gaza vor fi totuși înfrânt de macedoneni, iar celelalte cetăți-port din Fenicia se vor preda fără luptă, păstrându-și (cu excepția Sidonului) conducerile preexistente.

nici nu poate fi cuantificat ca o victorie macedoneană: elitele de aici duceau de mulți ani o luptă de rezistență împotriva ocupantului persan. Mai important, însă, Darius controla ferm teritoriile de la răsărit de fluviul Eufrat, dispunând încă de resurse umane, politice și financiare pentru a mobiliza o nouă armată, în vederea unei previzibile noi confruntări.

Dar chiar și după bătălia de la Gaugamela din 1 octombrie 331 î.Hr. (deci la mai bine de trei ani după declanșarea campaniei), câștigată greu, dar decisiv de Alexandru, nu putem vorbi despre dispariția Imperiului Persan, ci doar despre dispariția autorității centrale⁸ și intrarea statului într-o perioadă de anarhie. Să examinăm datele factuale asociate celor opt ani (doar opt!⁹) petrecuți între predarea Babilonului și moartea lui Alexandru. Începem prin a observa că, pe toată durata prezenței lui Alexandru în Asia, provinciile/satrapiiile Imperiului Persan continuă să funcționeze cu birocrăția lor preexistentă (noul hegemon a procedat în câteva cazuri la înlocuire guvernatorilor, dar a lăsat neatins restul aparatului administrativ), continuând să gestioneze tezaurele (implicit să încaseze impozitele¹⁰) și să facă recrutări¹¹, de această dată pentru armata condusă de Alexandru, căruia i s-a oferit locul rămas vacant de rege al Imperiului¹². Evocăm aici, concluzia lui Simon Hornblower, la care subscriem fără rezerve: ”După Gaugamela și capturarea regelui, etape precum războiul de gherilă împotriva lui Spitamenes au fost pur și simplu impuse lui Alexandru, în calitatea sa de noul Mare Rege al Persiei”¹³. Încă și mai relevant pentru gradul în care Alexandru și-a asumat noua condiție de rege persan în detrimentul angajamentului față de cauza inițială a intrării sale în Asia este episodul petrecut în vara anului 324: atunci, pentru a înăbuși revolta trupelor macedonene față de continua amânare a întoarcerii acasă la Pella, Alexandru nu s-a limitat să-i execute pe răzvrățiți, ci a recurs formarea de unități militare exclusiv persane și la înlocuirea comandanților militari macedoneni cu alții recrutați dintre nobilii perși¹⁴.

⁸. Preferința celei mai mari părți a exegezei de a desemna Imperiul Persan, anterior momentului Gaugamela, cu titulatura *Imperiu Ahenid*, iar după moartea lui Alexandru Macedon, cu titulatura *Imperiu Seleucid*, trebuie amendată fie și numai pentru lipsa de consecvență taxonomică: dacă suprastatele de natură imperială ar trebui redenumite la fiecare schimbare de dinastie, ar trebui să vorbim nu de Imperiul Roman, ci de Imperiul Nerva-Antoninian, Imperiul Severian, Imperiul Constantinian ș.a.m.d.

⁹. Sistemele instituționale de complexitatea celor asociate statelor și suprastatelor nu dispar instantaneu și nu se creează instantaneu, ci se reconfigurează în decursul unor procese de mai multe generații.

¹⁰. Tezaurele de la Babilon, Susa (40.000 de talanți de aur și argint și 9.000 de talanți în dareici de aur) și Persepolis (120 de mii de talanți de aur) au fost predate lui Alexandru, care le-a folosit tot în cuprinsul Imperiului Persan, plătind trupele (inclusiv zecile de mii de recruți locali), curțile provinciale și noii favoriți (Bosworth 2008, p. 815-16).

¹¹. În timpul campaniei lui Alexandru din Bactria și Sogdiana (campanie care, *nota bene*, urma să restabilească controlul persan asupra unor provincii nordice), din anii 330-327 î.Hr., în armata sa sunt primiți și instruiți peste 30.000 de recruți perși. Similar, în anul 323 î.Hr., în falangă sunt încorporați alți 20.000 de perși (Garlan 2008).

¹². El își asumă rolul de suveran înțelegând că devine un rege persan, și doar o parte a trupelor cu care venise din Macedonia refuză să-l recunoască ca atare, inițial opunându-se ritualului *proskynesis* (cerința ca trupele proprii să i se prosternă ca unui rege oriental – n.n.), apoi instrumentând conspirații împotriva liderului înstrăinat (Bosworth 2008, p. 825). Foarte probabil, incendierea Persepolisului s-a înscris în aceeași logică a respingerii trădării cauzei primare.

¹³. Hornblower 2008-b, p. 878.

¹⁴. Bosworth 2008, p. 841. Gestul arată cât de mult se persianizase armata lui Alexandru și ce sprijin politic dobândise prin alianțele matrimoniale pe care le contractase în calitatea sa de suveran persan. De reținut: printre soțiile astfel dobândite, se numărau fiica cea mare a lui Darius și fiica cea mică a lui Artaxerxes al

Să amintim, aici, că Imperiul Persan – mai exact, un centru de putere imperială centrală derivată nemijlocit din cea preexistentă, alternativ față de centrul administrativ cu care relaționa deja Alexandru – continuă să existe și din punct de vedere juridic: după înfrângerea de la Gaugamela a regelui Darius, Bessos, satrapul Bactriei, l-a detronat (și executat) pe fostul rege și a ocupat tronul Achemenizilor sub numele de Artaxerxes al V-lea (și a utilizat de resursele încă disponibile ale statului imperial) timp de un an, până în 329 î.Hr., când a fost capturat de trupele macedonene și executat¹⁵ - însă un alt succesor persan, Spitamenes, și-a adjudecat tronul imediat, fiind lichidat abia în vara anului 327 î.Hr.¹⁶. Se poate obiecta, cu temei, că nici Bessos/Artaxerxes al V-lea, nici Spitamenes nu au condus efectiv statul imperial preluat de la Darius, dar la fel de adevărat este că nici Alexandru însuși nu a făcut-o, întrucât în cea mai mare parte a exercitării rolului său de Mare Rege s-a aflat într-o prelungită campanie militară, care a avut câțiva ani chiar caracterul unui război de gherilă. Diferența fundamentală dintre succesorii lui Darius și Alexandru a fost făcută, însă, de victoriile militare adjudecate de cel din urmă, astfel încât ocupare de către macedonean a tronului a putut fi considerată legitimă și, în consecință, tronul a putut fi lăsat moștenire urmașului recunoscut al lui Alexandru: regentul Perdicas¹⁷, apoi Seleucos¹⁸.

O altă observație este faptul că guvernatorii satraپیilor, fie că fuseseră reconfirmați în funcție de Alexandru, fie că fuseseră instalați de el, sunt judecați după loialitatea lor față de Imperiul Persan, implicit și după eficiența modului în care și-au exercitat atribuțiile. Guvernatorii care manifestă tendințe secesioniste față de centrul imperial (sau lasă această aparență) sunt executați fără rezerve: perșii Astaspes în Carmania, Orxines în Persis, Abulites în Susiana, dar și macedonenii Cleander și Sitalces în Media¹⁹. Să adăugăm aici și faptul că cele două mari campanii pe care le efectuează după încoronarea la Babilon – campania anilor 330-327 î.Hr. din Bactria și Sogdiana, respectiv, cea a anilor 327-325 î.Hr. din Indus – nu au nimic de-a face cu proiectul inițial al luptei Macedoniei împotriva Persiei, ci, dimpotrivă, reprezintă rezolvarea unor interese proprii ale Imperiului Persan, respectiv, reafirmarea hegemoniei asupra unor teritorii de periferie și inhibarea afirmării altor centre de putere. Subscriem și aici unei concluzii formulate deja în exegeză: ”Invazia Asiei de către Alexandru poate fi considerată, în sens militar restrâns, un nou început... dar în sens social (implicit instituțional – n.n.), a fost orice altceva”²⁰.

III-lea, scopul fiind vădit: să-i asigure legitimitatea ca suveran. (vezi și Bosworth 2008, p. 840).

¹⁵. Thomas 2007, p. 17.

¹⁶. Thomas 2007, p. 17.

¹⁷. Perdicas a fost desemnat ca succesor chiar de Alexandru, pe patul de moarte, în 11 iunie 323 î.Hr. (Heckel 2016, p. 162), și a condus Imperiul Persan până la asasinarea sa din 320 î.Hr.

¹⁸. Inițial principalul susținător al lui Perdicas, Seleucos a făcut parte din complotul care l-a înlăturat pe acesta (și care, nota bene, a avut ca motivație principală incapacitatea militară dovedită de Perdicas de a menține hegemonia persană asupra provinciilor pierdute în zona Mediteranei, a Egiptului în primul rând), dar, din perspectivă persană, contestarea puterii a avut loc doar în interiorul cercului palatual acceptat deja ca legitim. Legitimitatea lui Seleucos era întărită de faptul că, sub Perdicas, servise ca satrap al Babilonului, capitala de facto a Imperiului Persan din acel moment; ca atare, a fost semnificativ mai simplu pentru el să inițieze o nouă dinastie, care se va persianiza foarte rapid.

¹⁹. Bosworth 2008, p. 864.

²⁰. Hornblower 2008-a, p. 96.

Să ne oprim puțin și asupra celei de-a doua propoziții ce exprimă prepoziționarea în speța Alexandru cel Mare: aserțiunea că fiul lui Filip al II-lea ar fi construit/întemeiat un nou imperiu. Trecem peste faptul că, devreme ce Imperiul Persan nu a fost desființat, ci doar depozdat de câteva provincii din zona Mediteranei și adus temporar într-o stare de haos pe care Alexandru însuși s-a luptat s-o limiteze după înscăunarea sa pe tronul Ahemenizilor, în spațiul acestuia nu se putea afirma un alt stat (de natură imperială sau nu), întrucât teritoriile, populația și eșafodajul instituțional erau deja adjudecate într-o construcție politico-juridică preexistentă. Nu putem ignora însă faptul că din acest prezumat nou imperiu lipsea tocmai Macedonia, cu întreaga ei Ligă de la Corint: deși rămâne și în perioada post-Gaugamela un mare furnizor de trupe pentru armata lui Alexandru, statul Macedoniei (acum hegemon al Peninsulei Balcanice) nu se conectează în nici un fel la funcționarea Imperiului Persan, desfășurându-și propria ei viață politică și economică și ducându-și propriile sale războaie. Astfel, în anul 331 î.Hr., când Alexandru se pregătește pentru bătălia de la Gaugamela, generalul Zopyrion, lăsat acasă ca guvernator al Pontului, mobilizează o armată de 30 de mii de oameni și pornește într-o campanie la nord de gurile Dunării, fiind însă înfrânt de o coaliție de geți, sciți și olbieni²¹.

Că Macedonia (cu Grecia și celelalte teritorii europene dependente) a făcut corp politic distinct față de Imperiul Persan o dovedește și faptul că, la moartea lui Alexandru, ea nu a făcut obiectul partajului între diadohi, rămânând sub conducerea lui Antipater, care-l desemnase regent încă de la inițierea campaniei asiatice, în primăvara anului 334 î.Hr.²². Expresie a aceleiași stări de fapt, resursele statului imperial cucerit, în primul rând marile tezaure predate lui Alexandru de liderii orașelor și satraپیilor cucerite nu au luat calea Macedoniei decât ca excepție. Deloc surprinzător, în pofida efortului uriaș făcut pentru înfrângerea statului imperial oriental, Macedonia nu va reuși să-și adjudece, după partiția diadohilor, nici un teritoriu asiatic, ba chiar va pierde relativ rapid și controlul asupra Traciei (adjudecată de Lisimach începând din 306 î.Hr.), respectiv, asupra Epirului și Greciei.

Dovada cea mai clară că epopeea cuceritoare care l-a avut protagonist pe Alexandru nu a avut drept consecință crearea unui nou stat imperial este modul în care s-a efectuat partiția Imperiului Persan cucerit. Ca și Alexandru, generalii care și-au asumat moștenirea acestuia după moartea regelui (pe care doar ei nu l-au acceptat ca Mare Rege) aveau la dispoziție doar o armată – un corp militar impresionant, dar epuizat după mai bine de un deceniu de campanii, și mai ales persianizat într-o măsură deloc neglijabilă –, în vreme ce toate celelalte pârgii instituționale, cele care controlau resursele vastului teritoriu formal cucerit, au rămas (sau au revenit) sub controlul liderilor politico-administrativi locali. Nominalizarea unui suveran pentru întregul teritoriu adjudecat *manu militari* s-a dovedit imposibilă; încercarea diadohilor de a configura o conducere colectivă, mai mult sau mai puțin restrânsă, a eșuat, dar neînțelegerile dintre generali nu au fost cauza, ci

²¹ Trogus Pompeius 12, 2, 6, cf. FHDR I, p. 354-355. Putem specula că armata condusă de Zopyrion era destinată tot lui Alexandru (deci că ar fi avut intenția să ajungă urmând ruta prin nordul Mării Negre), dar cert este că ea exprimă o organizare politico-militară care se manifestă independent de centrul de putere din jurul celui care mai era doar nominal regele regatului de la Pella.

²² La moartea lui Antipater, în 319 î.Hr., tronul de la Pella a fost ocupat de fiul acestuia, Cassander, ceea ce întărește caracterul legitim al conducerii stabilite în 334 î.Hr.

efectul faptului că puterea politică reală nu se afla în mâinile lor, cum nu se aflase nici în cele ale lui Alexandru. În consecință, teritoriul format cucerit de Alexandru s-a fragmentat în marile unități politice care-l precedaseră, diadohii având o singură opțiune: aceea de a profita de vidul de putere politică de la vârful fiecăreia dintre unitățile politice în cauză și a revendica conducerea cu ajutorul resurselor militare pe care le mai controlau, acceptând (conștient sau tacit) să se identifice cu organismele statale preluate. Că așa stau lucrurile o certifică faptul că, o dată instalați în noile lor status-roluri, "frăția regală" pe care diadohii se străduiseră s-o instrumenteze s-a pulverizat instantaneu, ei lăsându-se antrenați în conflicte unii cu alții în baza agendei organismelor politice în cauză.

Aparent surprinzător, Imperiul Persan a fost cel mai puțin afectat de nou-instalata conflictualitate dintre diadohi²³. Spunem aparent surprinzător, întrucât, după aventura macedoneană și secesiunea provinciilor vestice, Imperiul Persan continua să fie – ca și pe timpul Ahemenizilor, de altfel – un organism politic foarte eterogen sub aspect etnic și religios, fragmentarismul structural-instituțional fiind accentuat chiar de faptul că armata (aflată sub conducerea directă a regelui) a continuat să aibă, cel puțin în primul deceniu, o puternică componentă macedoneană²⁴. Explicația absenței unor turbulențe semnificative în Imperiul Persan după moartea cuceritorului Alexandru constă în reziliența social-instituțională a acestei monarhii orientale, a cărei arhitectură organizațională era complexă, profundă (în sensul că se extindea până la baza socială) și, ceea ce este relevant aici, trata instituția regală (persoana regelui, laolaltă cu curtea și armata sa²⁵) ca un corp distinct și interschimbabil. Eșafodajul birocratic, și nu armata, impune în acest format organizațional agenda politică a statului, și avem a observa că aceasta reprezintă și sub Seleucizi o continuare a celei din vremea Ahemenizilor, cel puțin în ceea ce privește preocuparea de a menține un control ferm al suprastatului imperial asupra satrapiilor pe care le-a controlat anterior: asimilat la rândul său ca Rege al Regilor, fostul general al lui Alexandru este obligat să poarte războaie de afirmare a controlului persan în Mesopotamia (în 315 î.Hr. și 312 î.Hr.²⁶), în nucleul iranian (în 309-308 î.Hr.²⁷), în Bactria și Valea Indusului (între anii 308 și 303 î.Hr.²⁸), respectiv, în Asia Mică (în 282-281 î.Hr.²⁹) – în cele mai multe cazuri, fiind pus în situația de a lupta împotriva foștilor săi colegi din anturajul lui Alexandru Macedon. Toate acestea întăresc interpretarea că nu putem vorbi de instituirea unui nou stat imperial al Asiei profunde, ci de continuitatea celui vechi, care

²³. Edouard Will (Will 2008, p. 29) prezumă chiar – păstrând însă cuvenitele rezerve – că se poate vorbi de o veritabilă inerție a spațiului mesopotamo-iranian, pentru care moartea cuceritorului Alexandru și competiția dintre urmașii acestuia pentru părți din moștenirea teritorială par să nu fi constituit un motiv suficient de a se antrena în tulburări politico-militare.

²⁴. Musti 2008, p. 178-179.

²⁵. Ne distanțăm întrucâtva de opinia lui Domenico Musti, care consideră că armata reprezintă "adevărată bază a monarhiei seleucide" (Musti 2008, p. 180): acest lucru este valabil doar în ceea ce privește instituția regală, în vreme ce pentru funcționarea ansamblului statal al Imperiului Persan, esențială rămânea birocratia.

²⁶. În 315 î.Hr. Seleucus I este alungat din Babilon de Antigonos, dar reușește să se întoarcă în 312 î.Hr. cu ajutorul lui Ptolemeu I al Egiptului.

²⁷. În acest interval, Seleucus I îl înlătură pe Antigonus.

²⁸. Musti 2008, p. 210.

²⁹. Conflictul din acești ani constituie o tentativă a lui Seleucus de a recupera, pentru Imperiul Persan, controlul asupra satrapiilor din extremitatea vestică a Asiei.

a traversat o perioadă de anarhie pe durata epopeii lui Alexandru, pentru a se reconfigura în epoca diadohilor³⁰.

Ajungem, astfel, și la cea de-a treia afirmație pe care ne-am propus s-o supunem analizei în demersul de față: cea potrivit căreia epopeea alexandrină a avut drept consecință, printre altele, generarea unei sinteze culturale greco-persane, ulterior etichetate drept elenism. Întrucât natura acestei probleme face ca datele factuale să fie mai puțin relevante – manifestările culturale, imateriale în esența lor, sunt prea puțin pretabile comensurării și cuantificării obiective – ne vom limita aici să facem câteva afirmații cu un grad ridicat de generalitate. Cea dintâi este faptul că cele două mari arii culturale susceptibile a fi fuzionat într-o cultură nouă se aflau în contact de secole, rutele care le interconectau sub aspect economic și social fiind aceleași pe care se transmiteau inovațiile culturale de orice natură, de la cele spirituale la cele artistice sau tehnico-științifice. Este, deci, rezonabil să acceptăm că procesul de sinteză nu și-a avut originile în campania orientală a lui Alexandru cel Mare, aceasta putând fi considerată, cel mult, un accelerator al schimburilor de idei și modele, în consecința faptului că a facilitat deplasarea unor mase uriașe de oameni de-a lungul și de-a latul regiunilor din Mediterana Orientală și a celor din Asia profundă. Dacă avem în vedere aspectele de asumare identitară a unui pattern cultural, inclusiv prin opțiunile lingvistice, nu putem să trecem cu vederea faptul că implantul de elenism în afara bazinului est-mediteranean s-a limitat la comunitățile de coloniști instalate în cursul campaniilor alexandrine și la elitele polarizate de curțile regale constituite în jurul diadohilor. Asia profundă, Egiptul din afara metropolei Alexandriei, ba chiar și interiorul Asiei Mici au continuat să fie puțin receptive la inovațiile culturale emanate dinspre Hellada, după cum și *oikumena* greco-macedoneană (ar trebui să spunem traco-greco-macedoneană, pentru a acoperi întregul spațiu european) n-a supralicitat modelele orientale dincolo de manifestările elitelor. Există, în fine, și o altă fațetă a problemei: cine pe cine a influențat mai mult? Aceasta depășește însă limitele intervenției noastre de față.

Să răspundem, în concluzie, dublei întrebări de la care am pornit. A cucerit Alexandru Macedon Imperiul Persan? Da. A fost cucerit Alexandru Macedon de Imperiul Persan? Da. Nu există nici o contradicție între cele două Da-uri: *contraria non contradictoria, sed complementaria*. Ambele răspunsuri, ca să reformulăm, sunt în egală măsură adevărate, dar nici unul nu poate fi înțeles pe deplin fără celălalt.

³⁰. Reconfigurarea va continua, de altfel, pe măsură ce casa Seleucizilor se va dovedi incapabilă să facă față competiției din regiunea Mediteranei, iar aparatul birocratic va glisa către un alt centru de putere, ce se va forma în jurul casei Arsacizilor, de origine parto-bactriană.

Bibliografie selectivă

Volume

FHDR 1964

Iliescu, Vladimir, Popescu, Virgil C., Ștefan, Gheorghe (eds), *Fontes ad Historiam DacoRomaniae Pertinentes/Izvoare privind istoria României*, vol. I, Ed Academiei RPR, București 1964

Heckel 2016

Heckel, Waldemar, *Alexander's Marshals: A Study of the Makedonian Aristocracy and the Politics of Military Leadership*, ediția secundă, Ed. Routledge, Taylor & Francis, 2016

Lewis et alii 2008

Lewis, D.M., Boardman, John, Hornblower, Simon, Ostwald M. (ed.), *The Cambridge Ancient History*, ediția secundă, vol. VI *The Fourth Century BC*, Cambridge University Press, Cambridge 2008

Thomas 2007

Thomas, Carol G., *Alexander the Great in his World*, Ed. Blackwell, Malden, USA/Oxford, UK/Carlton, Australia, 2007

Walbank et alii 2008

Walbank, F.W., Astin, A.E., Frederiksen, M.W., Ogilvie, R.M. (ed.), *The Cambridge Ancient History*, ediția secundă, vol. VII/1 *The Hellenistic World*, Cambridge University Press, Cambridge 2008

Articole

Bosworth 2008

Bosworth, A.B., *Alexander the Great Part 1: The events of the reign*, în Lewis, D.M., Boardman, John, Hornblower, Simon, Ostwald M. (ed.), "The Cambridge Ancient History", ediția secundă, vol. VI "The Fourth Century BC", Cambridge University Press, Cambridge 2008, p. 791-875

Garlan 2008

Garlan, Y., *Warfare*, în Lewis, D.M., Boardman, John, Hornblower, Simon, Ostwald M. (ed.), "The Cambridge Ancient History", ediția secundă, vol. VI "The Fourth Century BC", Cambridge University Press, Cambridge 2008, p. 678-692

Hornblower 2008-a

Hornblower, Simon, *Persia*, în Lewis, D.M., Boardman, John, Hornblower, Simon, Ostwald M. (ed.), "The Cambridge Ancient History", ediția secundă, vol. VI "The Fourth Century BC", Cambridge University Press, Cambridge 2008, p. 45-96

Hornblower 2008-b

Hornblower, Simon, *Epilogue*, în Lewis, D.M., Boardman, John, Hornblower, Simon, Ostwald M. (ed.), "The Cambridge Ancient History", ediția secundă, vol. VI "The Fourth Century BC", Cambridge University Press, Cambridge 2008, p. 876-881

Musti 2008

Musti, Domenico, *Syria and the East*, în Walbank, F.W., Astin, A.E., Frederiksen, M.W., Ogilvie, R.M. (ed.), "The Cambridge Ancient History", ediția secundă, vol. VII/1 "The Hellenistic World", Cambridge University Press, Cambridge 2008, p. 23-61

Will 2008

Will, Edouard, *The succession to Alexander*, în Walbank, F.W., Astin, A.E., Frederiksen, M.W., Ogilvie, R.M. (ed.), "The Cambridge Ancient History", ediția secundă, vol. VII/1 "The Hellenistic World", Cambridge University Press, Cambridge 2008, p. 175-220

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

Studii și însemnări

Cătălin Borangic, Ovidiu Chiroban

Arma, gestul și imaginarul: pumnalul *sica* și construcția sensului în mediile războinice nord-balcanice (sec. IV a.Chr. – sec. II p.Chr.)

The *sica*-type dagger within the Padea–Panagjurski Kolonii–Mala Kopanya phenomenon. Origins, morpho-functional evolution, and ideological and ritual significance

Abstract: *The sica dagger represents one of the most distinctive weapons of the Iron Age in the Northern Balkans, occupying a central position within the cultural horizon conventionally defined as Padea–Panagjurski Kolonii–Mala Kopanya. Far from being a purely functional implement, the sica must be understood as a complex cultural artefact in which technology, symbolism, and social identity converge. Morphologically standardized despite its wide geographical dispersion, the weapon does not reflect technological conservatism, but rather the persistence of a deeply internalized cultural archetype shared by the mobile warrior elites of the Northern Balkans. This study approaches the sica as a composite object—simultaneously martial, ritual, and ideological. Its recurrent presence in elite funerary contexts, often accompanied by deliberate ritual destruction, demonstrates its integration into a coherent symbolic economy of death, memory, and status. Equally significant is the iconography engraved on the blades. Geometric, zoomorphic, astral, and narrative motifs do not function as mere decoration, but as a semiotic system: a non-alphabetic visual language through which myths, beliefs, and ideological values were materially encoded and transmitted within a predominantly oral society. The apparent disappearance of sica daggers from funerary records after the age of Burebista does not indicate their abandonment, but rather a transformation of ritual practices and ideological frameworks associated with political centralization. The persistence of the sica in Roman iconography—most notably on Trajan’s Column—confirms its*

lasting symbolic and political relevance. Ultimately, the sica emerges as a key indicator of identity, power, and worldview within the pre-Roman warrior cultures of the Northern Balkans. In conclusion, the historical, morphological, and technical evidence outlines the sica dagger as a weapon with a constant martial function, simultaneously invested with ideological and cultic meanings, and distinguished within the repertoire of ancient daggers by its specific form and its privileged association with the Celto-Thracian warrior elites of the Middle Danube basin. Its use and significance can be traced over a period of more than half a millennium, from the late fourth century BC to the early second century AD.

Keywords: *sica dagger, Padea–Panagjurski Kolonii, Mala Kopanya, Celto-Thracian warriors*

Cuvinte-cheie: *pumnalul sica, Padea–Panagjurski Kolonii, Mala Kopanya, războinici celto-traci*

Preambul

Necesitatea acestui studiu derivă dintr-o problemă persistentă a cercetării: lipsa unei terminologii unitare și riguroase privind pumnalele de tip *sica*, precum și existența unor utilizări improprii sau contradictorii ale termenilor care le desemnează. În literatura arheologică, pumnalele *sica* au fost adesea catalogate drept „cuțițe” sau „cuțițe de luptă/de lovit”, în mod vădit inconsecvent cu morfologia, cu funcția lor reală și cu standardele istoriei armamentului. Această confuzie terminologică afectează direct înțelegerea artefactelor, generând frecvent erori de încadrare culturală și funcțională. Totodată, s-a perpetuat o terminologie depășită, păstrată prin inerție conservatoare, în ciuda faptului că realitatea morfo-funcțională a acestor arme este clară și bine documentată. La aceste dificultăți se adaugă faptul că, deși pumnalele *sica* au beneficiat de contribuții importante în literatura arheologică - inclusiv încercări de sistematizare la nivel regional -, analiza lor rămâne în continuare predominant sectorială. Studiile existente abordează prioritar reperele arheologice, fără a integra într-un cadru unitar toate nivelurile relevante ale fenomenului: origini, formare, evoluții morfologice, distribuție, funcții combative și simbolice, rol social, statut, circulație și transformări de lungă durată.

În absența unei articulări sintetice între aceste niveluri - morfologic, funcțional, cultural și ideologic -, înțelegerea emblematicelor *sica* rămâne fragmentară, iar logica internă a fenomenului Padea-Panagjurski Kolonii-Mala Kopanya¹ nu devine pe deplin

¹. În cadrul acestui studiu, se va opera cu acronimul „PPK”, pentru a desemna utilizările consacrate în literatura de specialitate anterioară anului 2000, și cu forma extinsă „PPK-MK” pentru lucrările și interpretările ulterioare acestui moment. Această distincție reflectă evoluția cercetării și oferă o mai bună înțelegere a realităților istorice ale fenomenului în sine. Extinderea și diversificarea descoperirilor după anul

vizibilă. Persistența abordărilor dependente de descoperiri locale și de tradițiile tipologice ale fiecărei școli arheologice a generat o imagine incompletă și adesea supărător de incoerentă asupra ansamblului. Totodată, analiza tradițională a acestor arme a rămas în mare parte cantonată în limitele arheologiei descriptive, fără o articulare consecventă cu perspectivele disciplinelor conexe. Contribuțiile provenite din iconografie, istorie militară, sociologie, antropologie, psihologie istorică sau istoria mentalităților - indispensabile pentru înțelegerea dimensiunilor simbolice, statutare și ideologice ale pumnalelor *sica* - au fost rareori integrate într-un demers interpretativ coerent. Această absență a dialogului interdisciplinar a menținut o imagine parțială și dezechilibrată asupra rolului real al armei în cultura războinicilor traci, celți și daci. La aceste dificultăți se adaugă faptul că literatura de specialitate, deși conștientă de expansiunea necontrolată a detecției de metale, evoluează într-un ritm inerent mai lent și nu reușește întotdeauna să țină pasul cu avalanșa descoperirilor recente. Materialul a intrat în circuitul arheologic, mai ales în ultimele două decenii fie, mai rar, prin cercetări arheologice, fie prin actualizări ale inventarelor muzeale, prin recuperări de patrimoniu braconat arheologic. În general, acest lucru este vizibil prin apariții meteoritice în comerțul internațional cu antichități sau pe rețelele sociale. Pot fi, de asemenea, rezultatul unor detecții autorizate. Aceste date modifică în timp real harta dispersiei geografice, registrele iconografice consacrate și alți parametri anterior stabili. Creșterea masivă și neuniform documentată a datelor accentuează discrepanța dintre reperele fixe, dar nu întotdeauna corecte, ale literaturii de specialitate, pe de o parte, și realitatea mult mai diversă și nuanțată a corpusului actual.

Pe acest fundal, analiza de față urmărește să restabilească ordinea conceptuală necesară, oferind o perspectivă completă, fundamentată și comparabilă internațional asupra pumnalului *sica*, analizat ca ceea ce este: o armă distinctă, cu o identitate morfo-funcțională precisă, cu rădăcini proprii, o istorie luxuriantă și cu un rol central în imaginarul războinic al comunităților nord-balcanice. Scopul nu este doar clarificarea terminologică, ci și recuperarea ansamblului de semnificații pe care arma l-a avut în epoca sa: apartenență culturală, origini, evoluție, funcții, statut social, rol ritual, distribuție geografică și asociere cu elitele. În cele din urmă, analiza urmărește să ofere un cadru metodologic stabil pentru analiza viitoare a pumnalelor *sica*, să unifice terminologia, să depășească fragmentarismul cercetărilor anterioare și să restituie locul autentic al acestei arme în istoria și cultura războinicilor PPK-MK.

Introducere

Pumnalul *sica* se impune ca un artefact de prim-plan, întrucât în lumea traco-celtică și dacică el nu funcționează doar ca armă, ci și ca indicator material al identității războinice și al unui sistem de valori în care violența legitimă, prestigiul și sacralitatea sunt inseparabile. Frecvența sa arheologică, răspândirea pe un areal excepțional de larg

---

2000 au permis surprinderea mai clară a dimensiunii sale geografice, a gradului de dispersie și a complexității interne, relevând aspecte care anterior erau parțial sau complet invizibile. Utilizarea formei PPK-MK nu introduce o entitate istorică nouă, ci încearcă să surprindă mai fidel, dintr-o perspectivă contemporană, amploarea și coerența unui fenomen cultural real, a cărui manifestare a fost întotdeauna mai largă și mai complexă decât o sugera documentația disponibilă în etapele timpurii ale cercetării.

și integrarea constantă în mormintele elitelor arată fără echivoc că avem de a face cu unul dintre pilonii ideologici ai fenomenului PPK-MK. Pumnalele *sica* instituie un limbaj propriu al puterii: îl identifică pe purtător, îi certifică poziția în ierarhie și îl integrează într-un sistem de valori în care violența, moartea asumată și memoria colectivă se împletesc într-o tradiție comună nord-balcanică. Arma poartă în sine o dublă încărcătură: una combativă și una sacră. Curba ei specifică, optimizată pentru lovitura decisivă, a fost dublată de o funcție cultică, vizibilă în ritualurile funerare, în gestualitatea sacrificială și în gravura simbolică aplicată lamelor, purtător al unui imaginar simbolic coerent. În acest din urmă sens, pumnalul *sica* devine suportul material al unor mituri și idei-forță: confruntarea cu moartea, virilitatea inițiată, apartenența la o elită care își reprezenta identitatea prin simboluri concentrate. Nu întâmplător, multe lame sunt decorate cu motive mitologice - decoruri zoomorfe aflate, simboluri astrale sau compoziții narative - care transformă arma într-un vehicul al sacralității și într-un reper vizual al autorității. Prin numărul mare de exemplare, prin unitatea formelor și prin distribuția sa trans-regională, pumnalul *sica* nu reflectă doar o tehnologie comună, ci o ideologie comună. Ceea ce se vede astăzi doar în descoperirile din sol - arme, morminte - este expresia materială a unei realități sociale profunde: existența unei aristocrații militare care se recunoștea pe sine prin această armă și care îi conferea funcții multiple - instrument de luptă, marcator de statut, semn identitar, obiect ritualic.

În mediile traco-celtice și dacice, pumnalul *sica* este documentat constant în poziții centrale ale culturii materiale, ale ritualului funerar și, prin reflecție, ale ideologiei războinice. Prezența sa insistentă în inventare, dispersia excepțională pe un areal care leagă Rodopii de Tisa superioară (Fig. 1; Fig. 2/1) și caracterul aproape obligatoriu în mormintele elitelor indică faptul că această armă a fost, încă de la început, un element structural al comunităților războinice din nordul Balcanilor. Din datele arheologice și culturale se desprinde o dublă articulare: pe de o parte, pumnalul *sica* funcționează ca instrument optimizat pentru luptă - lamă curbată, echilibru bun pentru lovitura de străpungere și despicare, manevrabilitate; pe de altă parte, ca obiect ceremonial, parte integrantă a ritualurilor de sacrificiu, a gesturilor de prestigiu și a codului funerar și vizual al aristocrațiilor PPK-MK. Decorurile lamelor, cu teme mitologice, zoomorfe sau astrale (Fig. 5; Fig. 6/1-5; Fig. 7/7) nu sunt simple ornamente, ci expresii ale unei gândiri simbolice care încărcă arma cu sensuri ce depășesc, în mod evident, sfera tehnicului. Prin amplitudinea dispersiei, suprapunerea constantă cu centrele de putere locală și densitatea cu care apare în morminte, pumnalul *sica* reflectă însăși organizarea internă a elitelor războinice. Ea materializează o ordine, un set de credințe și o economie a violenței ritualizate, în care războinicul era definit simultan prin actul lovirii și prin participarea sa la sacral comunitar. În această dialectică dintre utilitar și sacru, pumnalul *sica* devine una dintre cheile de lectură ale întregului fenomen PPK-MK.

În opoziție cu acest condens de attribute, diversitatea morfologică a pumnaletor nu duce spre ramificare tipologică, ci revine constant asupra aceluiași canon. Această conservare formală indică un arhetip cultural stabil, pe care comunitățile PPK-MK îl personalizează, dar nu îl alterează în profunzime. În toate regiunile, funcțiile rămân aceleași - combativă, rituală, funerară, identitară - ceea ce arată că forma nu este rezultatul tehnicii,

ci expresia unei ideologii comune a elitelor războinice nord-balcanice. Deși răspândit pe un areal vast și produs în medii diferite (centre, ateliere, artizani mobili), pumnalul *sica* nu a dezvoltat o tipologie divergentă. Particularitățile locale nu au schimbat funcțiile fundamentale: pumnalul a rămas mereu o armă funcțională, o insignă a statutului și un instrument ritualic. Nu mai puțin important, pumnalele *sica* funcționau ca suport material al unor mituri comunitare, oferind unul dintre foarte puținele medii prin care imaginarul mitico-ideologic al unei lumi, în esență orale, a fost fixat și difuzat vizual. Ornamentica lamelor a reprezentat forma materială prin care comunitățile PPK-MK și-au transmis, codificat și reprodus imaginarul războinic, social și sacru, un sediment condensat al unui patrimoniu mitologic care, în rest, a lăsat urme infime. Conservatorismul formei exprimă, de fapt, conservatorismul unei vaste ideologii războinice, în care identitatea de grup se perpetuează nu prin variație, ci prin fidelitate față de un model. Pentru o lume pre-statală, iliterată și structural diversă, o asemenea coerență formală și funcțională reprezintă un fapt cu totul remarcabil.

Desigur, ceea ce încercăm să descifrăm astăzi este inevitabil un fragment supus criticii și, în mod legitim, amendabil. Această interpretare este propusă ca o reconstrucție mediată de instrumentarul disciplinelor moderne, aplicat unor urme materiale dispartate și filtrat prin modelele analitice contemporane, fără a putea fi desprinsă de limitele inerente ale acestui demers. Ne lipsesc cheia interpretativă originală și ansamblul mental complet al comunităților care au produs și folosit aceste arme, ceea ce ne obligă la prudență. Totuși, chiar și în această formă discontinuă, convergența indiciilor tipologice, contextuale, artistice și simbolice permite conturarea, cu un grad rezonabil de siguranță, a importanței pe care pumnalele *sica* au avut-o în epoca lor. Merită subliniat faptul că, timp de peste un secol, arheologia a fost aproape singura disciplină implicată în analiza acestor artefacte, ceea ce a produs un nivel de cunoaștere solid, dar inevitabil arid și incomplet. Abia în ultimele două decenii intervenția disciplinelor conexe a început să fisureze sarcofagul sacrosant al abordării strict arheologice. Deși arheologia rămâne osatura investigațiilor, psihologia istorică, sociologia, istoria mentalităților, antropologia, iconografia, istoria artelor, metalurgia și teoria culturii au contribuit decisiv la completarea dosarului istoric, oferind cadrul necesar pentru a înțelege dimensiunea reală, imaginară, simbolică, mentală și ideologică a acestor arme. În această lumină, pumnalele *sica* rămân repere privilegiate pentru reconstituirea unei lumi pe care o percepem majoritar doar prin lentilele precise, însă limitate, ale cercetării arheologice. Problema o putem aborda astăzi și cu avantajul distanței analitice. S-au acumulat artefacte și, mai cu seamă, avem alt nivel de cunoaștere și un mod modern de abordare.

Origini

Generic, pumnalele au o istorie strâns legată de evoluția umană, fiind expresia directă a uneia dintre cele mai vechi și persistente funcții tehnologice: capacitatea de a tăia și de a înțepa. Din Preistorie până în contemporaneitate, această armă a însoțit constant omul, adaptându-și forma și materialele, dar păstrând neschimbat nucleul său funcțional. În acest parcurs de lungă durată, pumnalul de tip *sica* se individualizează ca

o formă istorică și culturală distinctă și ocupă o pagină semnificativă a istoriei armelor. Literatura de specialitate este aproape unanimă în a considera că pumnalul *sica*, în forma sa maturizată, reprezintă o creație independentă a spațiului cultural tracice², structurată pe un fond local bine conturat de arme cu lamă curbată, ale căror rădăcini coboară în tradițiile hallstattiene sud-est europene. În acest proces, cultura Basarabi este în mod constant identificată drept zona de origine și de distribuție principală a acestor forme timpurii³. Armele curbate din Hallstatt-ul târziu, documentate cu precădere în necropolele Basarabi și Ferigele, reprezintă o dezvoltare locală independentă, cu influențe externe punctuale și limitate - inclusiv paralele minore cu forme grecești sudice precum diversele forme de *kopis* sau *falcata*⁴. Acestea constituie precursorii direcți ai formelor tracice ulterioare, inclusiv ai pumnalului *sica* propriu-zis. În această interpretare, continuitatea culturală a regiunii devine evidentă: Basarabi funcționează ca un nucleu inovator pentru tipuri de arme precum *machaira*, care ulterior se răspândesc în bazinul Dunării și chiar mai departe⁵ (Fig. 4/6). În literatura sud-europeană, termenul grec *μαχαιρα* (*machaira*) a fost utilizat frecvent ca desemnare generică pentru lamele curbate și cu un singur tăiș. În această accepțiune largă, pumnalul *sica* constituie o formă particulară, distinctă prin dimensiuni și funcționalitate. Fondul morfologic timpuriu include forme locale de tip *machaira* (Basarabi cu continuare în grupa Ferigele)⁶, alături de adaptări tracizate ale unor arme de prestigiu din zona stepelor (*akinakes*), care atestă existența precoce a unei idei coerente de armă curbată, asimilată atât funcțional, cât și simbolic în mediul tracice. În acest sens, exemplul *akinakes*-ului de tip Nógrád⁷ - o armă scitică de prestigiu „tracizată” morfologic (Fig. 4/4-5) - are o valoare ilustrativă, nu formativă. Cazul demonstrează capacitatea mediului tracice de a integra, adapta și resemnifica simboluri exogene puternice în propriile coduri de prestigiu și violență ritualizată. Această dinamică confirmă forța fondului mental local, capabil să modeleze influențe externe și să le încorporeze într-o tradiție regională coerentă.

Revenind asupra terminologiei, ambiguitatea își are rădăcinile în înseși sursele antice, adesea lapidare și neuniforme în descrierea armelor tracice. Herodot menționează, în cazul tracilor migrați în Asia Mică, în Bythia, un echipament compus din sulite, scuturi ușoare și „arme mici” (*Istoriei*, VII, 75). Sintagma utilizată de autor (*ἐγχειρίδια μικρά*, *encheiridia mikra*) este tradusă în mod obișnuit de exegeți prin „pumnale”, întrucât textul grecesc nu oferă detalii morfologice care să permită o identificare mai precisă. Termenul *ἐγχειρίδια* desemnează generic arme scurte „ținute în mână”, derivat din *ἐν χειρί* (*en cheirí* ‘în mână’), iar adjectivul *μικρά* ‘mic’ accentuează dimensiunea lor redusă și funcția de armă de proximitate. Formula indică, așadar, o categorie de arme scurte, însă nu permite distingerea clară între un pumnal propriu-zis și o *machaira* clasică - ambiguitate care a alimentat ulterior confuzii în literatura modernă: același termen a fost aplicat generos unui evantai de arme cu lamele mai mult sau mai puțin curbate. Clemens Alexandrinul

² Rustoiu 2007: 67-74; Rustoiu 2008: 153; Sîrbu, Borangic 2016: 39; Torbov 2018: 17-52.

³ Vulpe 1990: 74-79, 95-102; Cărăbiși 2018-2019: 117-121; Boyadzhiev 2025: 111, 124, 126-127, 219.

⁴ Vulpe 1990: 74-79, 104-106; Rustoiu 2007: 67-74.

⁵ Vulpe 1990: 107-110; Cărăbiși 2018-2019: 143-145.

⁶ Vulpe 1990: 74-79; Cărăbiși 2018-2019: 117-121.

⁷ Borangic, Lascu 2025: 12-15.

amplifică aceeași imprecizie, afirmând că tracii ar fi inventat un „cuțit mare, încovoiat”, numit în text *μαχαίρα* (*Stromateis*, I, 16), fără însă a descrie morfologia sau funcția în detaliu, ceea ce face dificilă identificarea tipului exact de armă. Din ambele surse se poate reține doar fondul comun: în imaginarul antic, tracii sunt asociați cu arme scurte și, în unele tradiții, curbate. Este o categorie de arme suficient de cunoscută în epocă pentru a nu necesita explicații suplimentare din partea autorilor antici.

Această neuniformitate terminologică antică reflectă, pe de o parte, perspectiva etnocentrică grecească asupra echipamentului „barbar” și, pe de altă parte, diversitatea reală a armamentului tracic din secolele V-IV a.Chr. În absența unor descrieri detaliate, exegeza modernă a fost nevoită să recurgă la corelarea cu descoperirile arheologice, care arată că armele secundare tracice din această perioadă erau predominant curbate, evoluând din fondul local hallstattian târziu. În acest cadru, expresia *ἐγχειρίδια μικρά* întâlnită la Herodot poate fi interpretată, din perspectiva arheologiei actuale, ca desemnând precursori ai pumnalelor *sica*: arme scurte, curbate, distincte atât de *machaira* elenistică mai lungă, diversele forme de *kopis*, cât și de *akinakes*-ul drept. Acest peisaj „onomastic” și morfologic, nesigur încă din Antichitate a generat, în istoriografia modernă, o constelație de opinii, clasificări și poziționări la fel de dispersate. În acest context, abordarea cercetătorului bulgar N. Torbov reprezintă una dintre pozițiile echilibrate, conștiente de complexitatea reală a problemei terminologice. Chiar titlul monografiei sale - „Ножът - *μάχαιρα* или *sica*” (Cuțitul - *machaira* sau *sica*) - reflectă atât oscilația terminologică modernă, cât și încercarea autorului de a clarifica o confuzie acumulată în decenii de literatură. Torbov optează deliberat pentru termenul neutru bulgar нож (*nož*) ‘cuțit’, argumentând că *μάχαιρα* este un termen greco-italic asociat săbiilor curbate elenistice, iar *sica* este un termen latin, filtrat în mare măsură prin prisma gladiatorilor traci care au luptat în arenele romane⁸. Prin această alegere neutralizantă, Torbov urmărește să evite încărcătura culturală și cronologică a celor două denumiri externe și să concentreze analiza asupra evoluției locale a armei, de la artefacte curbate (secolele VI-V a. Chr.) la o armă relativ standardizată în secolele III a.Chr.-II p.Chr.⁹. Totuși, această soluție nu este lipsită de limite. Termenul „cuțit”, deși convenabil ca punct de suspendare terminologică, riscă să dilueze profilul marțial și simbolic al armei și să reintroducă, involuntar, ambiguitatea pe care demersul său încerca să o corecteze. În plus, opțiunea are și o componentă tradiționalistă, specifică școlii bulgare, care a menținut termenul *nož* din inerție disciplinară, chiar și atunci când evoluția cercetărilor ar fi impus o delimitare mai fermă între armă și unealtă. În acest sens, poziția lui Torbov este echilibrată, dar conservatoare¹⁰. Clarifică un aspect, dar evită explicit definirea funcțională a armei ca pumnal, ceea ce limitează capacitatea modelului său de a fi aplicat comparativ pe areale mai largi.

În analiza de față, se propune generalizarea sintagmei „pumnal *sica*”, deja utilizată

⁸ Trebuie remarcat că arma gladiatorilor traci (*thraex*) din arenele romane, chiar dacă admitem că la origine a fost un pumnal *sica*, este o variantă optimizată pentru lovituri ample și spectaculoase, distinctă morfologic și funcțional de *sica* tracică. O altă față a problemei este utilizarea termenului *sicarius* ‘asasin’ (lit. ‘cuțitar’) în surse romane târzii, care desemnează un pumnal ascuns (*sica*), confirmând caracterul de armă scurtă, letală rapid, diferită de arma teatrală a gladiatorilor.

⁹ Torbov 2018: 6.

¹⁰ Torbov 2018: 23 și 100.

în unele lucrări relevante din literatura de specialitate (uneori în varianta scurtă *sica*)¹¹, dincolo de tradițiile istoriografice, delimitările naționale sau diferențele regionale. Această opțiune urmărește surprinderea identității morfo-funcționale a armei, a statutului său distinct în cultura războinică tracică și dacică, precum și a valențelor sociale, sacre și rituale acumulate de-a lungul parcursului său istoric. Morfologia specifică cunoscută astăzi a pumnalului *sica* se cristalizează în urma unei evoluții îndelungate, dar atinge forma sa matură spre sfârșitul secolului IV și începutul secolului III a.Chr., într-un context social dominat de aristocrația războinică a tracilor. În această etapă, arma apare stabilizată din punct de vedere morfo-funcțional: curbura lamei, proporțiile generale, raportul lamă-mâner și soluțiile constructive sunt fixate într-un canon relativ coerent¹². Exemplarele timpurii se disting printr-un repertoriu decorativ auster, limitat în principal la șanțuri și nervuri longitudinale. Este de remarcat absența decorurilor figurative pe lame în această fază; iconografia propriu-zisă și compozițiile simbolice elaborate apar mai târziu, ca rezultat al sintezei culturale specifice fenomenului PPK-MK. Această etapă timpurie precede însă momentul în care arma intră vizibil și coerent în orizontul surselor scrise. Tocmai absența unui vocabular tehnic precis în fazele incipiente și circulația armei în medii culturale diferite explică de ce problema denumirii și a etimologiei trebuie abordată separat de cea a formei. Dacă morfologia *sica* se cristalizează în spațiul tracic înainte de apariția decorului figurativ, numele sub care arma ajunge să fie cunoscută și transmisă este rezultatul contactelor militare și culturale cu lumea greco-romană.

Etimologia termenului *sica*, desemnând un pumnal încovoiat, deși ancorată în limba latină prin derivații săi¹³, indică un traseu mai vechi și mai complex. Termenul este preluat de romani probabil din mediul grecesc, unde a pătruns odată cu mercenarii traci angajați în conflictele lumii elene. La originea sa se află rădăcina indo-europeană *sek-, *sak-, cu sensul de „a tăia”, „a secționa”, fapt care susține vechimea conceptului și continuitatea semantică a armei de-a lungul timpului.

În limba latină, *sica* este explicat de dicționare ca un „pumnal încovoiat”¹⁴, asociată cu tâlharii și asasinii, de aici derivând peiorativul *sicarius* (ucigaș; vezi *lex Cornelia de sicariis*, în 81 a.Chr). Ansamblul acestor termeni sugerează, în mod constant, dimensiuni reduse și un gest tăietor specific, potrivit unei arme scurte, discretă, eficientă în proximitate, cu potențial letal ridicat. Valerius Maximus pare a fi primul autor antic care asociază explicit pumnalul *sica* cu spațiul tracic, în contextul relatării morții consulului P. Licinius Crassus, primul *Pontifex Maximus* care a condus o expediție militară în afara Italiei. Campania sa împotriva pretendentului la tronul Attalizilor, Eumenes III Aristonikos, s-a încheiat dramatic în urma bătăliei de la Leucaea (130 a.Chr.), când consulul a fost capturat de mercenarii traci aflați în solda autoproclamatului rege al Pergamului. Pentru a evita

¹¹ Schnurbein 1979: *passim*; Spânu 2001-2002: 84; Rustoiu 2002: 139; Rustoiu 2007: *passim*; Łuczkiwicz, Schönfelder 2008: *passim*; Rustoiu 2008: 153-156; Borangic 2009: *passim*; Kotygorosko 2015, 27-28; Rustoiu 2016: *passim*; Sîrbu, Borangic 2016, *passim*.

¹² Un exemplar descoperit *extra muros* la Kabyle (**Fig. 4/4**), datat aproximativ 350-200 a. Chr. (Domaradzki 1991: 59), un alt exemplar la Seuthopolis, datat aprox. 320-280 a.Chr. (Oggenova-Marinova 1984; 184-185) sau cel de la Zimnicea datat aprox. 350-300 a.Chr. (Spânu 2003: 9, nota 42).

¹³ Dicționar 1962: 677, s. v. *sica*.

¹⁴ Daremberg, Saglio 1911; 1300-1301, s.v. *sica*; Ernout, Meillet 2001: 623, s.v. *sica*.

rușinea captivității, Crassus l-a provocat deliberat pe unul dintre tracii care îl păzeau, lovindu-l în ochi cu nuiua folosită pentru a-și struni calul. Temperamentul războinic trac, orbit de durere și furie, l-a înjunghiat imediat pe consul cu *sica*, curmându-i viața¹⁵. Relatarea lui Valerius Maximus este elocventă nu doar pentru violența episodului, ci și pentru asocierea clară dintre arma numită *sica* și mercenarii traci, confirmând percepția romană asupra acestei arme ca instrument caracteristic unui tip de războinic nord-balcanic.

Context cultural

Evoluția terminologică, ancorată în contactele militare timpurii, pregătește terenul pentru integrarea pumnalului *sica* în orizontul cultural mai larg al fenomenului Padea-Panagjurski Kolonii-Mala Kopanya, unde arma devine emblema unei aristocrații războinice trans-etnice. Pumnalul de tip *sica* reprezintă o armă specifică aristocrației războinice asociate complexului cultural Padea-Panagjurski Kolonii-Mala Kopanya, o sinteză celto-tracică emergentă, formată printr-un proces accelerat de acumulări¹⁶, contacte și osmoză culturală, politică și militară. Acest proces s-a realizat printr-o combinație de mecanisme structurale - alianțe, daruri, relații matrimoniale, diferite forme de comerț, succese militare, ofrande, circulația modelelor de prestigiu și interacțiuni directe între elitele războinice regionale - care, împreună, au favorizat coagularea unei identități aristocratice comune și vor conduce, într-o etapă ulterioară, la cristalizarea politică a Regatului dac.

Apariția acestui orizont nu poate fi disociată de eferescența politico-militară a epocii, marcată de succesiunea rapidă a unor transformări majore: invazia celtică în Balcani, sosirea și extinderea progresivă a puterii romane în peninsulă, prăbușirea regatelor elenistice și dinamica internă a comunităților tracice locale. În acest context instabil, modelul PPK se exprimă, la nivel arheologic, prin conturarea unei noi identități cultural-funerare, a cărei manifestare cea mai vizibilă constă în depunerea defunțiilor în morminte de incinerare, asociate sistematic cu armamentul personal, de regulă distrus anterior intenționat. Inventarele funerare, adesea spectaculoase prin bogăție și coerență internă (**Fig. 2/3**), indică fără echivoc apartenența defunțiilor la o aristocrație politico-

¹⁵. „Acest soldat simplu, blestemat cu durere, dăruit cu atât de mult suflet, atât de mult caracter, general despre care trebuie să vorbesc. P. Crassus, ocupat cu războiul împotriva lui Aristonicus, în Asia, este luat prizonier între Elaea și Smirna de către tracii, din care prințul avea mulți în armată; temându-se să nu cadă în mâinile sale, își imaginează un mod de a se sustrage prin moarte acestui oprobriu. El înfige în ochii unuia dintre barbari bastonul pe care îl folosea să-și strunească calul. Înnebunit de durere, traciul îi înfige *sica* sa în piept și, satisfăcându-și dorința de răzbunare, îl scutește pe generalul roman de a-și vedea onoarea decăzută. Crassus nu a avut destul noroc, meritând mai puțin dispreț și mai puțină violență și a știut să rupă cu mult curaj legăturile deplorabile care-i puteau încătușa

libertatea și și-a recuperat onoarea în momentul în care persoana sa trebuia să-i fie predată lui Aristonicus” (Valerius Maximus).

¹⁶. Analizând transformările din spațiul nord-vestic al Bulgariei actuale, dar mai ales gradul ridicat de omogenitate al inventarelor funerare, corelat cu existența unor ateliere specializate care și-au imprimat amprenta asupra pieselor fabricate, cercetătorii bulgari au ajuns la concluzia că, cel puțin în acest areal, formarea și difuzia generală a acestui model cultural s-au produs într-un interval de cel mult două generații (Torbov și Atanassov 2008: 96-98). O asemenea durată este extrem de scurtă raportată la caracterul structural conservator al tradițiilor aristocrațiilor războinice, ceea ce sugerează un proces accelerat de coagulare identitară și de standardizare a practicilor marțiale, sociale și funerare.

militară, ostentativ distinctă de restul comunității. Această diferențiere se manifestă prin ritualul funerar elaborat, prin tipologia și valoarea armelor, prin gesturile simbolice asociate distrugerii mobilierului sepulcral și prin capacitatea economică afișată, reflectând mecanisme sociale și ideologice active în realitatea cotidiană a epocii¹⁷. La nivelul culturii materiale, aceste transformări devin vizibile arheologic prin reperarea unor asocieri recurente între anumite tipuri de arme, piese de harnașament și practici funerare distincte, documentate începând cu ultima parte a secolului IV a.Chr. Primele manifestări coerente ale acestui fenomen sunt atestate în nord-vestul Bulgariei actuale, între Munții Balcani și Dunăre, precum și în nord-estul Serbiei, fiind urmate de extinderea rapidă în Oltenia¹⁸ și sudul Transilvaniei¹⁹. Descoperirile din ultimele decenii au relevat o dispersie mult mai amplă, care acoperă astăzi o mai mare parte din Bulgaria, întreg teritoriul României, sudul Ucrainei și Republica Moldova²⁰ (Fig. 1; Fig. 2/1).

Fenomenul a fost inițial lipsit de reperele necesare care ar fi putut susține definirea sa ca o cultură arheologică propriu-zisă. În consecință, a fost încadrat succesiv drept *orizont*, *facies* sau *grup cultural*²¹, oscilații terminologice care trădează atât dificultatea asumării constantelor sale definitorii, cât și o înțelegere incompletă a fenomenului în ansamblu. Cu toate acestea, sintagma „PPK” a fost păstrată în uz, deși ea nu mai reflectă astăzi întreaga complexitate a implicațiilor etno-culturale, istorice și de civilizație pe care le presupune fenomenul, rămânând, cel puțin deocamdată, singura formulă relativ neutră și suficient de operantă pentru delimitarea acestui peisaj arheologic. Având în vedere aria actuală de răspândire a vestigiilor și manifestărilor specifice (Fig. 2/1), o denumire mai adecvată a acestui complex cultural-arheologic ar fi „Padea-Panagjurski Kolonii-Mala Kopanya”, abreviat PPK-MK²². În acest context de sinteză culturală accelerată, orizontul Padea-Panagjurski Kolonii-Mala Kopanya (PPK-MK) devine expresia materială a unei identități aristocratice trans-etnice, centrată pe mobilitate militară, ritualuri funerare elaborate și un set comun de însemne de prestigiu, printre care pumnalul sica ocupă un loc central. Apariția acestui orizont nu poate fi disociată de efervescența politico-militară a epocii, marcată de succesiunea rapidă a unor transformări majore: invazia celtică în Balcani, sosirea și extinderea progresivă a puterii romane în peninsulă, prăbușirea regatelor elenistice și dinamica internă a comunităților tracice locale. În acest context instabil, modelul Padea-Panagjurski Kolonii se exprimă, la nivel arheologic, prin conturarea unei noi identități culturale. Inventarele funerare, adesea spectaculoase prin bogăție și coerență internă, indică fără echivoc apartenența defuncțiilor la o aristocrație politico-militară, ostentativ distinctă de restul comunității. Această diferențiere se manifestă prin ritualul funerar elaborat, prin tipologia armelor, prin gesturile simbolice asociate distrugerii mobilierului sepulcral

¹⁷. Borangic 2020: 189-209.

¹⁸. Woźniak 1974, 382-402.

¹⁹. Rustoiu 2002, 33-40; Rustoiu 2012, 171-178.

²⁰. Borangic 2020, 189-209.

²¹. Asupra acestei definiții s-au formulat unele critici, emenate de conștientizarea limitelor acesteia. Termenul *cultură* este un import din sociologie și obligă la clasificări diverse ale artefactelor, precum și la selecția metodologiilor utilizate în cercetarea arheologică. Astfel, termenul se poziționează în zona convențiilor utilizate în comunicarea științifică (Palincaș 2010: 58).

²². Sîrbu, Borangic 2016, 41-47, Borangic 2020: 189-209; Borangic 2025, 123.

și prin capacitatea economică afișată, reflectând mecanisme sociale și ideologice active în realitatea cotidiană a epocii.²³ La nivelul culturii materiale, aceste transformări devin vizibile arheologic prin reperarea unor asocieri recurente între anumite tipuri de arme, piese de harnașament și practici funerare distincte, documentate începând cu secolul III a.Chr.

Abordarea istoriografiei bulgare a fenomenului PPK se caracterizează printr-o lectură prudentă, strict arheologică, centrată pe tipologie, cronologie și distribuție regională, cu accent pe nord-vestul Bulgariei ca zonă de nucleu²⁴. Interpretarea evită deliberat extrapolările etno-politice și culturale ample, preferând explicarea fenomenului prin standardizarea panopliilor, omogenitatea inventarelor și o încadrare cronologică restrânsă. Această opțiune are meritul unei rigori metodologice solide, dar lasă în plan secund dimensiunile ideologice, identitare și de durată lungă, care depășesc strict cadrul arheologic regional. Într-un registru comparativ, istoriografia sârbească a tratat problematica PPK într-o manieră descriptivă și rezervată, evitând în mod constant interpretările etnoculturale extinse. Această prudentă interpretativă, ce poate fi calificată drept „neutralitate metodologică”, este favorizată atât de situarea fiefului tradițional al scordiscilor pe teritoriul Serbiei de astăzi, cât și de numărul relativ redus de complexe strict comparabile cu cele de tip PPK. În consecință, analiza s-a concentrat prioritar asupra materialului arheologic propriu-zis, într-o logică apropiată de cea a istoriografiei bulgare, dar fără intenția explicită de a construi modele culturale sau identitare de ansamblu²⁵. În contrast cu aceste abordări prudente, istoriografia occidentală²⁶ s-a arătat mai receptivă față de conturarea unui orizont cultural nou în Balcanii de nord, acceptând caracterul său mixt și, implicit, distribuția geografică pe ambele maluri ale Dunării. Această deschidere interpretativă a permis încadrarea fenomenului PPK-MK într-o dinamică regională mai amplă, care depășește cadrele strict naționale sau arheologice și integrează dimensiuni culturale, politice și ideologice de durată.

Dincolo de aceste abordări regionale, aplicate unui fenomen cultural care nu poate fi fragmentat prin delimitări contemporane²⁷, baza materială - permanent actualizată, mai ales prin descoperiri non-arheologice - a condus la o reconfigurare semnificativă a cadrului cunoscut anterior. Această extindere documentară a lărgit considerabil aria cunoscută de manifestare a orizontului și modelului PPK-MK, ceea ce a permis o reevaluare a forței sale interne, a coerenței structurale și a capacității de integrare a unui model identitar și politic emergent. Această extindere documentară impune o relectură continuă a fenomenului, sugerând o capacitate de difuziune și de coagulare identitară mult mai amplă decât cea presupusă de literatura clasică. În centrul acestei dinamici se află însă un actant precis: războinicul de elită, purtător, mediator și vector de transmitere al modelului PPK-MK. Prin mobilitatea sa, prin participarea directă la alianțe, conflicte și ritualuri, precum și prin afișarea unui set recognoscibil de însemne materiale, acesta devine pilonul concret prin care fenomenul se manifestă și se reproduce. Echipamentul *standard* al unui astfel

²³. Borangic 2020: 189-209.

²⁴. Torbov 2018: 92-94; Torbov, Atanassov 2008: 95-99.

²⁵. Todorović 1972: *passim*; Stalio 1986: 27-50; Stojić 2003: 41-85.

²⁶. Werner 1988, *passim*; Łuczkiwicz, Schönfelder 2008: 159-210.

²⁷. „... când Dunărea nu constituia, în esență, o frontieră” (Woźniak 1974: 130).

de războinic nu era rezultatul acumulării întâmplătoare de arme, ci expresia unui sistem coerent, orientat spre eficacitate, rezistență și adaptabilitate. Asocierea armelor ofensive cu echipamentul defensiv, acolo unde acesta este documentat, indică un model funcțional conceput pentru confruntări repetate și de durată, în contexte variate. Acest ansamblu ne apare aproape invariabil completat de calitatea de călăreț, certificată arheologic prin prezența pintenilor, a unor zăbale specifice și a pieselor de harnașament (Fig. 2/2-3), care trimit la o mobilitate ridicată și la un mod de luptă dinamic. Panoplia răspundea astfel atât nevoilor tactice imediate, cât și exigențelor anduranței fizice și psihice, fiind calibrată pentru purtare îndelungată și utilizare intensivă. În același timp, această structură relativ standardizată funcționa ca model cultural recunoscut și reproductibil în interiorul elitei militare, exprimând apartenența, experiența și legitimitatea războinică a purtătorului²⁸. Deși inițial fiecare componentă etnoculturală participantă dispunea de un arsenal propriu tradițiilor sale, în timp armamentul a fost amalgamat, rezultând un echipament comun grupului în discuție. Mobilierul funerar al acestor războinici recompune atât armamentul propriu-zis, cât și o parte relevantă a produselor materiale aflate în uz. Armamentul include spade de tip *celtic*, pumnale curbe de tip *sica*²⁹, lănci, scuturi ovale cu *umbo*, zăbale de tip *tracic*, fibule, cuțitașe curbe, pinteni și cataramă (Fig. 2/2-3). În unele depuneri sunt prezente și vase ceramice, podoabe și accesorii vestimentare, majoritar de factură dacică. În mod excepțional, acest ansamblu este completat de piese de armament defensiv, precum coifuri sau armuri de zale³⁰.

Se impune notarea unor constante. Inventarele funerare complete sunt rare în descoperirile arheologice, dar tabloul general al panopliei războinicului este recompus pe baza acestor situații excepționale. Va trebui admis că un set de echipamente complet putea să nu fi fost accesibil oricui. Depunerile efective oscilează însă de la echipament luxuriant până la ansambluri modeste, reduse la câteva piese esențiale. În majoritatea covârșitoare a cazurilor, pumnalul curb de tip *sica* este prezent, ceea ce relevă nu doar frecvența sa, ci și rolul său fundamental în viața războinicului, precum și importanța simbolică atribuită armei în ritualul de trecere și apoi în post-existență. Mormintele cu inventar complet rămân puține, cel mai frecvent fiind documentate depuneri restrânse, alcătuite din două sau trei piese de armament ori harnașament (pumnal, spadă, lance, zăbală). Această selecție poate reflecta fie variații regionale ale ritualului funerar de bază, fie, la fel de probabil, diferențe sociale deliberate, pe care comunitatea a ales sau a fost nevoită să le evidențieze în mod explicit. Fenomenul PPK-MK reflectă emergența unei culturi războinice supranaționale³¹ caracterizată prin mobilitate, forță, prestigiu și o ideologie comună a violenței ritualizate. În acest cadru, pumnalul *sica* ocupă un loc central, atât prin frecvența sa în contexte funerare, ele însele niște privilegii, cât și prin

²⁸. Borangic 2024: 7-8; 11-12; 18-19.

²⁹. Statistic, vârfulurile de lance sunt cele mai numeroase, însă acestea sunt frecvent depuse câte două în același complex, fapt care distorsionează semnificativ atât statistica brută, cât și percepția analitică. În plus, comparația rămâne dezechilibrată prin însăși natura obiectelor: lancea, ca armă universală, plurifuncțională, larg răspândită în contexte militare și non-militare, nu este direct comparabilă cu pumnalul, care funcționează ca obiect specializat, asociat unui statut și unei identități războinice bine definite.

³⁰. Rustoiu 2015: 354-361; Borangic 2024: 7-8.

³¹. Rustoiu 2005: 118; Rustoiu 2008: 148.

rolul avut în articularea simbolică a statutului, identității și memoriei de grup. Pumnalul *sica* a funcționat în interiorul aristocrației războinice unde ne apare ca element central al panopliei funerare și reper identitar. Integrarea decisivă a acestui tip de pumnal într-un sistem cultural și ideologic coerent are loc odată cu sinteza PPK-MK. În acest cadru, pumnalul este preluat dintr-un fond tracic și investit cu un statut nou în care devine emblemă a elitei războinice, obiect normativ al panopliei și suport pentru exprimarea vizuală a miturilor și credințelor. Abia în această fază apar decorurile incizate complexe, cu teme astrale, zoomorfe, vegetale sau geometrice, care transformă lama într-un purtător explicit de semnificații simbolice și identitare.

Se poate afirma cu certitudine că nici una dintre componentele inițiale ale fenomenului PPK-MK nu opera cu o conștiință etnică în sens modern și nici nu aveau o reprezentare explicită a întinderii demografice sau a coerenței culturale a grupului din care făcea parte. Cu toate acestea, se conturează un proces clar de coagulare etno-culturală, prin care comunități de origini diferite se coagulează în jurul unui ansamblu comun de practici, norme și credințe, suficient de coerent pentru a genera recunoaștere reciprocă, loialitate și delimitare față de exterior. În acest cadru, riturile și ritualurile, panoplia războinică și, mai ales, omniprezentul pumnal încovoiat au funcționat ca instrumente de identificare colectivă, substituind formele explicite de apartenență etnică și contribuind decisiv la configurarea unui orizont identitar comun. În timp, manifestarea culturală PPK-MK poate fi atribuită fără echivoc culturii geto-dacice, singura dintre componentele participante la hibridizarea inițială care își însușește substanțial noul set de practici și simboluri și îl solidifică progresiv într-o identitate coerentă, culminând cu formarea unui regat puternic. Celelalte componente ale acestei osmoze inițiale se estompează sau dispar din orizontul istoric: Tracia este integrată în Imperiul Roman, scordiscii și alte grupuri tribale locale își pierd vizibilitatea politică, iar constelația inițială de seniori ai războiului se restrânge și se reconfigurează. Purtătorii care reușesc să traverseze acest proces de selecție istorică sunt cei cunoscuți în izvoarele antice sub numele de daci, așa cum, de altfel, se autodefineau ei înșiși³². Aceștia reprezentau deja o elită războinică și constructivă, formată din arhitecți ai puterii, metalurgi și artizani de înalt nivel, capabilă de coeziune socială, dotată cu o conștiință de sine emergentă și predispusă la articularea unei identități colective durabile³³. Într-un moment de ruptură, această elită a transformat eforturile tribale fragmentare într-un demers instituțional coerent, probabil anterior domniei lui Burebista, dar care capătă vizibilitate politică doar datorită acțiunilor marelui rege.

Este evident că elita în discuție nu a funcționat izolat, ci s-a suprapus unei societăți largi, la rândul ei bine agregate și profund determinate, capabile să susțină logistic, economic și simbolic proiecte de amploare. Complexele arhitecturale masive atribuite dacilor – cetăți, temple, sanctuare, turnuri și sisteme de fortificații liniare – constituie expresia materială a acestei relații structurale, indicând existența unor mecanisme de organizare, mobilizare și disciplină colectivă care depășesc cu mult nivelul unei simple constelații tribale.

³². „*Eu îi denumesc daci pe oamenii pomeniți mai sus, cum își spun ei înșiși și cum le zic și romanii, măcar că știu prea bine că unii dintre greci îi numesc geți, fie pe drept, fie pe nedrept*” (Dio Cassius LXVII, 3, 16).

³³. Rustoiu, Comșa, 2004: 267-276.

Poziționare cronologică

Cronologia pumnalelor de tip *sica*, reconstituită pe baza surselor arheologice și istorice, indică maturizarea lor morfologică în a doua jumătate a secolului IV a.Chr., în spațiul odris, unde forma apare deja stabilizată din punct de vedere tipologic. Deși oarecum imprecise, se adaugă documentelor arheologice și unele surse iconografice. Astfel, reținem un detaliu al unei picturi murale aflată într-un mormânt trac descoperit la Alexandrovo, lângă orașul Haskovo (Bulgaria), datat la mijlocul secolului IV a.Chr. Aici, unul din personajele pictate are în mâna dreaptă, un pumnal cu lama încovoiată³⁴ (**Fig. 7/2**), pe care se pare că îl utilizează la vânatoare. Un alt pumnal încovoiat pare să fie purtat de un personaj cu barbă care escortează un prizonier, reprezentat pe pereții unui krater din bronz descoperit la Balčik (Bulgaria), provenit dintr-un complex funerar datat în secolele IV-III a.Chr.³⁵ (**Fig. 7a-b**). O altă reprezentare, sculpturală de această dată, provine de pe una din frizele templului Athenei Nikephoros din Pergam (azi Bergamah, Turcia). În registrul inferior stâng al scenei este reprezentată o armă purtată în teacă, identificabilă ca pumnal curb (**Fig. 7/1**), fapt interpretat drept un indiciu al prezenței unor mercenari traci implicați în conflictele militare din estul bazinului mediteraneean la începutul secolului al II-lea a.Chr.³⁶ Această interpretare necesită însă nuanțare, întrucât reprezentarea artistică nu respectă riguros raporturile de scară, iar redarea armei limitează o identificare tipologică certă. În acest context, deși din punct de vedere morfologic piesa poate fi interpretată ca un pumnal de tip *sica*, raportarea sa la dimensiunile și poziția celorlalte arme din compoziția basoreliefului permite și ipoteza identificării ca *mahaira*. Coroborarea acestor elemente sugerează, cu un grad ridicat de probabilitate, că arma reprezentată este un pumnal de tip *sica*, iar supradimensionarea sa aparentă — observabilă prin raportarea la celelalte arme din scenă — poate fi explicată printr-o convenție artistică menită să asigure lizibilitatea vizuală a unei arme care, în realitate, era mai mică decât celelalte piese de armament reprezentate pe basorelief. Analiza se concentrează în continuare asupra armei propriu-zise, respectiv asupra elementelor constructive și decorative ale tecii, a formei generale a piesei și a sistemului de prindere prin curea. O altă reprezentare, și ea supusă criticii, este cea de pe Columna lui Traian (scena CXLV), în care regele Decebal se sinucide cu un pumnal încovoiat (**Fig. 6/6**). Însă cea mai târzie reprezentare artistică este o fibulă romană de bronz în formă de pumnal încovoiat, datată în intervalul secolelor II-III p.Chr., care oferă o redare corectă și detaliată a morfologiei pumnalelor *sica*, reproducând fidel curbura, detaliile și silueta generală cunoscută (**Fig. 6/7**), deși în format miniatural și ornamental³⁷.

Chiar dacă aceste trăsături nu sunt imuabile în cadrul reprezentărilor artistice, ele constituie totuși minime indicii pentru identificarea tipologică a pumnalului *sica*. Toate aceste repere istorice converg spre concluzia că forma matură se definitivează anterior invaziei celtice, iar sinteza PPK-MK nu face decât să preia un tip de armă deja cristalizat și să îl integreze într-un nou sistem de reprezentare a puterii războinice. Limita cronologică

³⁴. Marazov 2005: 88.

³⁵. Škorpil 1932; 65-67. Arheologul subliniază că vasul de tip *krater* depus în inventar precede, cel mai probabil, cronologic momentul edificării și mobilării complexului funerar.

³⁶. Rustoiu 2008: 24, nota 45.

³⁷. Milovanović, Redžić 2020: 313-315.

superioară a utilizării pumnalului *sica* poate fi definită pe două paliere complementare. În plan arheologic, folosirea efectivă a armei este documentată până în secolul I p.Chr., așa cum o certifică descoperirile din necropola scordiscă de la Belgrad-Karaburma³⁸ sau pumnalul descoperit la Pietroasa Mică, punctul Gruiu Dării (Buzău)³⁹.

În registrul iconografic, utilizarea pumnalului de tip *sica* este sugerată indirect până la începutul secolului următor, respectiv în anul 106 p.Chr. Episodul este concordant cu alte surse antice și a contribuit la consacrarea pumnalului *sica* drept arma recognoscibilă a elitelor dacice. În același timp, alte reprezentări de arme curbe prezente pe monumente, artă minoră și monede romane asociate războaielor dacice (**Fig. 7/5-7**), deși pot sugera pumnale, rămân problematice din punct de vedere tipologic, din cauza echivocului iconografic care permite confundarea cu *falx dacica*. Aceste imagini ar putea sprijini, teoretic, plasarea finalului utilizării pumnalelor de tip *sica* în contextul războaielor daco-romane, încheiate în anul 106 p.Chr. Cu toate acestea, ambiguitatea identificării lor determină prudență cu privire la includerea lor în argumentație, în pofida unei lecturi istorice coerente care ar permite o asemenea asociere. În interiorul acestui parcurs, evoluția pumnalului *sica* și, implicit, a ansamblului de echipament din care făcea parte, precum și periodizarea internă a fenomenului PPK-MK rămân, în mare măsură, insuficient clarificate. Dacă prima problemă, respectiv adoptarea ornamentării lamelor, poate fi pusă în legătură cu schimbările regionale generate de osmoza celto-tracică și cu emergența unor noi repere spirituale, continuitatea utilizării pumnalelor și a panopliei asociate prezintă sincope evidente, dificil de corelat într-o succesiune cronologică coerentă.

Dacă pentru regiunile sud-tracice anul 46 p.Chr., momentul cuceririi și transformării Traciei în provincie romană, marchează o fractură profundă în comportamentul elitelor locale, pentru zonele nord-dunărene evoluția a urmat o traiectorie diferită. În spațiul nord-dunărean, secolele II-I a.Chr. reprezintă intervalul de maximă efervescentă pentru utilizarea pumnalelor de tip *sica*, atât din punct de vedere al frecvenței, cât și al încărcăturii simbolice. Ulterior, dinamica socio-politică internă cunoaște o schimbare structurală, care nu este determinată de o intervenție administrativă externă, ci de o suită de reorganizări profunde ale elitelor și ale mecanismelor de reprezentare a statutului acestora. Aceste transformări devin vizibile după domnia regelui Burebista (82-44 a.Chr.), moment din care mormintele cu arme dispar din registrul arheologic, sugerând o suspendare sau o reformulare a expresiei funerare a identității războinice. Paradoxal, pumnalul *sica* „reapare” la începutul secolului al II-lea p.Chr., într-un context iconografic major, ceea ce complică ipoteza dispariției armei din arsenalul elitelor locale, cât și transferul ei din registrul funerar în cel simbolic și reprezentativ. Se adaugă acestei perspective și supraviețuirea formei, atestată prin descoperirea fibulei romane în formă de *sica* (**Fig. 6/7**)⁴⁰. Purtarea acesteia poate fi interpretată fie ca o modalitate discretă de afirmare a identității dacice în cadrul noilor coduri culturale, fie ca un ecou simbolic al războaielor cu dacii. În ambele cazuri, este de reținut persistența pumnalului *sica*, chiar și sub forma unui ornament, ca element recognoscibil și încărcat de semnificație.

³⁸. Egri 2016: 345-346; Pl. 1-2.

³⁹. Sîrbu, Davâncă 2012: 115.

⁴⁰. Milovanović, Redžić 2020: 313-315.

Pe acest fond de realități secvențiale, inventarele specifice PPK-MK, inclusiv pumnalele *sica*, par să „dispară” după convulsiile politice și militare ale epocii lui Burebista. Situația persistă suficient de mult încât, în istoriografia românească, să se contureze ideea unei „ieșiri din uz” a armelor caracteristice elitei războinice. Explicația, aparent facilă și greu de contestat, se sprijină pe un argument solid la prima vedere: pe parcursul a aproape un secol, documentarea arheologică este extrem de săracă sau aproape absentă. Această lectură este însă complicată decisiv de iconografia romană, care fixează pe Columna lui Traian scena sinuciderii regelui Decebal. Monumentul confirmă, de asemenea, utilizarea spadelor de tip *celtic*, a armurilor de zale și a coifurilor în timpul războaielor daco-romane - piese de armament considerate, pe aceleași criterii, dispărute din panoplia dacilor de către o parte a istoriografiei⁴¹.

Se ridică astfel o întrebare esențială: ce s-a întâmplat, de fapt, în acest interval de aproximativ un secol? Este dificil de susținut că armele elitelor au fost abandonate și apoi „reinventate”, la fel cum este greu de admis că romanii să fi reprezentat pe Columnă un arsenal ieșit din uz cu un secol înainte. Chiar intensitatea și amploarea confruntărilor militare din inter-regnul Burebista-Decebal contrazice un asemenea scenariu, indicând mai degrabă o discontinuitate de natură documentară și rituală decât o dispariție reală a armamentului din practica și imaginarul războinic. Deși nu poate fi vorba despre o absență totală a manifestărilor funerare, numărul redus al mormintelor cunoscute rămâne profund disproporționat în raport cu durata intervalului și cu dinamica războinică a societății dacice⁴². Această discrepantă, dublată de dispariția cimitirelor organizate și de abandonarea formelor funerare anterioare, indică adoptarea unor practici sepulcrale deliberate, unitare și profund diferite de tradiția epocii basileilor geți. Renunțarea la camerele mortuare, la inventarele de paradă și la vesela ceremonială din metale prețioase, corelată cu apariția construcțiilor sacre monumentale și cu atestarea unui cler dacic organizat și influent, sugerează o reformă religioasă amplă, aplicată rapid și cu autoritate, probabil în contextul reorganizărilor ideologice legate tradițional de figura marelui preot Deceneu, asociatul la domnie al regelui Burebista și, în mod cert, de urmașul lor Comosicus, mare preot și rege. În urma acestei mutații, peisajul funerar este radical transformat, iar discreția asupra tratamentului morților devine o normă culturală, generatoare de lacune documentare, reflectând o schimbare structurală a raportării la moarte, sacru și identitate în societatea dacică.

În acest context, direcțiile de regăsire a pumnalului *sica* și, mai larg, ale armamentului, nu trebuie căutate exclusiv în absența sau prezența materială a descoperirilor,

⁴¹. Sîrbu, Borangic 2016: 26-27.

⁴². Efervescența războinică a elitelor dacice este ilustrată de o suită de conflicte și acțiuni militare consemnate în surse antice de la moartea lui Burebista (44 a.Chr.) și până la ascensiunea lui Decebal (~87 p.Chr.), printre care: raiduri și confruntări cu romanii în Moesia și Pannonia (Appian, *Bell. Civ.* III, 25; III, 52; Cassius Dio LI, 22, 8; LIV, 36; Florus II, 28, 18-19; II, 29, 20), incursiuni dacice în Imperiu (Plutarch, *Antonius* 63; Horatiu, *Ode* III, 6, 11; 8, 18; Ovidiu, *Pont.* I, 8, 11-20; IV, 7, 19-54), conflicte cu sarmații și alți vecini (Tacitus, *Ann.* IV, 44, 1; *Hist.* III, 46, 2), precum și mențiuni despre amenințări dacice persistente (*Res Gestae Divi Augusti* V, 30, 47-49; Suetoniu, *Tib.* XLI; *Dom.* VI, 1; Iuvenal IV, 111; Marțial VI, 76, 1-6; Orosius VII, 10, 3-4; Iordanes, *Getica* 76, 78; Eusebiu, *Chronicon*, 190, 5). Aceste relatări demonstrează o dinamică militară susținută, incompatibilă cu absența armamentului specific și adaptat..

ci în schimbarea profundă a paradigmelor culturale. Pe de o parte, este posibil ca armele să fi continuat să fie implicate într-un tratament ideologic discret, retras din registrul funerar vizibil, conform noilor norme religioase. Pe de altă parte, și mai probabil, armamentul a rămas în cadrul comunităților celor vii, fiind transmis, reutilizat și integrat în structuri sociale și simbolice diferite, fără a mai fi depus sistematic în contexte sepulcrale. Această mutație explică atât rarefierea descoperirilor funerare, cât și persistența armei în imaginarul războinic și în reprezentările iconografice târzii. Rămâne, în cele din urmă, deschisă întrebarea asupra direcției acestei transformări: a fost pragmatismul unor structuri profund militarizate cel care a modelat noile credințe și practici religioase, adaptând sacralitatea la nevoile unei societăți aflate într-o permanentă tensiune strategică, sau, dimpotrivă, reforma ideologică și religioasă a impus o reorganizare a comportamentelor militare și a modului de gestionare a armamentului? Probabil că relația nu a fost una univocă, ci una de condiționare reciprocă, în care disciplina războinică și construcția ideologică s-au alimentat și consolidat simultan, generând un nou echilibru între putere, sacru și comunitate. Hiatusul observat poate reflecta diferența structurală și ideologică dintre o constelație tribală de seniori indisciplinați ai războiului și instituționalizarea progresivă a unui regat teocratic, care moștenește, recodifică și canalizează vechile mentalități războinice în noile structuri de putere, fiind caracterizat prin gestionarea centralizată a resurselor, normarea comportamentelor și mecanisme distincte de legitimare și control asupra exercitării violenței. Armele nu dispar, dar nu mai sunt depuse ostentativ în morminte, iar violența marțială devine monopol al puterii, legitimată religios, nu individual sau local.

În acest peisaj turbure, sunt semnalate tot mai frecvent descoperiri izolate de pumnale *sica*, realizate cu ajutorul detectoarelor de metale, atât în arealele „tradiționale”, cât și în zone unde anterior nu fuseseră documentate depuneri de tip PPK-MK: Curbura Carpaților, centrul, nord-estul și nord-vestul Transilvaniei, pantele sudice ale Carpaților Meridionali, Câmpia Burnazului, valea Siretului și, punctual, în alte micro-regiuni din areal. De cele mai multe ori, este vorba despre piese izolate, pentru care singurele repere cronologice disponibile rămân analogiile morfologice și ornamentale. O bună parte a acestor descoperiri este însă inutilizabilă din punct de vedere științific, contextul fiind distrus, neînregistrat, necunoscut sau lipsit de relevanță arheologică, fapt care limitează sever valoarea lor interpretativă și complică reconstrucția coerentă a distribuției și cronologiei acestui tip de armă. Deși harta descoperirilor se populează și se extinde constant, nu toate piesele metalice sunt sensibile din punct de vedere cronologic și nici nu au aceeași durată de utilizare. Data fabricării nu coincide neapărat cu data depunerii, iar fiecare obiect își construiește propria „biografie”, marcată de perioade de utilizare, transmitere, resemnificare și, eventual, abandon sau pierdere. Această realitate impune prudență în utilizarea descoperirilor izolate ca repere cronologice stricte și subliniază limitele interpretative ale materialului lipsit de context controlat. Singura constantă observabilă rămâne creșterea continuă a numărului de pumnale *sica* cunoscute și extinderea progresivă a dispersiei lor geografice. Această acumulare cantitativă nu clarifică automat cronologia sau contextul utilizării, dar confirmă amploarea fenomenului și relevanța sa regională, impunând o reevaluare permanentă a modelelor interpretative propuse anterior.

Dispersia geografică

Distribuția geografică a pumnalelor de tip *sica* acoperă un areal extins, cuprins între pantele sudice ale Munților Rodopi, traversând Bulgaria nordică, cu extensii punctuale către malurile vestice al litoralului pontic, estul Serbiei, trecând prin toată România. Apoi, spre nord până în Ucraina Subcarpatică, cu apariții sporadice spre vest (Slovacia, Austria – zona Vienei⁴³) și, accidental, spre est, în Republica Moldova⁴⁴(Fig. 1). În stadiul actual al cercetării, corpusul documentat însumează 195 de puncte cunoscute și georeferențiate,⁴⁵ cuprinse între aproximativ 41,44° și 48,57° latitudine nordică și 16,42° și 28,97° longitudine estică, perimetru care conține un gol semnificativ în Panonia. Nucleul principal este completat de o ramură celto-iliră, documentată în vestul Balcanilor. Pumnalele din acest sector, deși curbe, prezintă particularități morfologice distincte față de tipologia PPK-MK propriu-zisă, indicând o filiație tehnologică cu suficiente diferențe morfologice care fac posibilă ipoteza evoluției unor arme curbe locale⁴⁶, ceea ce nu exclude influența PPK-MK. În schimb, artefactele din estul Serbiei sunt documentate în cadrul PPK-MK, atât prin morfo-tipologie, cât și prin asocierea contextuală a pieselor.

Circulația acestor piese este explicabilă prin mobilitatea elitelor războinice, schimburi de prestigiu, transferuri de trofee și printr-o formă de migrație simbolică, care a favorizat dispersia unui model cultural mai degrabă decât deplasarea uniformă a purtătorilor săi. Răspândirea nu este însă omogenă. Se disting clar zone de densitate ridicată, în special în nord-vestul Bulgariei și în sudul și centrul României, unde concentrarea descoperirilor indică nuclee de utilizare și de semnificație sporită a pumnalelor *sica*. În acest sens, întinderea geografică a descoperirilor trebuie interpretată ca rezultatul difuziei unui model cultural și ideologic, fără însă a exclude migrarea punctuală a unor familii sau grupuri. Totuși, până în prezent, nu putem fi identificați indicii convingătoare care să susțină ipoteza unor deplasări demografice de amploare, urmele unei migrații de masă nefiind atestate coerent nici în documentația arheologică, nici în alte surse istorice. Suprafața delimitată de aceste repere însumează aproximativ 650.000-700.000 km², reprezentând o parte semnificativă a Europei de Sud-Est. Această extindere nu trebuie însă echivalată mecanic cu aria de răspândire a purtătorilor fenomenului PPK-MK, întrucât analiza distribuției evidențiază existența unor puncte marginale și izolate, care reflectă mai degrabă circulația obiectelor ca bunuri de prestigiu, trofee sau elemente resemnificate în contexte locale diferite, decât prezența directă a comunităților sau elitelor asociate acestui orizont cultural. Chiar și prin excluderea acestor extreme, aria geografică rămasă este una substanțială, structurată în jurul unor nuclee de densitate ridicată - nord-vestul Bulgariei, Oltenia și Transilvania - care nu epuizează fenomenul, dar indică zonele de concentrare și direcțiile principale de difuziune ale modelului cultural în cadrul unui spațiu mult mai larg.

⁴³. Mosser, Adler-Wölfl 2018: 158-160.

⁴⁴. Topal, Bubulici 2016: 253-258.

⁴⁵. La acestea se adaugă peste 100 de exemplare decontextualizate, provenite din activități de braconaj arheologic și devenite vizibile prin intermediul comerțului cu antichități și al rețelelor. În lipsa unor informații privind locul de proveniență, aceste piese contribuie exclusiv la estimarea generală a intensității și a forței ideologice care a generat și susținut acest model, estimare aflată, de altfel, într-un proces continuu de reconfigurare pe măsura acumulării de noi date sociale (Borangic 2024a:19-58).

⁴⁶. Guștin 1984: 343-344.

Definiție

Înainte de a analiza propriu-zis pumnalele *sica*, se impune o clarificare preliminară a cadrului terminologic și tipologic, fără de care discuția riscă să rămână difuză și confuză. Literatura arheologică românească (și nu numai) a cultivat, în timp, obiceiul de a desemna drept „cuțite” sau „cuțite de luptă” o serie de arme care, din perspectiva istoriei militare și a tipologiei general acceptate⁴⁷, aparțin clar categoriei pumnalelor. Este o practică explicabilă prin tradiție locală și prin persistența unor clasificări depășite, dar care generează ambiguitate. Ca atare, se impune stabilirea unei baze terminologice coerente, aplicabile, în acest caz, pumnalelor curbate de tip *sica*. Absența unei taxonomii unice și rigid codificate în literatura arheologică reprezintă o lacună disciplinară reală, cu atât mai vizibilă cu cât literatura de specialitate militară operează de peste un secol cu un consens funcțional clar. Autorii majori ai domeniului armelor și al istoriei militare operează cu același nucleu definitoriu⁴⁸. Tocmai această situație permite însă suplینirea ei prin adoptarea unui cadru tipologic deja stabilizat, aplicabil și în analiza arheologică.

În acest context, dificultățile de clasificare întâlnite în literatura arheologică nu reflectă o ambiguitate funcțională a obiectului, ci o decuplare disciplinară între terminologia arheologică și cea militară, aceasta din urmă operând natural și constant cu aceeași categorie tipologică. În accepțiunea istoriei armamentului, pumnalul este o armă albă ofensivă scurtă, concepută pentru lovituri letale de proximitate, mânăuită cu o singură mână și optimizată structural pentru înjunghiere și/sau secționare profundă⁴⁹. Etimologia latină, perpetuată și confirmată prin continuări în limbile romanice, reflectă această realitate funcțională: *pugnus* („pumn”), *pugio* („pumnal”) și *pungo* („a înțepa, a străpunge”) aparțin aceluiași câmp lexical, subliniind asocierea dintre armă, gestul manual și acțiunea de înjunghiere. Deși nu există în literatura arheologică o definiție unică și universal acceptată a noțiunii de „pumnal” sub forma unei formule rigide, valabile în toate culturile și epocile⁵⁰, literatura de specialitate internațională — în special cea dedicată istoriei și tehnicii militare, mult mai atentă decât literatura arheologică la funcția reală a armelor — converge constant către un nucleu conceptual stabil și bine conturat. Diferențele țin mai degrabă de accente morfologice, funcționale sau contextuale decât de vreo divergență reală privind identitatea armei, fiind rezultatul variațiilor tehnologice și culturale inerente.

În ciuda acestor nuanțe terminologice, criteriile esențiale care definesc pumnalul rămân remarcabil de constante: armă albă scurtă, ofensivă, optimizată structural pentru lovitura letală de proximitate și mânăuită cu o singură mână. Acest cadru tipologic clar permite o încadrare operativă, aplicabilă fără ezitare inclusiv armelor curbate de tip *sica*. De-a lungul istoriei, termenul „pumnal” a desemnat arme albe variate ca morfologie, tehnică și funcționalitate, iar granița dintre cuțit, pumnal și sabie sau spadă scurtă — ele

⁴⁷. Reid 1976: *passim*; Oakeshott 1960: *passim*.

⁴⁸. Blair, Tarassuk 1982: 153; 426.

⁴⁹. Lexicon 1980: 540, s. v. *pumnal*.

⁵⁰. De remarcat că în literatura de specialitate au fost propuse clasificări ale armamentului scitic care operează cu criterii dimensionale și funcționale, în cadrul cărora pumnalele sunt definite ca artefacte cu o lungime totală cuprinsă între 17 și 40 cm (Topal 2021: 51-68, cu bibliografia relevantă).

însele evaluate din pumnalele anterioare — s-a deplasat constant în funcție de epocă, cultură și context. Evoluția tipologică este continuă: pornește din preistorie, cu lame litice și traversează fără discontinuități majore metalurgia bronzului și apoi a fierului, perioade în care funcția și contextul de utilizare au cântărit adesea mai mult decât morfologia propriuzisă. În diferite culturi, pumnalul a fost definit prin criterii divergente: funcția primară (armă), parametrii morfologici, modul de mânăuire sau semnificația simbolică. Aceste criterii rareori se suprapun, motiv pentru care clasificările moderne acceptă existența unor forme hibride numeroase, toate subsumate însă unei idei centrale: pumnalul este o armă scurtă, concepută în principal pentru lovituri de proximitate și penetrare/secționare.

Dincolo de această flexibilitate, pumnalul *sica* posedă o identitate tipologică proprie, care îl diferențiază clar atât de cuțit (chiar și acesta impropriu numit *de lupță!*), cât și de sabia sau de spada scurtă. Spre deosebire de cuțit - conceput ca unealtă cu destinații diverse și doar accidental ca armă - pumnalul este specializat încă din momentul proiectării: lama este optimizată pentru înjunghiere și/sau despicare în lupta corp la corp, este suficient de mare ca să poată atinge organe importante sau produce hemoragii letale, iar echilibrul, secțiunea și proporțiile urmăresc maximizarea eficienței în spațiul restrâns al contactului direct. Diferența fundamentală față de sabia sau spada scurtă rezidă în vocația loviturii și prin reflexia în plăgile generate: sabia și spada sunt, prin natura lor, arme de tăiere și lovire, capabile să opereze de la distanță medie, în timp ce pumnalul este dedicat exclusiv înjunghierii și despicării în proximitate, sacrificând lungimea și masa necesare tehnicilor tăioase ample pentru beneficii precum ascunderea, extragerea rapidă și penetrarea rapidă și profundă.

În epoca contemporană, distincția este complicată de doctrina militară și de legislația penală, care tind să considere definitorii prezența a două tăișuri și vârful optimizat pentru înjunghiere. Această normare modernă nu reflectă însă diversitatea istorică: în Antichitate și în Evul Mediu au existat pumnale cu un singur tăiș, cu două, trei sau patru tăișuri (sau chiar fără nici un tăiș!) cu secțiuni romboidale (cruciforme) sau triunghiulare ori cu profiluri asimetrice, fără ca funcția lor combativă să fie pusă la îndoială. Prin urmare, orice definiție riguroasă a pumnalului trebuie să rămână suficient de flexibilă pentru a acoperi extraordinara diversitate morfologică demonstrată de-a lungul mileniilor, dar suficient de strictă pentru a-i recunoaște identitatea și, implicit, funcționalitatea distinctă: o armă *albă*⁵¹ scurtă, creată și perfecționată pentru uciderea rapidă și eficientă a adversarului în confruntarea directă, fără compromisuri spre utilitar sau spre lupta la distanță medie.

Ultimul și cel mai solid criteriu de diferențiere este cel funcțional. În toate culturile tehnice studiate, cuțitele apar constant ca instrumente utilitare - incluse în seturi gospodărești, truse de lucru sau echipamente cotidiene - iar utilizarea lor în luptă este secundară, ocazională sau derivată. Pumnalele, în schimb, sunt arme dedicate: concepute structural pentru ucidere la mică distanță, integrate explicit în panoplia războinicului, asociate statutului social și, frecvent, încărcate de funcții cultice. Suplimentar, morfologia pumnalelor le exclude în mare măsură din sfera utilizărilor prozaice. Prezența lor în morminte, ornamentarea lamelor și coerența tipologică demonstrată arheologic confirmă statutul lor distinct de arme de prestigiu cu rol ritualizat, în timp ce cuțitul rămâne o

⁵¹. Moșoarcă 2005: 444-446.

unealtă adaptabilă, lipsită de un cod simbolic militant. În acest cadru morfo-funcțional și tipologic, *sica* se integrează fără echivoc în categoria pumnalelor. Parametrii de bază sunt: o lamă curbă, un singur tăiș, decorul și canale gravate pe lamă⁵². Curbura accentuată a lamei reprezintă o particularitate morfologică regională, care nu alterează funcția fundamentală a armei: aceea de armă scurtă, destinată înjunghierii și secționării, utilizată în parametri funcționali identici cu cei ai pumnalului clasic. În consecință, folosirea consecventă a termenului „pumnal”, respectiv „pumnal curbat/*sica*”, este nu doar justificată, ci necesară pentru o înțelegere metodologic coerentă și comparabilă la nivel internațional a acestui tip de artefact. La aceasta contribuie decisiv și individualizarea progresivă prin număr, morfologie specifică și indicatori distinctivi, acumulată de pumnalele curbe de tip *sica* în ultimele decenii.

Chiar dacă pumnalele, la origine pot fi puse în legătură cu cuțitele utilitare, procesul de mărire dimensională, rafinare morfologică și asumare a unei funcții militare complexe le detașează net de această categorie, impunându-le ca arme propriu-zise. În ce privește pumnalele de tip *sica*, ne aflăm, fără echivoc, în prezența unor arme, identificate clar drept pumnale, iar orice etichetare alternativă contravine atât realității funcționale, cât și tradiției analitice consolidate, care separă clar așa-zisele „cuțitele de luptă” (ridicate la acest rang dintre unelte) de „pumnale”, arme specializate exclusiv pentru penetrare letală. În acest context, literatura dedicată pumnalelor din aria PPK-MK trebuie să se alinieze consensului metodologic internațional, renunțând la etichete improprii de tip „cuțite”, „cuțite de luptă” sau alte flexiuni locale, care nu reflectă nici morfologia, nici funcția reală a acestor arme.

Morfologie

În arsenalul luxuriant al pumnalelor antice, formele și soluțiile constructive sunt extrem de variate, reflectând contexte culturale, tehnologice și funcționale diferite. În acest peisaj divers, pumnalul *sica* se distinge printr-un set de particularități morfologice inconfundabile, care îi conferă atât eficiență funcțională, cât și o identitate formală coerentă. Pumnalele *sica* se caracterizează printr-o lamă mai mult sau mai puțin curbată, arcuită elegant sau, în unele cazuri, ușor frântă în zona mediană, cu profil asimetric bine accentuat, tăiș continuu dispus pe interior (partea concavă) și muchie robustă. Vârful este coborât și clar individualizat, optimizat pentru penetrare prin împungere oblică, fără a compromite capacitatea de secționare; la unele exemplare, acesta își modifică ușor axa pe o distanță redusă, soluție morfologică ce sporește eficiența letală a armei, generând leziuni mai ample. Lamele prezintă aproape invariabil unul sau mai multe șanțuri longitudinale, dispuse în registrul superior sau median, interpretate uneori impropriu drept *canale de scurgere a sângelui*⁵³, dar având în realitate un rol structural de rigidizare și ornamentare. Secțiunea lamei este invariabil triunghiulară, adaptată solicitărilor

⁵². Rustoiu 2016: 202.

⁵³. În literatura de specialitate s-a încetățenit denumirea de canale sau *șanțuri de scurgere a sângelui* a acestora, de fapt o traducere a termenului german *Blutrinne*, care desemna adânciturile longitudinale prezente pe săbii și spade (Borangic 2025: 124-125).

mecanice. Mânerul este realizat din prelungirea materialului lamei, fie întreg, fie printr-o limbă triunghiulară de prindere (Fig. 3/1-3). Plăselele, de lemn și foarte rar de os, se fixau cu nituri, frecvent cu capetele decorate. Stabilitatea mânerului era asigurată cu manșoane din fier de gardă și terminale, decorate fin. Forma finală a mânerului (recognoscibilă în părțile metalice păstrate) este concepută pentru a preveni răsucirea armei în mână, având o secțiune ovalizată și o modelare longitudinală adaptată prizei. Profilul este îngroșat atât la extremități, cât și în zona mediană, între care sunt practicate două adânciri succesive, configurând o geometrie ergonomică menită să stabilizeze priza și să controleze orientarea lamei în timpul utilizării. La unele exemplare contribuie la priză și modul artistic elaborat de realizare a acestuia (Fig. 7/8).

Dimensional, ansamblul indică o relativă standardizare, cu lungimi situate, în general, între 30 și 45 cm și lățimi maxime de 3-4.5 cm (Fig. 3/4-7), deși sunt cunoscute și exemplare care depășesc sau nu ating aceste valori. Tecile erau realizate din piele sau lemn și, în numeroase cazuri, erau consolidate în treimea inferioară printr-un manșon sau o buterolă din tablă de fier, uneori decorată, ușor curbată după forma lamei, cu marginile îndoite spre interior și închise la capăt într-un buton discoidal caracteristic (Fig. 4/3). În acest cadru general se înscriu și variantele cu lamă mai puțin curbată și nedecorată, cu limbă de mâner scurtă și triunghiulară, care reflectă o economie de mijloace fără a altera funcția fundamentală a armei (Fig. 3/7; Fig. 4/2). Toate aceste trăsături trebuie înțelese ca elemente generale ale ansamblului morfo-funcțional, nu ca un set rigid de criterii tipologice. Sunt documentate numeroase ieșiri din tipar, variind de la diferențe de lungime, inclusiv piese rare, lungi sau, dimpotrivă, foarte scurte, aflate la limita inferioară a încadrării ca pumnale și până la variații ale șanțurilor longitudinale. Excepțional sunt întâlnite șanțuri dispuse pe ambele fețe ale lamei. La fel de relevante sunt variațiile majore ale inventarelor asociate, reflectând contexte sociale, regionale și funcționale diferite. În pofida acestor variații și a amprentelor individuale ale artizanilor sau ale purtătorilor, nucleul morfologic al corpului rămâne remarcabil de coerent și fidel ideologiei care a generat aceste arme și pe care ele au servit-o.

Tipologie

În ansamblu, pumnalele curbe de tip *sica* constituie o familie morfologică unitară, articulată în jurul aceleiași idei arhetipale a pumnalului cu lamă curbată. În forma consacrată în literatura de specialitate, tipologia acestora distinge trei categorii morfologice principale (tipurile A, B și C), diferențiate în funcție de configurația lamei, forma limbii de mâner, precum și de prezența, poziția și tratarea șanțurilor longitudinale și a decorurilor⁵⁴. Deși subsumate unor caracteristici structurale comune, aceste tipuri se disting prin particularități morfologice și prin modalitatea de fixare a mânerului, fără ca între ele să poată fi identificate diferențe funcționale relevante sau criterii ferme de departajare cronologică⁵⁵.

Tipul A (Fig. 4/1) este caracterizat printr-o lamă prelungă, îngustă, cu o curbură

⁵⁴. Sîrbu/Borangic 2016: 28-35.

⁵⁵. Rustoiu 2008; Borangic 2009: 51-54.

foarte lină și continuă, accentuată progresiv spre vârf, fără schimbări bruște de profil. Secțiunea lamei este triunghiulară, iar pe una dintre fețe sunt prezente șanțuri longitudinale, dispuse aproape de axul median, interpretate convențional drept *canale de scurgere a sângelui*. Mânerul era realizat integral din material organic și este fixat prin intermediul unei limbi scurte, triunghiulare, obținute prin prelungirea lamei, rigidizat prin nituri. Această soluție constructivă indică un sistem de montaj simplu, lipsit de elemente suplimentare de consolidare. Nu sunt documentate manșoane de gardă. Absența completă a ornamentației pe lamă constituie o trăsătură definitorie a acestui tip. Suprafețele sunt tratate uniform, fără incizii, motive simbolice sau accente decorative, ceea ce sugerează o prioritate acordată funcției și eficienței în detrimentul expresiei vizuale. Aceste caracteristici pot sugera o filiație formală timpurie, anterioară fazelor de încărcare ideologică și decorativă asociate fenomenului PPK–MK. Totuși, existența unor exemplare de tip A în contexte mai târzii demonstrează persistența acestui model dincolo de momentul apariției decorurilor. Supraviețuirea sa, deși numeric redusă, indică faptul că tipul A nu a fost înlocuit sau abandonat odată cu impunerea repertoriului decorativ, ci a continuat să fie produs și utilizat din motive care nu pot fi explicate exclusiv prin cronologie, ci țin probabil de opțiuni tradiționale, preferințe locale sau de statut simbolic distinct. Din punct de vedere cantitativ, tipul A este cea mai slab reprezentată categorie în cadrul ansamblului pumnalelor *sica*, fapt care poate reflecta atât caracterul său mai timpuriu, cât și o durată de utilizare mai restrânsă sau o conservare mai redusă în context arheologic.

Tipul B al pumnalelor *sica* (Fig. 4/2) reprezintă o categorie morfologică distinctă, bine individualizată în cadrul familiei, caracterizată printr-o alură robustă și un profil general compact. Lama este relativ scurtă și lată, cu o lungime medie de aproximativ 30 cm și o lățime de circa 4-4,5 cm, curbată unilateral, cu tăiș dispus pe concavitatea lamei. Secțiunea este triunghiulară, cu un șanț median bine profilat, amplasat axial, care îndeplinește simultan o funcție structurală de ranforsare și una decorativă. Reconstrucțiile indică o lungime totală a armei de aproximativ 35–37 cm, sugerând un pumnal funcțional și bine echilibrat, optimizat pentru eficiență și manevrabilitate, fără a atinge însă gradul de complexitate morfo-structurală caracteristic tipului C. Mânerul era realizat din material organic și fixat pe o limbă de mâner scurtă, triunghiulară, dedusă direct din lamă, prin intermediul unuia sau a două nituri. Caracteristicile generale enumerate cunosc numeroase variații printre care se numără prezența unui manșon de gardă, un al doilea nit de fixare a mânerului și implicit o limbă de mâner mai lungă. Cu titlu excepțional sunt semnalate buterole de fier, uneori decorate și ele, care au aparținut tecilor. Tipul B se remarcă printr-o variabilitate internă considerabilă, fără a compromite unitatea de concepție. Sunt documentate deviații regionale de dimensiuni (de la piese foarte scurte - 20 cm, până la exemplare excepțional de lungi, de peste 40 cm), diferențe în configurarea șanțului (median majoritar, dar și multiplicat, redus, întrerupt sau, foarte rar, dispus pe ambele fețe), în gradul de curbură a lamei și în sistemul de fixare a mânerului. Această diversitate reflectă o producție artizanală descentralizată, adaptată resurselor, tradițiilor locale și statutului posesorului, în cadrul unui model supra-regional recognoscibil. Registrul decorativ constituie una dintre trăsăturile definitorii ale tipului B. Lamele sunt frecvent ornamentate cu motive incizate sau poansonate, dintre care cele mai recurente sunt cercul

cu punct central, precum și șiruri de puncte, triunghiuri sau linii organizate în registre liniare. Rar sunt prezente iconografiile complexe, zoomorfe (Fig. 5; Fig. 6/1-5). Distribuția regională a unor motive sugerează existența unor ateliere sau tradiții artizanale locale, dar și circulația pieselor ca bunuri de prestigiu, daruri sau capturi. Din punct de vedere ritual, pumnalele de tip B se disting prin absența aproape totală a distrugerilor rituale, fapt care indică o relație diferită cu practicile funerare. Această observație susține ipoteza depunerii unor piese simbolice sau substitutive în contexte sepulcrale, în timp ce armele principale puteau rămâne în uzul comunității sau al succesorilor. Importanța sa rezidă însă în bogăția morfologică și iconografică, care îl transformă într-un indicator privilegiat pentru analiza relației dintre armament, producție artizanală, ideologie și identitate în cadrul elitelor războinice asociate fenomenului PPK-MK. În schimb, trebuie notat că pumnalele de tip B descoperite la nord de Dunăre nu apar niciodată în asociere cu spade de tip celtic, situație care contrastează cu unele contexte sud-dunărene și poate sugera diferențe de statut, de rol militar sau de poziționare socială a proprietarilor în cadrul elitelor locale⁵⁶.

Tipul C (Fig. 4/3) reprezintă forma cea mai rafinată din punct de vedere morfologic, tehnic și iconografic în cadrul familiei pumnalelor *sica*, fiind totodată cea mai bine reprezentată numeric și cea mai expresivă vizual în întregul areal de dispersie. Din perspectiva concepției generale, aceste pumnale se disting printr-o execuție atent controlată, finisaje de calitate, echilibrare accentuată a proporțiilor și o integrare coerentă a registrului artistic în structura armei. Lama este prelungă și elegant profilată, cu două variante morfologice principale. Prima este caracterizată de o curbură continuă, regulată, descriind un arc de cerc amplu, cu tranziții fluide între porțiunea proximală și vârf, fără rupturi de linie. A doua variantă prezintă o curbură ușor frântă, cu o schimbare subtilă de unghi în treimea distală a lamei (Fig. 4/4), conferind armei o expresivitate dinamică și un profil mai tensionat. În ambele cazuri, secțiunea este bine controlată, iar mânerul este elaborat, devoalând aptitudinile tehnice ridicate ale artizanilor (Fig. 7/8). Un element definitoriu al tipului C este sistemul de prindere a mânerului. Limba de mâner este bine individualizată, dedusă integral din lamă, și separă clar cele două plăsele realizate din materiale organice (lemn sau, foarte rar, din os), fixate prin nituri cu capete în general decorate. Sunt nelipsite manșoanele de gardă metalice: unul marchează tranziția dintre lamă și mâner, iar un al doilea închide și consolidează structural arma. Geometria acestor mâner este concepută pentru a asigura o priză stabilă și ergonomică. În egală măsură, mânerul conține decoruri geometrice, adesea foarte dense și aglomerate, organizate într-o logică apropiată de *horror vacui*, cu evidente transferuri spre registrul artistic, conferind pumnalului un aspect vizual saturat, coerent și intenționat construit. Registrul artistic cunoaște, la acest tip, o dezvoltare maximă. Decorurile devin foarte elaborate, dar în paralel profund schematizate, fiind integrate organic în suprafața lamei. Șanțurile longitudinale sunt invariabile, uneori dublate, și sunt concepute nu doar ca elemente structurale, ci și ca axe ale compoziției decorative. Gravurile acoperă zona centrală a lamei și includ motive recurente - geometrice, astrale, zoomorfe, vegetale sau simbolice (Fig. 5; Fig. 6/1-5) - organizate în registre coerente, cu o clară intenție narativă sau identitară. Execuția unui pumnal de tip C presupunea un consum ridicat de resurse materiale și de

⁵⁶. Borangic 2025: 146, nota 42.

timp, precum și o competență tehnică avansată. Numărul mare de operațiuni implicate transformă aceste piese în produse de prestigiu, depășind poziția de arme funcționale. În acest context, posesia unui pumnal de tip C reflectă în mod evident statutul social ridicat al proprietarului, valorile sale simbolice și dorința de prezență și afirmare ostentativă în cadrul elitei războinice. În ansamblu, tipul C sintetizează cel mai bine dimensiunea marțială, artistică și ideologică a pumnalelor *sica*. El nu reprezintă doar o armă, ci un obiect de reprezentare complet, în care funcția, estetica și simbolismul sunt inseparabil legate, marcând apogeul tehnic și expresiv al acestei familii de arme. În contrast cu tipologiile moderne, construite din necesitate analitică, dosarul arheologic evidențiază și pumnale hibride, care combină trăsături morfologice aparținând tipurilor definite și, astfel, estompează limitele dintre acestea. Această variabilitate este rezultatul unui mediu în care modelele erau transmise preponderent vizual sau prin contact direct cu obiectul, iar reproducerea lor era supusă atât cerințelor funcționale individuale, cât și cutumelor locale. Peste un canon de bază stabil se suprapun astfel adaptări minore, personale sau regionale, fără a altera însă structura fundamentală a armei.

Plecând exclusiv de la criterii morfologice, propunerea unui tip D ridică probleme metodologice, întrucât piesele respective, deși conforme ca formă generală, sunt lipsite atât de ornamentica consacrată, cât și de ancorarea în contexte arheologice specifice pumnalelor *sica*⁵⁷. Aceste arme sunt subsumate în literatura de specialitate fie categoriei așa-numitelor „cuțite de lovit”, fie sunt încadrate, prin inerție terminologică sau confuzie tipologică, drept pumnale de tip *sica*⁵⁸. Includerea sau excluderea lor din categoria pumnalelor *sica* rămâne problematică și deschisă discuțiilor, atât din cauza absenței unor indicatori tipologici și contextuali relevanți, cât și a numărului redus de exemplare cunoscute.

Cele trei tipuri principale, împreună cu variantele lor hibride, par să fi coexistat, fără a putea fi ordonate într-o succesiune evolutivă coerentă. În consecință, aceste deosebiri nu au valoare cronologică sau chorografică: toate varietățile de pumnale curbe sunt contemporane unele cu altele pe întreaga arie de răspândire⁵⁹, exprimând flexibilitatea controlată a unui arhetip cultural comun, nu etape distincte de dezvoltare.

Mecanisme traumatice și consecințe potențiale

Despre efectele letale ale pumnalelor *sica* dispunem de două surse istorice explicite: înjunghierea consulului P. Licinius Crassus cu o *sica* de către un războinic trac, cel mai probabil la nivelul toracelui, și sinuciderea regelui dac Decebal, realizată tot cu un pumnal *sica*, prin secționarea gâtului. Din datele disponibile se poate deduce că, în ambele cazuri, moartea a fost rapidă sau, mai precis, sigură din punct de vedere al mecanismului traumatic implicat. Aceste episoade, deși limitate numeric, sunt semnificative prin claritatea lor și indică fără echivoc faptul că pumnalele *sica* erau capabile să producă leziuni incompatibile cu supraviețuirea, atunci când era utilizată asupra unor regiuni anatomice critice.

⁵⁷. Sîrbu, Borangic 2016: 38, Fig. 20/4; 21/2-3; 30/3-6; 35/1.

⁵⁸. Glodariu, Iaroslavski 1979: 139-140.

⁵⁹. Rustoiu 2008: 155.

Întregul dosar arheologic, istoric și morfologic conturează cu suficientă claritate locul, rolul și funcțiile pumnalelor curbe de tip *sica*, însă nu oferă un răspuns direct la o întrebare esențială, care se desprinde implicit din ansamblul datelor: a fost pumnalul *sica* o armă cu reală eficiență traumatică sau dacă eficiența trebuie înțeleasă mai degrabă în termeni simbolici și identitari, decât stricta funcționalitate combatantă? Întrebarea este cu atât mai relevantă cu cât tocmai funcționalitatea demonstrată a armei ar permite delimitarea riguroasă a pumnalului *sica* de categoria cuțitelor utilitare și plasarea sa, fără echivoc, în registrul armelor propriu-zise. Dincolo de registrele cultice, tehnice și istorice, se impune astfel verificarea atentă a măsurii în care pumnalul *sica*, prin utilizare efectivă, putea îndeplini în varii contexte un rol autentic de armă, aptă să producă leziuni compatibile cu neutralizarea adversarului. Astfel, dispunem de o bază solidă de analiză: morfologia armei, reproduceri la scară fidelă și un volum considerabil de date comparative provenite din medicina legală, care permit o extrapolare controlată a impactului unei arme de tip pumnal *sica* asupra corpului uman. Se impune însă precizarea că analiza de față nu se întemeiază pe testări experimentale directe, ci pe corelarea caracteristicilor morfologice și funcționale ale pumnalului cu principiile consacrate ale medicinei legale și traumatologiei, în vederea evaluării potențialului său traumatic.

Din perspectivă medico-legală, analiza leziunilor traumatice se întemeiază pe clasificarea acestora în funcție de mecanismul de producere și de morfologia lor. Experiența acumulată în cadrul unei practici îndelungate, construită pe examinarea unui număr foarte mare de cazuri și pe familiarizarea sistematică cu un spectru extins de leziuni produse de lame cu morfologii comparabile, permite identificarea tipului de instrument vulnerant, precum și reconstituirea modului probabil de utilizare a acestuia. Pe această bază se conturează un cadru obiectiv și verificabil pentru aprecierea capacității pumnalului *sica* de a funcționa ca armă în sens strict, precum și reconstituirea efectelor traumatice produse. Didactic, pot fi delimitate patru tipuri principale de leziuni traumatice produse de arme ascuțite, în funcție de mecanismul de acțiune și de morfologia instrumentului vulnerant:

- a. Plăgi tăiate – produse de lame sau obiecte ascuțite care acționează predominant tangențial. Acestea interesează în principal părțile moi, iar eventualele leziuni osoase sunt, de regulă, superficiale.
- b. Plăgi înțepate – produse de obiecte cu vârf ascuțit, care acționează axial. Ele determină preponderent leziuni ale părților moi și, în mod obișnuit, nu perforază structurile osoase, cu excepția celor subțiri sau fragile.
- c. Plăgi tăiat-despicate – produse de arme care combină o lamă ascuțită cu o masă și o inerție suficiente pentru a secționa atât părțile moi, cât și structurile dure, inclusiv oasele.
- d. Plăgi înțepat-tăiate (înjunghiate) – produse de arme cu vârf și lamă ascuțită, care pătrund prin înțepare și extind leziunea prin acțiunea de tăiere a lamei. În această categorie se încadrează și pumnalul de tip *sica*.

Pumnalele de tip *sica* puteau produce direct două tipuri principale de leziuni traumatice și două accidental dintre cele patru, în funcție de modalitatea concretă de utilizare și de mecanismul prin care lovitura era aplicată. Cea mai probabilă acțiune,

înjunghierea, acționa prin aplicarea vârfului ascuțit și prin pătrunderea în profunzime, în ax sau oblic față de suprafața corpului victimei și putea produce o plagă înțepat-tăiată. Având în vedere lungimea pumnalului, adâncimea posibilă de penetrare și raportarea la regiunea anatomică interesată, precum și la forța și direcția loviturii, o astfel de plagă prezintă, în mod obligatoriu, două elemente: orificiul de intrare și canalul. În anumite situații, în funcție de energia aplicată, de traiectoria loviturii și de lungimea lamei, putea apărea și un orificiu de ieșire. În cazul plăgilor penetrante care interesează cavitățile toracică sau abdominală, aspectul extern al leziunii poate subestima gravitatea reală a traumatismului, severitatea fiind determinată în principal de traiectul intern al canalului și de structurile anatomice vitale lezate. O particularitate esențială a pumnalului *sica* este reprezentată de lama sa curbată, cu tăișul situat pe concavitatea arcului. Această configurație morfologică conferă armei un potențial traumatic sporit atunci când, după penetrare sau după inițierea unei tăieturi, pumnalul era acționat în direcția tăișului. În acest mecanism, plaga nu rămâne una „curată” și strict liniară, ci poate fi lărgită prin tracțiune, determinând secționări suplimentare ale țesuturilor moi, ale vaselor și, uneori, ale structurilor profunde. Consecința gestului este agravarea hemoragiei și creșterea severității leziunilor interne, în comparație cu retragerea axială a unei lame drepte. Practic, curbura lamei transformă extragerea armei într-o mișcare cu componentă activă de tăiere, ceea ce poate amplifica disproporționat gravitatea traumatismului raportat la dimensiunea inițială a orificiului cutanat.

În al doilea caz, atunci când pumnalul acționează tangențial, prin alunecarea tăișului pe suprafața corpului, fără penetrare profundă cu vârful, se produce o plagă tăiată, cu extensie și profunzime variabile în funcție de regiunea anatomică vizată și de forța aplicată. Consecințele constau în despicarea țesuturilor moi, cu secționarea musculaturii, a vaselor sanguine și a structurilor nervoase, ceea ce determină hemoragie și o incapacitate funcțională rapid instalată, de intensitate variabilă.

Ce leziuni traumatice mortale poate produce pumnalul *sica* și în ce regiuni anatomice?

A. Cap. Producerea unei leziuni mortale prin penetrare directă a cutiei craniene cu un pumnal de tip *sica* era relativ puțin probabilă, din mai multe considerente anatomice și mecanice.

- a. Calota craniană (oasele frontale, parietale și occipitale) prezintă o rezistență structurală ridicată. Pumnalul *sica*, deși eficient ca armă de înjunghiere și tăiere, nu dispune de masa, inerția și geometria unui instrument tăietor-despicător (precum spada, sabia sau toporul) necesare pentru a produce, prin lovire directă, fracturi craniene eficiente și penetrante.
- b. Accesul la cavitatea craniană prin orificii naturale (nazal, auditiv sau oral) este caracteristic obiectelor subțiri, strict înțepătoare. Lama pumnalului, cu o lățime de aproximativ 3-4 cm, este parțial dezavantajată din punct de vedere dimensional pentru utilizarea deliberată a căilor naturale de penetrare craniană. Totuși, în dinamica reală a luptei corp-la-corp, în care loviturile sunt rapide, imprecise și uneori necontrolate, nu poate fi exclusă producerea unor astfel de traiectorii accidentale sau oportuniste.

În acest context, regiunea cranio-facială nu poate fi considerată sigură, întrucât există situații în care leziunile produse de pumnalul *sica* pot deveni potențial letale, în funcție de direcția, intensitatea și punctul de impact al loviturii: 1. Orbita constituie o cale vulnerabilă de acces către cavitatea craniană. Peretele orbital, în special cel medial și inferior, este relativ subțire. O lovitură corect orientată poate permite penetrarea spre cavitatea craniană, cu lezarea vaselor sau a structurilor intracraniene caz în care invariabil se produce o hemoragie intracraniană și/sau leziuni cerebrale. 2. Scalpul (tegumentele craniene) poate fi sediul unor plăgi tăiate arcuite produse de lama curbată a pumnalului. Aceste leziuni sunt, în mod obișnuit, rareori letale izolat, însă pot deveni periculoase prin hemoragie abundentă, având în vedere vascularizația extrem de bogată a scalpului. Plăgile multiple sau asocierea cu alte traumatisme pot contribui la instalarea șocului hemoragic. 3. Regiunea temporo-parietală poate fi interesată prin plăgi tăiate profunde produse de lovituri tangențiale energice. Rareori pot apărea fisuri sau fracturi osoase superficiale. Letalitatea în această zonă este însă, de regulă, indirectă, rezultând mai degrabă din mecanisme asociate (cădere, traumatism cranio-cerebral secundar), și nu din acțiunea izolată a pumnalului *sica*. Nu pot fi excluse, totuși, lovituri aplicate asupra capului cu pumnalul ținut invers în mână și orientat perpendicular pe calota craniană, în special în cazul unor exemplare mai scurte, care, în condiții favorabile de forță și unghi, ar fi putut produce perforarea osului. Într-un asemenea scenariu, lezarea structurilor intracraniene vitale ar fi determinat o evoluție rapid letală.

B. Gât. Regiunea cervicală reprezintă una dintre zonele cu vulnerabilitate maximă în raport cu o armă de tip *sica*, în special atunci când aceasta acționează prin mecanism tangențial de tăiere, și nu exclusiv prin înjunghiere. Lungimea lamei, curbura pronunțată și lățimea favorizează producerea unor plăgi tăiate profunde ale țesuturilor moi cervicale, cu risc major de interesare a structurilor vitale: vasele mari (arterele carotide comune și interne, venele jugulare), elementele aerodigestive (laringele și traheea), precum și structuri nervoase importante (de exemplu nervul vag). În aceste condiții, instalarea incapacității victimei poate fi aproape imediată, iar decesul poate surveni rapid. Mecanismele letale principale la nivel cervical includ:

- a. Hemoragia externă masivă, determinată de secționarea vaselor mari ale gâtului, în special a arterelor carotide sau a venelor jugulare. Pierderea rapidă de sânge poate conduce la șoc hipovolemic și colaps circulator într-un interval scurt de timp.
- b. Asfixia sau insuficiența respiratorie acută, fie prin lezarea directă a laringelui sau traheei, fie prin aspirarea de sânge în căile aeriene superioare și inferioare, mecanism frecvent asociat plăgilor tăiate cervicale.
- c. Embolia gazoasă (aeriană), un mecanism mai rar, dar posibil, în special în cazul secționării venelor mari cervicale (în principal venele jugulare). În aceste situații, aerul poate pătrunde în circulația venoasă, fiind transportat către inimă și circulația pulmonară, unde poate produce obstrucții acute, colaps cardio-respirator și deces rapid.

Din punct de vedere medico-legal, gâtul constituie astfel o regiune în care pumnalul *sica* se dovedește deosebit de eficient ca armă, chiar și în absența unei forțe excesive, prin combinarea tăierii profunde cu accesul imediat la structuri vitale, într-un spațiu anatomic

restrâns și slab protejat.

C. Torace. Pumnalul *sica* poate produce leziuni penetrante ale peretelui toracic prin abord anterior, lateral sau posterior, în special prin spațiile intercostale, care reprezintă zone de vulnerabilitate relativ crescută. Penetrarea este mai puțin probabilă în regiunile cu structuri osoase groase și compacte, precum sternul sau omoplatul, care pot constitui obstacole mecanice semnificative, fără a exclude însă complet pătrunderea în toate circumstanțele, mai ales în cazul aplicării unei forțe considerabile sau al unor unghiuri favorabile. Decesul poate surveni prin lezarea organelor vitale intratoracice, în special a inimii și a plămânilor, cu apariția hemoragiilor interne masive. Exemplele clasice includ hemotoraxul și hemopericardul complicat cu tamponadă cardiacă, situații în care acumularea rapidă de sânge compromise funcția respiratorie și/sau cardiacă. Letalitatea este determinată fie de afectarea directă a funcției cardio-respiratorii, fie de secționarea vaselor de sânge, precum vasele intercostale, vasele pulmonare sau, mai rar, vase mari intratoracice (de exemplu aorta), mecanism care conduce la instalarea rapidă a șocului hemoragic. În plus, o plagă penetrantă toracică poate determina apariția unui pneumotorax, prin pătrunderea aerului în cavitatea pleurală. În anumite situații, acesta poate evolua către pneumotorax hipertensiv, printr-un mecanism valvular. În mod normal, plămânul este menținut expandat datorită presiunii negative din spațiul pleural; pătrunderea aerului în acest spațiu determină colapsul pulmonar progresiv. Consecințele pot include deplasarea mediastinului, instalarea rapidă a insuficienței respiratorii și a colapsului circulator, reprezentând un mecanism potențial letal chiar și în absența unei hemoragii masive. Plăgile toracice joase pot deveni toraco-abdominale prin interesarea diafragmului, cu lezarea unor organe abdominale precum ficatul, splina sau stomacul. Prin lungimea lamei, pumnalul *sica* favorizează un asemenea mecanism, în funcție de direcția și profunzimea loviturii. Curbura caracteristică a lamei introduce un element suplimentar de gravitate: în cazul unui mecanism de înțepare urmat de retragere prin tracțiune (smucire), traiectul leziunii poate fi lărgit, cu secționări suplimentare ale parenchimului pulmonar și ale vaselor de calibru mic sau mediu, agravând hemoragia și distrucția tisulară. Plăgile tăiate produse de pumnalul curb și limitate la peretele toracic sunt, în general, mai puțin letale decât plăgile penetrante. Totuși, ele pot deveni mortale fie prin hemoragie externă severă (în special prin secționarea vaselor intercostale sau subclaviculare), fie dacă sunt suficient de profunde pentru a pătrunde în cavitatea toracică.

D. Abdomen. La nivel abdominal, pumnalul *sica* poate produce leziuni mortale în principal prin mecanism înțepat-tăiat (penetrant), cu interesarea organelor parenchimoase și a vaselor intra-abdominale. Particularitățile anatomice ale abdomenului – perete relativ elastic, cu componentă osoasă redusă – favorizează pătrunderea lamei, mai ales în condițiile unei lovituri aplicate cu forță și direcție adecvată. Cele mai frecvent implicate organe sunt ficatul și splina, structuri intens vascularizate, unde o plagă penetrantă poate determina rapid un hemoperitoneu masiv și instalarea șocului hemoragic. În aceste situații, pierderea de sânge este adesea importantă, iar decesul poate surveni într-un interval scurt, în absența unui control prompt al hemoragiei. De asemenea, poate fi lezat mezenterul, prin secționarea vaselor mezenterice, cu apariția unei hemoragii interne severe, dificil de controlat. Leziunile stomacului și ale anselor intestinale introduc un alt mecanism major

de gravitate: contaminarea cavității peritoneale, cu risc de peritonită și sepsis. În aceste cazuri, decesul este de regulă mai tardiv, survenind la ore sau zile după agresiune, ca urmare a complicațiilor infecțioase și metabolice.

În funcție de direcția și profunzimea loviturii, pot fi interesate și structuri retroperitoneale, precum rinichiul, iar în situații extreme pot fi lezate vase mari – aorta abdominală sau vena cavă inferioară – evenimente caracterizate, de regulă, prin hemoragie catastrofală și deces rapid. O variantă deosebit de gravă o reprezintă plăgile penetrante ascendente, în care arma pătrunde inițial prin regiunea abdominală superioară și progresează cranial spre cavitatea toracică. Din punct de vedere mecanic, pătrunderea inițială în abdomen este adesea mai facilă decât în torace, deoarece peretele abdominal oferă o rezistență mai redusă comparativ cu cutia toracică, unde coastele și sternul constituie obstacole importante. Odată depășit acest prag de intrare, traiectul lamei poate interesa diafragma, transformând leziunea într-una toraco-abdominală. În aceste situații, pot fi lezate simultan structuri vitale din ambele compartimente: organe abdominale (ficat, splină, stomac) și, ulterior, elemente intratoracice (plămân, vase mari, uneori cord). Letalitatea crește semnificativ prin asocierea hemoragiei interne cumulative cu compromiterea rapidă a funcției cardio-respiratorii. Din perspectivă medico-legală comparativă, toracele este considerat, în general, mai „vulnerabil” pentru un deces rapid, deoarece include inima, plămânii și vasele mari, iar mecanismele letale pot apărea în minute (hemotorax masiv, tamponadă cardiacă, pneumotorax hipertensiv). Abdomenul rămâne însă extrem de periculos prin hemoragia internă masivă (ficat, splină, mezenter) și prin complicațiile septice ulterioare, permițând uneori chiar o supraviețuire inițială mai lungă comparativ cu o plagă cardiacă. Ca regulă practică, toracele omoară mai repede, în timp ce abdomenul omoară mai târziu frecvent prin hemoragie internă sau prin complicații, în funcție de organul lezat și de amploarea sângerării.

E. Membre superioare. La nivelul membrelor superioare, pumnalul *sica* poate produce leziuni potențial mortale în principal prin mecanism tăiat sau înțepat-tăiat, atunci când sunt interesate structuri vasculare majore. Deși membrele superioare nu sunt, în mod obișnuit, asociate cu leziuni letale imediate, anumite regiuni anatomice prezintă o vulnerabilitate ridicată. Cele mai periculoase zone sunt regiunea axilară și porțiunea proximală a brațului, unde se află artera și vena axilară, respectiv artera brahială. Secționarea acestor vase poate determina o hemoragie externă masivă, cu pierdere rapidă de volum sanguin, instalarea șocului hemoragic și deces în absența unei hemostaze prompte. Leziunile produse de *sica* la acest nivel pot asocia, frecvent, secționări musculare și nervoase, inclusiv ale elementelor plexului brahial, ceea ce conduce la incapacitate funcțională imediată a membrului afectat. Din perspectivă tanatogenetică, însă, mecanismul letal dominant rămâne exsanguinarea, iar nu afectarea neurologică propriu-zisă. În mod excepțional, plăgile penetrante din regiunea axilară pot comunica cu cavitatea toracică, crescând gravitatea prin posibile complicații intratoracice, precum hemotoraxul sau lezarea indirectă a structurilor pulmonare.

F. Membre inferioare. La nivelul membrelor inferioare, pumnalul *sica* poate produce leziuni potențial mortale în special prin mecanism tăiat sau înțepat-tăiat, atunci când sunt interesate vasele mari ale coapsei sau ale regiunii poplitee. Din punct de vedere

medico-legal, membrele inferioare reprezintă unele dintre cele mai periculoase regiuni periferice în ceea ce privește riscul de exsangvinare rapidă. Regiunea cu risc maxim este triunghiul femural, situat pe fața antero-medială a coapsei proximale, unde se află artera și vena femurală. Secționarea acestor vase determină o hemoragie externă masivă, rapid progresivă, cu instalarea șocului hemoragic și deces în lipsa unei hemostaze imediate. De asemenea, regiunea poplitee, situată posterior de articulația genunchiului, este o zonă deosebit de vulnerabilă. Lezarea arterei și venei poplitee poate produce sângerări importante și ischemie distală severă, cu potențial letal prin pierdere sanguină rapidă. Plăgile situate distal, la nivelul gambei, sunt mai rar letale, însă secționarea unor vase de calibru mare sau a ramurilor arteriale importante poate contribui la hemoragii semnificative. În ansamblu, pentru membrele inferioare, mecanismul tanatogenerator dominant rămâne exsangvinarea prin lezarea vaselor femurale sau poplitee, mai degrabă decât afectarea directă a structurilor osoase sau musculare.

G. Afectarea sistemului osos. Din perspectivă osteologică, leziunile produse de o armă albă de tip pumnal *sica* pot lăsa urme caracteristice asupra scheletului, atunci când condițiile de conservare permit observarea acestora. Cel mai frecvent, la nivelul coastelor pot fi identificate incizii cu profil în „V”, cu margini nete, tipice acțiunii unui tăiș. Acest aspect nu descrie forma superficială a urmei, adesea liniară, ci profilul său în secțiune: lama pătrunde ca o pană, generând un șanț cu pereți oblici care converg într-un vârf, semn distinctiv al armelor tăietoare. Mai rar, urme similare pot apărea pe scapula sau stern, în funcție de direcția și profunzimea loviturii, iar în cazuri excepționale pot fi afectate vertebrele, mai ales în plăgi profunde posterioare. La nivel cranian, loviturile tangențiale pot produce incizii liniare pe oasele frontale sau parietale, cu margini bine delimitate. De asemenea, în confruntările cu arme albe sunt frecvente așa-numitele leziuni de apărare, localizate pe membrele superioare – în special pe fața ulnară a antebrațului, pe mâini și pe falange – apărute atunci când victima interceptează instinctiv loviturile. Din experiență putem spune că identificarea unor urme de tăiere pe ulna sau pe oasele mâinii poate sugera un episod de apărare activă și o confruntare directă, nu un atac complet surprinzător. Totuși, în cazul comunităților asociate fenomenului PPK-MK, aceste repere rămân strict teoretice din punct de vedere documentar. Practicarea aproape exclusivă a incinerăției face ca materialul osteologic să fie, din păcate, indisponibil pentru analiza directă a urmelor traumatiche. În consecință, evaluarea efectelor pumnalului *sica* asupra oaselor nu se poate sprijini pe dovezi arheologice directe, ci doar pe analogii medico-legale și pe modele traumatologice bine documentate.

În cât timp survine decesul victimei? Un criteriu relevant pentru aprecierea potențialului traumatic al unei arme precum pumnalul *sica* îl reprezintă intervalul de timp până la incapacitate sau deces, variabil în funcție de structura anatomică lezată și de mecanismul traumatic implicat. Lezarea vaselor mari cervicale, în special secționarea arterei carotide sau a venei jugulare, puteau genera o hemoragie catastrofală, cu instalarea rapidă a incapacității și deces survenit în câteva minute, uneori chiar mai repede. Plăgile penetrante cardiace sunt, de asemenea, extrem de rapid letale, de regulă în minute, prin hemoragie masivă sau prin tamponadă cardiacă, mecanism care compromite brusc funcția de pompă a inimii. La nivel toracic, o plagă penetrantă putea determina apariția unui

pneumotorax hipertensiv, cu degradarea accelerată a funcției respiratorii și circulatorii și cu posibil deces în interval de minute, prin colaps cardio-respirator. Leziunile abdominale ale organelor parenchimatoase, în special ficatul și splina, generau o hemoragie internă severă și șoc hemoragic, cu deces survenit în minute până la zeci de minute, în funcție de amploarea sângerării și de capacitatea organismului de compensare. În schimb, perforațiile intestinale determinau frecvent un mecanism tanatogenerator tardiv, prin instalarea peritonitei și a sepsisului, decesul putând surveni la interval de ore sau zile, în lipsa tratamentului adecvat, tratament despre care avem mari rezerve că era cunoscut și practicat în epocă.

Moartea nu era singura problemă. Este esențială distincția dintre letalitate și incapacitate funcțională. Nu toate plăgile produse de o armă precum pumnalul *sica* sunt imediat fatale, însă un număr semnificativ dintre ele pot determina rapid imposibilitatea continuării luptei. Secționările musculare extinse, chiar în absența interesării directe a organelor vitale, pot produce pierderea funcției segmentului afectat. Leziunile din regiunea umărului sau a axilei pot interesa plexul brahial, generând un deficit motor și senzitiv brusc al membrului superior, cu incapacitate imediată. În plus, asocierea dintre durerea intensă și pierderea de sânge, chiar și atunci când aceasta nu este inițial masivă, poate duce la scăderea rapidă a performanței fizice, dezorientare, colaps funcțional și vulnerabilizarea victimei, uneori înainte de instalarea unui deces propriu-zis.

Dincolo de cele două episoade istorice explicite, moartea consulului P. Licinius Crassus și cea a regelui Decebal, care indică fără echivoc capacitatea pumnalului *sica* de a produce un deznodământ rapid și ireversibil, analiza medico-legală rămâne necesară nu pentru a „confirma” textual sursele antice, ci pentru a evalua, într-un cadru obiectiv și verificabil, plauzibilitatea mecanismelor letale implicate. Demersul medico-legal permite depășirea nivelului narativ al izvoarelor și oferă instrumentele necesare pentru corelarea formei, dimensiunilor și modului de utilizare al armei cu tipurile de leziuni traumatiche compatibile cu acestea. În acest sens, relevanța analizei medico-legale nu constă în reconstituirea punctuală a unor evenimente istorice izolate, ci în evaluarea sistematică a potențialului traumatic al pumnalului *sica*, raportat la anatomia umană și la mecanismele cunoscute ale producerii leziunilor. Această abordare permite plasarea pumnalului, dincolo de registrele simbolice și rituale bine documentate arheologic, în categoria armelor funcționale capabile să producă incapacitate și/sau deces în condiții reale de conflict. Astfel, convergența dintre sursele istorice, datele arheologice și analiza medico-legală conturează o imagine coerentă: pumnalul *sica* nu a fost doar un semn al statutului sau un instrument al ritualului, ci o armă cu eficiență traumatică reală, a cărei utilizare putea conduce, în contexte adecvate, la un rezultat letal rapid.

Din acest punct se impun câteva precizări metodologice esențiale. Analiza medico-legală de față are în vedere, în mod necesar, corpul uman neprotejat de armuri sau echipamente defensive, astfel încât incidența și eficacitatea reală a leziunilor produse de pumnalul *sica* în contexte de luptă pot fi considerate variabile, în funcție de gradul de protecție al adversarului. Dimensiunile relativ reduse ale armei, comparativ cu alte arme de asalt, și caracteristicile sale constructive sugerează că aceasta nu era destinată confruntării frontale cu adversari protejați, rol în care eficiența era asigurată mai facil de lance, spadă

sau alte arme cu impact și rază mai mare de acțiune. În consecință, utilizarea pumnalului *sica* pare a fi fost circumscrisă unor situații particulare, apărute în dinamica luptei. Dosarul morfo-funcțional nu susține utilizarea pumnalelor *sica* împotriva unor oponenti echipați defensiv și nici nu conturează un scenariu verosimil în care indivizi înarmați cu pumnale ar fi putut angaja cu succes lupta împotriva unor adversari bine protejați. Dimpotrivă, replicarea experimentală a pumnalelor, analiza funcțională a morfologiei lor și corelarea cu datele oferite de medicina legală indică o armă optimizată pentru situații punctuale, lovituri decisive aplicate asupra unui individ, preferabil prin surprindere, sau pentru gesturi de finalitate clară, nu pentru confruntări frontale cu trupe echipate defensiv. În acest context, ipoteza potrivit căreia scenele de pe Columna lui Traian ar reprezenta războinici daci atacând legionari romani cu pumnale *sica* este lipsită de fundament. În realitate, aceste reprezentări redau săbii curbe (*falx dacica*), miniaturizate din rațiuni ce țin de convențiile artistice și de economia spațiului figurativ, fenomen care afectează, de altfel, întreaga panoplie de arme ilustrate pe fusul monumentului. În schimb, aceleași repere metodologice indică faptul că pumnalul *sica* intervenea cu maximă eficiență în momente-limită: ca armă a loviturii de grație aplicate unui adversar⁶⁰ sau deja învins, unui prizonier devenit inutil ori unui tovarăș rănit mortal. Totuși, în evaluarea realistă a cadrului tactic, nu pot fi excluse situațiile excepționale în care, după pierderea sau inutilizarea armelor principale, pumnalul devenea singura armă imediat disponibilă⁶¹. Dimensiunile sale reduse și manevrabilitatea îi permiteau utilizarea în spații înguste sau în contexte de învălmășeală. Totuși, asemenea circumstanțe nu ofereau avantaje tactice reale, ci reprezentau mai degrabă soluții de ultim recurs, în care pumnalul funcționa ca instrument de supraviețuire sau de finalizare a confruntării, nu ca armă capabilă să inverseze raportul de forțe.

Toate aceste situații au în comun caracterul lor limită, non-standardizat și intens personalizat. Ele confirmă faptul că pumnalul *sica* nu era o armă de linie sau de șoc, ci una

⁶⁰. „Pe Ciril (*magister militum per Thracias*), care era mai curând un afemeiat decât un comandant destoinic, Vitalianus l-a surprins dormind între două concubine. Târându-l afară l-a omorât imediat cu un *pumnal getic*” (Marcelinus Comes, *Chronicon*, 514, 3 cf. *Fontes II*). Relatarea trebuie privită cu prudență din punct de vedere tipologic. În discursul bizantin, etnonimele aplicate realităților de la periferia nordică a Imperiului reflectă frecvent o tendință de arhaizare și politizare, termenul *getic* (la fel *scitic*, *triball* etc.) funcționând adesea ca o categorie generică a alterității barbare, nu ca o desemnare strict etnică sau tipologică. Cu toate acestea, informația nu este lipsită de relevanță. Ea confirmă persistența, în secolul al VI-lea p.Chr., a unui stereotip funcțional bine conturat: arma asociată *getului* este pumnalul, iar utilizarea sa presupune o lovitură rapidă, aplicată de la mică distanță, într-un context de vulnerabilitate totală a victimei. Pumnalul nu este perceput ca armă a confruntării frontale, ci ca instrument al actului decisiv: execuție, asasinat sau lovitură de grație. O imagine coerentă cu concluziile analizei morfo-funcționale și medico-legale. Este esențial de subliniat că Marcellinus nu descrie explicit o *sica* în *sens* arheologic strict; termenul *getic* are aici o valoare culturală și simbolică, nu tipologică. Corect este, așadar, să interpretăm sursa ca pe o confirmare a unei percepții târzii a pumnalului *getic* (în realitate dacic) ca armă distinctă, asociată uciderii rapide și sigure în contexte de proximitate. Această percepție nu apare în vid, ci se suprapune unui fond care indică, până în secolele II-III p.Chr. (Milovanović, Redžić 2020: 313–315), nu atât persistența demonstrabilă a unor pumnale dacice funcționale, cât menținerea ideii de pumnal curbat ca armă distinctă și a unui mod de utilizare asociat, recognoscibil cultural. În acest sens, continuitatea este una mai degrabă conceptuală și simbolică decât materială, iar proiecția pumnalului „getic” în mentalul colectiv târziu poate fi înțeleasă chiar și în absența conservării sau utilizării efective a obiectului propriu-zis.

⁶¹. Sîrbu, Borangic 2016: 49-50.

a momentului decisiv, a gestului final și a violenței controlate. În același registru, pumnalul putea oferi războinicului, atunci când zeii războiului se dovedeau potrivnici, ultima soluție disponibilă: părăsirea definitivă a câmpului de luptă într-un mod considerat onorabil, prin sinucidere. Dincolo de contextul strict militar, pumnalul *sica* putea fi implicat și în confruntări sau gesturi rituale, însă aceste secvențe rămân, în stadiul actual al cercetării, doar intuite. Deși accesul în cadrul elitelor și menținerea statutului de membru al acestui grup presupuneau, fără îndoială, un parcurs tensionat și competitiv, lipsa unor date directe ne obligă să tratăm aceste ipoteze cu prudență și să nu insistăm asupra lor. Suplimentar, analiza a avut în vedere ipoteza unei singure lovituri aplicate oponentului; în condițiile reale și dinamice ale confruntării, aplicarea repetată a mai multor lovituri ar fi amplificat semnificativ efectele traumatice, atât prin cumularea leziunilor, cât și prin creșterea rapidă a hemoragiei și a incapacității funcționale.

Un ultim aspect care trebuie subliniat îl reprezintă intervalul de timp până la deces. Valorile discutate anterior - de la minute în cazul secționării vaselor mari cervicale sau al leziunilor cardiace, la minute sau zeci de minute pentru hemoragiile interne majore (ficat, splină), respectiv ore sau zile în cazul perforațiilor intestinale - corespund observațiilor medicinei legale moderne în absența tratamentului. În contextul Antichității, lipsa chirurgiei eficiente, a controlului infecțiilor și a oricăror mijloace terapeutice sistematice făcea ca traumatisme care, în condiții moderne, ar putea avea un prognostic favorabil să evolueze frecvent către deces. Chiar și în aceste condiții, gama largă de leziuni potențial letale sau profund incapacitante asociabile acestui tip de armă permite formularea ipotezei unui potențial traumatic ridicat. Coroborată cu frecvența pumnalelor *sica* în contexte funerare ale războinicilor fenomenului PPK-MK, această observație sugerează că arma era percepută nu doar ca marcator identitar sau simbolic, ci și ca un instrument eficient al violenței. În absența unor date experimentale sau osteologice directe, această interpretare rămâne una teoretică, dar ea contribuie la înțelegerea rolului central al pumnalului în imaginarul războinic, unde arma pare să fi fost percepută ca instrument privilegiat al morții.

Spiritualitate și importanță social-militară

Componenta ideologică și spirituală asociată pumnalelor *sica* reprezintă una dintre dimensiunile cele mai dificil de abordat analitic. Parcimonia surselor scrise și iconografice este agravată de natura însăși a lumii care a produs aceste artefacte: o societate non-literară, extrem de discretă în ceea ce privește propria psihologie colectivă, mecanismele intime ale credinței și modurile în care violența, sacralitatea și statutul erau conceptualizate. În acest context, reconstrucția peisajului spiritual trebuie să opereze indirect – prin corelarea datelor materiale, practicilor rituale, analogiilor culturale și formelor simbolice recurente –, asumând explicit limitele metodologice inerente. Nici una dintre aceste categorii de surse nu furnizează însă răspunsuri exhaustive, fiecare contribuind doar parțial și inegal la reconstituirea unui univers simbolic profund lacunar. Cu toate acestea, convergența regularităților materiale, rituale și iconografice face posibilă formularea unor modele interpretative coerente, chiar în absența unei documentații complete. În lipsa unei doctrine

explicite, funcția simbolică a pumnalului poate fi astfel dedusă din rolul său constant în structurile de reprezentare a statutului, violenței legitime și apartenenței comunitare și ideologice. În acest cadru relativ arid, demersul interpretativ pornește în mod necesar de la documentația arheologică. Arheologia funerară constituie sursa directă pentru reconstituirea dimensiunilor ideologice și simbolice asociate pumnalelor *sica*, în timp ce analogiile culturale din epocă funcționează ca instrumente interpretative complementare. Prin regularitățile rituale, selecția inventarelor și recurența unor gesturi simbolice, aceste date permit conturarea unor cadre de interpretare plauzibile pentru raportul dintre armă, sacru și statut social.

Pumnalele *sica* apar în morminte aparținând unor oameni de arme, într-o varietate de poziții și contexte, de la morminte tumulare cu inventare complexe și fastuoase până la depuneri austere, uneori reduse la pumnal și lance. Indiferent de bogăția sau simplitatea inventarului, pumnalul *sica* reprezintă o prezență constantă, nelipsită din repertoriul funerar al acestor războinici. Invariabil, mormintele sunt de incinerare, iar armele sunt distruse intenționat în timpul ceremoniei funerare. Forța acestui mit și a ritualurilor asociate depunerii armelor în morminte au fost însă suficient de puternice încât să depășească strict cadrul funcțional al condiției războinice. În mod punctual, acolo unde analiza antropologică a resturilor cinerare a fost posibilă, ritualuri funerare specifice oamenilor de arme sunt documentate și în cazul unor non-comandanți, copii sau adolescenți care nu atinseseră încă vârsta consacrării și care au decedat înainte de a deveni războinici activi.⁶² Comunitatea a ales să îi integreze pe acești indivizi în registrul funerar al oamenilor de arme, transferând în post-existență o funcție socială neatinsă în viață, dar recunoscută și validată ritual. Acest fapt confirmă forța ideologică a modelului războinic și rolul pumnalului ca element distinctiv identitar și simbolic, capabil să funcționeze dincolo de experiența efectivă a luptei. În acest registru, ritualul funerar reflectă o biografie potențială, confirmând rolul central al ideologiei războinice în definirea identității și a apartenenței, chiar dincolo de experiența efectivă a luptei. Aceste ritualuri de distrugere au primit, de-a lungul timpului, explicații variate, cu grade diferite de consistență interpretativă, de la considerații pragmatice până la interpretări elaborate. Unele dintre acestea invocă raportul personal dintre războinic și armă, tratată ca obiect cu identitate proprie, în timp ce altele trimit la practici rituale motivate de credințe mistico-religioase, situate adesea în sfera superstiției, precum și la investirea armei cu puteri supranaturale sau magice. În această logică simbolică, pumnalul este conceput ca o prelungire a brațului războinicului în timpul luptei, devenind parte integrantă a corpului său. Distrugerea armei în context funerar echivalează astfel cu „moartea” rituală a pumnalului, concomitentă cu cea a purtătorului⁶³. Nu ca anulare, ci ca transfer într-o altă stare de existență.

Distrugerea rituală a armelor indică o schimbare fundamentală de statut, defunctul modificându-și și „reședința” și mediul social de apartenență. Prin moarte, războinicul se separă de comunitatea celor vii și este integrat în comunitatea strămoșilor, o tranziție

⁶². Sîrbu, Rustoiu 1999: 79. Caracterul aparent excepțional al acestor situații este mai degrabă un efect al limitelor documentării arheologice decât un indicator al rarității practicii, în condițiile în care reziduurile osteologice rezultate din incinerare fie nu s-au păstrat, fie nu au fost recuperate sau analizate sistematic.

⁶³. Rustoiu 2008: 91.

posibilă numai prin intermediul unor ritualuri precise, care reclamă atât prezența armelor — cele mai reprezentative pentru identitatea sa, cât și neutralizarea lor funcțională. În acest registru simbolic, deformarea armamentului, implicit și a pumnalului *sica*, constituie o formă de sacrificiu, asociată concepțiilor despre transformare și renaștere: armele sunt scoase deliberat din uz pentru a putea însoți purtătorul într-o altă ordine a existenței. Deteriorarea voită pecetluiește astfel ieșirea simultană din funcționalitate a omului și a armei, plasându-le de aceeași parte a pragului ontologic și marcând intrarea într-o dimensiune cosmică guvernată de alte reguli. Arderea armelor, concomitent cu incinerarea corpului, completează acest sistem de reprezentare, exprimând credințe legate de purificarea prin foc, de trecerea dintre lumi și de reconfigurarea identității în post-existență. În ansamblu, aceste practici reflectă nu un gest de negare a violenței sau a statutului războinic, ci o transpunere rituală a acestora într-un alt plan, compatibil cu noile condiții ale existenței de dincolo⁶⁴. Pe lângă aplicarea ritualurilor funerare specifice unor indivizi imaturi, a căror identitate războinică este proiectată simbolic, sunt documentate și situații inverse, în care inventare funerare cu evident caracter războinic sunt depuse fără urme ale defunctului sau ale incinerării⁶⁵. Aceste depuneri, care includ arme și echipament specifice, dar nu conțin resturi umane identificabile, indică practici rituale autonome, în care obiectele pot substitui simbolic persoana sau pot funcționa ca ofrande independente, desprinse de un eveniment funerar strict.

Întregul peisaj reflectă o dominantă religioasă care subordonează și depășește orice lectură strict funcțională sau liniară a fenomenului. *Sica* se detașează, astfel, ca marker spiritual privilegiat al identității războinice, un obiect-limită situat la intersecția dintre violență, sacru și apartenență. Prezența ei constantă în repertoriul funerar, indiferent de variațiile regionale sau de statut, indică faptul că pumnalul funcționa, indubitabil ca armă personală, dar încărcată și de semnele condensate al unei condiții existențiale: aceea a omului de arme definit prin relația sa cu moartea, cu sacrificiul și cu ordinea cosmică. În acest sens, *sica* nu reprezenta doar un atribut al războinicului, ci și un instrument special de mediere între lumi, un obiect investit cu capacitatea de a însoți și legitima trecerea din planul vieții active în cel al strămoșilor, păstrând intactă identitatea purtătorului. Prezența pumnalelor *sica* în contexte explicit sacre (Babyak, Pietroasa Mică-*Gruuiu Dării*), completează și întărește legătura armei cu sfera cultică, dincolo de cadrul funerar propriu-zis. În aceste situații, *sica* este desprinsă de identitatea individuală a războinicului și integrată direct într-un spațiu consacrat, unde funcționează ca ofrandă și suport material al comunicării cu divinitatea. Depunerea ei în sanctuare sau în proximitatea acestora indică un statut ritual autonom, confirmând faptul că pumnalul nu mediază doar trecerea dintre viață și moarte, ci participă activ la construcția și întreținerea relației dintre comunitate, elită și planul divin. Nu trebuie omisă nici posibila implicare a pumnalelor în practicile de sacrificii religioase, un domeniu asupra căruia, din nou, documentarea este extrem de redusă. Lipsa aproape totală a surselor explicite sau a indiciilor directe nu trebuie însă interpretată ca absență a fenomenului, mai ales în condițiile în care gesturile sacrificiale constituiau, în Antichitate, unul dintre mecanismele fundamentale de reglare simbolică

⁶⁴. Sîrbu, Borangic 2016: 53.

⁶⁵. Borangic 2014: 264-269.

a relației dintre comunitate, sacru și realitate, atestat transversal la numeroase populații contemporane purtătorilor de pumnale *sica*.

În lipsa unor dovezi directe pentru perioada PPK-MK, perspectiva poate fi conturată doar prin raportare comparativă, de natură istorică, la lumea getică anterioară acestui orizont cultural. Culturii getice îi aparține reprezentarea unui astfel de episod, ilustrată sugestiv pe obrăzarele unui coif „princiar” descoperit la PoianaCoțofenești (com. Vârbilău, Prahova). Pe apărătorile coifului este redat realist un personaj echipat și înarmat ca pentru luptă surprins în momentul în care oficiază un sacrificiu ritualic, înjunghiind un berbec (Fig. 7/3). De remarcat că arma cu care ucide animalul este un pumnal de tip *akinakes* (recognoscibil după mânerul terminat cu *antene*), arma emblematică a epocii respective. Scena sugerează fără echivoc asocierea pumnalului cu gestul sacrificiului sângeros și cu funcția sa de instrument legitim de mediere între lumea umană și cea supranaturală. Gestul este exercitat de un războinic reprezentat cu toate atributele vestimentare și marțiale ale rangului său, ceea ce indică faptul că actul sacrificial este unul central, integrat unui statut social și simbolic bine definit și recunoscut. Scena subliniază clar poziția individului înarmat în structura sa socială, armele sale generând permanent raporturi de forță, iar prezența războinicului, garant al ordinii, la evenimentele comunității ca actant și ca oficiant, complet echipat, era legitimă și indispensabilă⁶⁶. Deși extrapolarea către pumnalul *sica* trebuie făcută cu maximă prudență, trebuie subliniat faptul că eventualele sale funcții rituale nu se pot reduce exclusiv la registrul funerar, întrucât moștenirea simbolică și religioasă a lumii getice anterioare rămâne cheia de lectură și continuă să ofere un cadru de referință esențial pentru înțelegerea acestor practici. Sfera ritualității diurne, a ceremoniilor colective și a dinamicii religioase a comunităților era și ea un corpus complex de manifestări, gesturi și practici. În aceste contexte, omul de arme, investit cu purtarea armelor, putea acționa ca mediator între comunitate și sacru, iar pumnalul – ca instrument consacrat al violenței legitime – participa la reglarea simbolică a relației dintre planurile existențiale, dintre profan și divin. Astfel, arma funcționa atât ca instrument al confruntării și ca o componentă esențială a momentului trecerii în post-existență, dar și ca element activ al unor practici religioase vii, integrată în ordinea socială și spirituală a comunității.

În acest cadru al violenței ritualizate și al comunicării simbolice cu sacrul, în care pumnalele *sica* par să fi fost pivoți esențiali, pot fi plasate și formele extreme ale renunțării, situate la limita dintre ritual, onoare și moarte. Alegerea morții voluntare poate fi înțeleasă, în cadrul religiilor antice, drept una dintre cele mai radicale forme de sacrificiu ritualic. Într-un asemenea orizont de gândire, gestul era evaluat prin caracterul total al pierderii asumate și prin capacitatea acesteia de a restabili un echilibru perceput ca fiind rupt între lumea umană și sfera sacrului⁶⁷. Această logică, comună multor sisteme religioase ale Antichității, oferă un cadru interpretativ pentru înțelegerea actelor extreme în care moartea devine un limbaj simbolic al comunicării cu divinul, fără a presupune existența unei doctrine unitare sau explicit formulate. În acest cadru, gestul regelui dac Decebal, care se sinucide cu un pumnal curb (Fig. 6/1-6), capătă o semnificație profund

⁶⁶. Pinter 1994: 10.

⁶⁷. Coman 2008: 127.

rituală. Înfrânt și lipsit de patrie, acesta se oferă pe sine zeilor prin moarte, într-un act de ispășire codificat de tradiții și norme simbolice bine articulate. Prezența pumnalului curb în scenă nu este întâmplătoare:⁶⁸ *sica*, armă a rangului și simbol al sacrificiului, al morții și al renașterii, funcționează ca instrument legitim al acestui gest extrem. Suicidul regal, departe de a fi un act pur individual, reflectă un cod de onoare militară profund impregnat de valori religioase, în care moartea voluntară devine mijlocul prin care se încearcă refacerea echilibrului dintre lumi. Prin folosirea propriei arme - un pumnal asociat rangului și funcției sale - moartea regelui, cel dintâi dintre războinici, dar nu și singurul care recurge la gestul suprem, este plasată într-un registru ritual coerent, în care sacrificiul voluntar capătă valori simbolice de natură spirituală cu totul excepționale. În aceste contexte, pumnalul *sica* funcționa nu doar ca un simplu instrument precis al morții, ci și ca mediator al unui gest ritual codificat, compatibil cu concepțiile războinicilor epocii despre moarte, trecere și restabilirea unui echilibru cosmic perceput ca fiind viciat.

Această logică simbolică își află rădăcina într-un orizont mult mai vechi, în care secera, modelul originar al armelor curbe, funcționează ca emblemă arhaică a morții și a regenerării. Asociată în miturile primordiale cu timpul, schimbarea, moartea și renașterea, secera transmite, prin eficientizarea și transpunerea funcției sale, această încărcătură simbolică armelor încovoiate, care preiau atât gestul tăierii, cât și valențele sacrificial-regenerative. Moartea pe care o aducea plantelor, prin tăiere, nu era una definitivă, ci una ciclică, garantând reînnoirea vieții; acest statut particular o integrează în instrumentarul sacrificial și îi conferă o funcție simbolică de mediator între moarte și renaștere⁶⁹. Prin acest transfer arhetipal, încovoierea lamei este integrată în morfologia armelor cu lama curbă, care preiau eficiența gestului de tăiere, dar și semnificația simbolică a sacrificiului legitim. În acest registru, larg și cu profund bagaj cultic, se înscriu pumnalele curbe de tip *sica*, utilizate de elitele militare traco-celtice și, apoi, dacice ca arme de prestigiu, dar și ca instrumente cu valențe rituale. Prezența lor în contexte funerare poate fi interpretată ca un marcaj al statutului războinic și ca garanție simbolică a renașterii, atribut moștenit din funcția primordială a secerii, în care moartea devine condiția necesară a reînnoirii. Pe de altă parte, dacă distrugerea intenționată implică o renunțare deliberată la renaștere și o alegere de a rămâne definitiv alături de zei, acest lucru rămâne, foarte probabil, dincolo de certitudinea noastră actuală.

Un alt registru spiritual, încă insuficient explorat, se conturează în apetența lumii tracice pentru arme marcate de asimetrie structurală: lame încovoiate unilateral, cu tăișul pe concavitate, adaptate gestului decisiv de spargere, despicare sau tăiere. Fără îndoială, curbura lamei oferea avantaje tactice reale, generând un echilibru asimetric care permitea lovituri imprevizibile și eficiente, prin descărcarea forței pe un segment restrâns al tăișului, cu creșterea capacității de penetrare și de secționare concentrată. Totuși, această opțiune nu poate fi redusă la un criteriu strict tehnic: preferința pentru lamele încovoiate este una culturală, contrastând deliberat cu simetria armelor grecești – precum *xiphos*-ul drept, expresie materială a ordinii hoplitice și a unei viziuni normate, disciplinate și normative, asupra războiului. În contextul PPK-MK, apetența pentru lamele încovoiate

⁶⁸. Rustoiu 2002: 61.

⁶⁹. Borangic 2010: 96-99.

poate reflecta o mentalitate orientată spre adaptabilitate, imprevizibilitate și exploatarea dezechilibrului. Principiul asimetriei⁷⁰, deși în esență exprimat prin imperfecțiune, putea fi, în realitate, un dezechilibru controlat, transformat în avantaj practic și simbolic. În această lectură, pumnalul *sica* devine expresia materială a unei concepții asupra violenței ca forță ambivalentă: distructivă și simultan generatoare de ordine într-o lume percepută ca instabilă și aflată într-o permanentă reconstrucție.

Ultimul registru asociabil cu semiotica religioasă a pumnalelor *sica* este iconografia lamelor. Gravarea unei simbolistici complexe pe lame reprezintă o altă particularitate a pumnalelor *sica*. Desigur, în Antichitate, și chiar mult mai devreme, unele arme erau decorate, fie că vorbim de spade, de lănci sau de pumnale. Nici unul dintre aceste exemple însă nu a atins amploarea, complexitatea și nici nu a păstrat un fir epic comparabil cu cel documentat în cazul pumnalelor *sica*. Tipologia motivelor decorative întâlnite pe lame a fost abordată încă de la definirea fenomenului PPK de către Z. Woźniak, cel care a propus prima clasificare a ornamenticii. El a sistematizat decorul artefactelor cunoscute sau accesibile la momentul respectiv, realizând o analiză a motivelor care i-a permis să stabilească o succesiune tipologică având ca trăsătură esențială „evoluția” de la compoziții complexe către forme schematizate și simplificate. Pe această bază, Woźniak a distins patru grupe decorative (A, B, C, D - Fig. 5/1),⁷¹ ilustrând o dezvoltare progresivă de la motive figurative la forme geometrice abstracte. Deși, în linii mari, tipologia propusă de Woźniak a rămas valabilă până astăzi, ea necesită extinderi și nuanțări, având în vedere numărul mult mai mare de piese cunoscute în prezent (aproximativ 300), unele cu teme iconografice necunoscute anterior, precum și contribuțiile ulterioare ale altor cercetători, care au completat și rafinat imaginea asupra repertoriului decorativ al pumnalelor *sica*⁷².

Rezumând întregul repertoriu iconografic, acesta include motive geometrice (spirale, linii, meandre), zoomorfe (păsări de pradă, păsări de apă/ lebede?⁷³ (Fig. 6/1-4), șerpi (Fig. 6/5), vegetale (frunze, ramuri stilizate), astrale (solare, stelare, selenare, eventual reprezentări ale unor fenomene celeste excepționale, precum meteoriți sau comete, conjuncții, alinieri ori configurații celeste (Fig. 7/8a) percepute și asumate ca

⁷⁰. O sugestie avansată succint de I. Marazov (2005: 31), subliniază potențialul interpretativ major al preferinței tracice pentru asimetria armelor curbate – un fenomen bine documentat arheologic prin arsenalul divers și unic în Antichitate al tracilor: *machaira*, *sica*, *falx dacica*, *rhomphaia* și numeroase variante de cuțite curbe și cosoare (Borangic 2015). Indirect, T. L. Markey devoalează implicațiile asimetriei ca o trăsătură structurală profundă a mentalității IE – nu doar o opoziție simplă stânga/dreapta, ci una asimetrică, contextual inversabilă, care structurează religios și cultural percepția deviației de la normă (Markey 1960: 190-193). Este o abordare tangentială la principiul asimetriei, dar oferă un fundament antropologic pentru a-l extinde spre artefacte materiale. În modelul dumézilian, asimetria unilaterală nu indică o deficiență, ci o transformare funcțională. Aplicată culturii materiale, această logică permite interpretarea lamelor curbate nu doar ca soluții tehnice, ci și ca forme marcate, investite simbolic, a căror abatere de la simetrie semnaleză apartenența la un registru ritual și identitar (cf. Dumézil 1948: 163-188). Panoplia largă a armelor tracice cu lama curbă, coerent asociată cu un ethos războinic specific, indică un subiect de mare amploare și relevanță interpretativă, a cărui explorare sistematică excede însă limitele prezentului studiu.

⁷¹. Grupa A – ornamente realiste (zoomorfe); Grupa B – asocieri complexe de cercuri, puncte și linii; Grupa C – cercuri și linii longitudinale; Grupa D – șiruri de triunghiuri poansonate - Fig. 5/1 (Woźniak 1974, 99-101).

⁷². Rustoiu 2002, 57-61; Sîrbu, Borangic 2016, 29-32; Torbov 2018, 78-98; Borangic, Sîrbu 2023, 25-93; Borangic 2023, 67-77; Rustoiu 2023, 582-584.

⁷³. Borangic, Sîrbu 2023: 42-43.

realități cosmologice stabile (Fig. 5/3)⁷⁴ și geografice/topografice (posibile hărți sau drumuri schematice, linii de relief, cursuri de apă), repertoriul fiind recent completat cu motivul cavalerului (Fig. 5/2)⁷⁵. Stilul de redare este vast și variabil, întins între realism și abstractizare (Fig. 6/1-4).

Prin amploarea și diversitatea sa, repertoriul imagistic prezent pe lame confirmă caracterul sincretic și profund simbolic al ornamenticii pumnalelor *sica*. Motivele recurente compun un discurs vizual coerent, în care reperatele lumii reale și ale celei imaginate reflectă orizontul mental al comunităților care le-au creat: un univers în care realitatea concretă și ficțiunea mitică coexistau firesc, în acord cu structura spirituală a epocii și a regiunii. Simultan, frecvența, temele și modul de decorare particularizează clar aceste comunități în mozaicul mai larg al războinicilor din epocă, definind prin ornamentică o identitate vizuală și simbolică proprie.

Repertoriul imagistic al lamelor poate fi considerat un veritabil vehicul al miturilor: o formă de „scriere” non-alfabetică, un sistem de codificare și de transmitere a sensurilor religioase, precum și a mesajelor cu valoare ideologică și identitară. Ornamentica pumnalelor *sica*, deosebit de bogată și complexă, prezintă un caracter cultic prin frecvență, tip de decor și stabilitatea temelor. Putem aprecia că aceste compoziții iconografice reprezentau încercări de constrângere a forțelor transcendente, cu scopul de a impune sau de a forța anumite conjuncturi favorabile ori de a le modifica pe cele nefavorabile, prin recurgerea la magie. Inciziile, adesea schematizate, pot fi înțelese ca un mod de relaționare cu lumea divină. O legătură subtilă, dar semnificativă, este aceea că toate gravările de motive și stilizări sunt efectuate pe aceeași parte a lamei pe care se află și șanțurile de scurgere a sângelui, ambele expresii fiind orientate către posesor. Recurentă este decorarea lamelor cu reprezentarea unor păsări afrontate (Fig. 6/1-4), temă care marchează apariția unui cod iconografic distinct, utilizat de un grup restrâns din interiorul elitei. Acest limbaj vizual funcționa ca marcator identitar, recunoscut și înțeles doar într-un cadru social limitat, contribuind la coeziunea și delimitarea ideologică a grupului. Motivele gravate reflectă valori și concepții spirituale profunde, legate de sacru, transcendență și statutul războinicului. Ele nu urmăresc reprezentarea naturalistă, ci transmit idei abstracte și simbolice, ancorate în imaginarul epocii.

În context funerar, pumnalul decorat devine un depozitar de sensuri spirituale. Distrugerea rituală a armei o scoate din sfera funcțională și o transferă într-un plan simbolic, unde însoțește sufletul defunctului. În interiorul acestui ritual, iconografia lamelor participă activ la ritualul de trecere și la reconstruirea postumă a identității războinicului. Mai trebuie remarcate niște constante și anume că decorul, adesea complex și elaborat, este plasat în zona mediană a lamei și este realizat prin excizii și incizii de mare finețe, având un rol evident simbolic. Există, ce-i drept, și exemplare lipsite de ornamentație, însă acestea reprezintă o minoritate în cadrul corpusului cunoscut. În cazuri rare, decorul și șanțurile longitudinale sunt practicate pe ambele fețe ale lamei.

Din punct de vedere statistic, majoritatea șanțurilor și registrelor decorative sunt dispuse pe partea stângă a lamei, dacă admitem poziția uzuală de gardă a pumnalului

⁷⁴. Borangic 2023: 67-77; Rustoiu 2023: 577-587.

⁷⁵. Borangic, Purdea 2025: 206-207.

cu tăișul orientat în jos. Doar un procent redus de exemplare prezintă decorul pe partea opusă, respectiv pe dreapta lamei, proporție care poate fi corelată, cu prudență, cu ponderea estimată a stângacilor în populațiile istorice (aprox. 10–12%). Această interpretare necesită însă o doză de rezervă metodologică, întrucât un număr semnificativ de piese nu beneficiază de documentație completă, fiind cunoscute doar prin fotografii sau desene realizate dintr-o singură perspectivă. Cu toate acestea, pe baza observațiilor disponibile se poate formula ipoteza că registrul decorativ, în special ornamentația gravată, era conceput astfel încât să fie orientat către purtător. Acest aspect sugerează existența unei relații privilegiate între armă și posesor, relație care subordonează funcția combativă și exclude interpretarea decorului ca lectură pur estetică a ornamentației⁷⁶.

Concluzii

Analiza pumnalelor de tip *sica* demonstrează fără echivoc că avem de a face cu o categorie de armament distinctă, cu o identitate morfo-funcțională clară și coerentă, care nu poate fi subsumată noțiunii de „cuțit” fără a altera realitatea istorică și funcțională a artefactelor. Încadrarea lor în categoria pumnalelor este susținută de criterii convergente: dimensiuni, proporții, soluții constructive, funcție ofensivă dedicată și integrarea sistematică în panoplia războinicului. Ambiguitățile terminologice persistente din literatura arheologică reflectă mai degrabă decalaje disciplinare și inerții tradiționale decât o incertitudine reală asupra naturii armei. Din punct de vedere morfologic, pumnalul *sica* se distinge printr-un canon formal stabil, conservat în timp și spațiu, în pofida dispersiei geografice largi și a diversității mijloacelor de producție (ateliere, meșteri, *școli*, tradiții). Persistența acestui canon formal reflectă internalizarea profundă a unui arhetip cultural. Silueta armei se configurează astfel ca expresie materială a unei ideologii războinice comune, în care eficiența tehnică, simbolismul și mobilitatea elitelor militare sunt articulate într-un sistem de interdependențe. Pumnalul *sica* devine astfel un element structural al culturii războinice nord-balcanice, purtat, recunoscut și reprodus într-un spațiu extins, dar ideologic coerent. În ansamblu, datele medico-legale susțin concluzia că pumnalul *sica* dispunea de un potențial traumatic efectiv, suficient pentru a genera leziuni grave, rapid incapacitante sau letale în contexte reale de confruntare, confirmând funcționalitatea sa marțială dincolo de registrele simbolice și rituale în care este adesea interpretat.

Dincolo de funcția combativă, arma dobândește o valoare identitară și politică distinctă, funcționând ca semn de apartenență la aristocrația războinică și ca instrument de legitimare a statutului. Mobilitatea purtătorilor a facilitat difuzia acestui model, însă nu a diluat semnificația sa; dimpotrivă, a contribuit la consolidarea unui limbaj comun al puterii, recognoscibil la scara întregului areal nord-balcanic. Un element definitoriu al acestui tip de armament îl constituie iconografia lamelor. Repertoriul decorativ — geometric, zoomorf, vegetal, astral sau narativ — nu poate fi redus la ornamentație. Gravura are o funcție semiotică explicită: ea transformă lama într-un suport de semnificație, într-un mediu de codificare vizuală a miturilor, credințelor și valorilor războinice. Într-o lume predominant orală, gravura funcționează ca o formă de „scriere” non-alfabetică, prin care

⁷⁶ Borangic 2025: 125.

sensurile religioase, ideologice și identitare sunt fixate material și transmise în interiorul elitei. Stabilitatea temelor, recurența compozițiilor și apariția unor coduri iconografice restrânse indică existența unui sistem simbolic coerent, cunoscut și recunoscut de purtători.

Prezența constantă a pumnalului *sica* în contexte funerare și asocierea sa cu distrugerea rituală a armelor confirmă integrarea armei într-o economie simbolică a morții și a memoriei. Dispariția aparentă a pumnalelor din registrul funerar după epoca lui Burebista nu trebuie interpretată ca abandon, ci ca expresia unei transformări profunde a practicilor rituale și a paradigmelor religioase, corelate cu centralizarea politică și ideologică. Armele nu dispar din uz, ci sunt retrase din vizibilitatea arheologică, în cadrul unui nou regim al sacralității și al controlului simbolic al violenței. Reprezentarea pumnalului *sica* în iconografia romană, concentrată cu scena sinuciderii regelui Decebal, confirmă continuitatea simbolică și politică a armei până la finalul Regatului dac. Chiar și atunci când nu mai este depus în morminte, pumnalul rămâne un reper identitar major, capabil să concentreze și să exprime memoria unei elite războinice. Extinderea constantă a corpusului cunoscut, inclusiv prin descoperiri izolate, impune prudență cronologică, dar confirmă amploarea regională și relevanța fenomenului. Biografia fiecărui artefact este complexă, cu atât mai mult cu cât datarea trebuie disociată de simpla apariție arheologică.

În ansamblu, pumnalul *sica* se conturează ca un obiect-sinteză, situat la intersecția dintre tehnologie, simbolism și mobilitate, cu un rol fundamental în structura culturală regională. Arma reprezintă una dintre cheile privilegiate pentru înțelegerea mecanismelor identitare, politice și ideologice ale elitelor războinice celto-tracice și apoi dacice oferind un cadru solid pentru analize comparative viitoare, dincolo de granițe disciplinare sau tradiții istoriografice locale. Prezența dominantă a pumnalului *sica* în inventarele funerare, numărul ridicat de exemplare cunoscute, calitatea execuției, dispersia geografică amplă și rolul său constant în contexte rituale și simbolice evidențiază caracterul central al acestei arme în configurarea fenomenului PPK-MK, ca expresie materială a unei structuri culturale și ideologice regionale coerente. Acest cadru nu definește însă o entitate politică unitară, ci un orizont de practici, valori și reprezentări împărțite de elite războinice cu origini diverse, ancorate în comunități locale diferite, dar conectate, cel puțin de la un moment dat, printr-un limbaj simbolic comun. În timp, o parte a acestui capital uman, militar și ideologic este preluată, concentrată și disciplinată într-un cadru politic stabil, fără a putea fi identificate, în stadiul actual al cercetării, mecanismele concrete ale acestui proces. Proiectul politic pe care-l cunoaștem ca „Dacia/Regatul dac” se conturează ca expresia maturizării interne a unor componente ale fenomenului PPK-MK, printr-o reorganizare selectivă a resurselor umane, militare și simbolice deja existente, susținută de un fond demografic local.

În această perspectivă, relația dintre fenomenul Padea-Panagjurski Kolonii-Mala Kopanya și Regatul dac trebuie înțeleasă ca un proces de transformare structurală, prin care un fond anterior plural, difuz și slab centralizat este reorganizat și concentrat într-o formă politică instituțională, capabilă să gestioneze resursele, să reglementeze exercitarea violenței și să formuleze o ideologie coerentă a puterii la scară regională. Pumnalul *sica* însoțește acest parcurs până la limita sa istorică: el este prezent pe întreaga durată a afirmării elitelor războinice și își găsește ultima expresie simbolică până la dispariția elitei care i-a

conferit sens. Din acest moment, arma a încetat să mai fie un instrument activ al unei ideologii vii și rămas doar ca semn, ca memorie materială a unei lumi care s-a stins odată cu purtătorii ei. Sau cel puțin așa părea, căci pumnalul sica a fost reactivat ca element central al reconstituirilor istorice ale epocii dacice. În acest nou registru, arma este recuperată mai degrabă ca simbol identitar și vizual decât ca obiect istoric contextualizat, fiind investită cu semnificații adesea simplificate, selective sau anacronice, cu un conținut istoric real variabil și dificil de controlat. Această reapariție modernă nu reflectă continuitatea unei tradiții, ci transformarea unui artefact arheologic într-un marcator cultural contemporan, desprins de structurile sociale, ideologice și rituale care i-au conferit sensul original. Într-un sens paradoxal, pumnalul pare să-și fi reluat destinul căci arma revine în prezent ca obiect resemnificat, purtător al unor identități proiectate, trăind o a doua existență, de această dată în afara cadrului istoric care i-a dat sensul original. Pentru o armă atât de frecvent evocată în literatura de specialitate, dar încă insuficient înțeleasă în profunzimea sa simbolică și funcțională, modelul propus aici nu pretinde exhaustivitate definitivă. Modelul interpretativ propus rămâne deschis criticii constructive și revizuirilor ulterioare, pe fondul acumulării continue de date și al aprofundării analizei. Această deschidere nu diminuează coerența concluziilor formulate, ci le ancorează în însăși logica progresivă a cercetării istorice și arheologice.

Pe baza ansamblului argumentelor morfologice, funcționale, iconografice și contextuale analizate, pumnalul *sica* poate fi definit ca o armă cu lamă curbată, cu tăișul dispus pe concavitate, destinată uzului marțial și integrată structural într-un registru cultic, activ atât în timpul vieții purtătorului, cât și în cadrul practicilor funerare. Lama este, în majoritatea covârșitoare a cazurilor documentate, prevăzută cu șanțuri longitudinale și, aproape la fel de constant, decorată prin gravuri cu valoare simbolică. Aceste trăsături definesc canonul armei, fără a exclude existența unor exemplare hibride, atipice sau incomplete, care pot prezenta absența unor elemente, variații de execuție ori adaosuri marginale, fără a afecta însă identitatea de fond a tipului. Gravurile nu constituie un simplu adaos ornamental, ci fac parte integrantă din identitatea armei și, prin extensie, din identitatea purtătorului său. Această combinație de formă, funcție și încărcătură ideologică distinge net pumnalul sica de cuțitele utilitare sau de alte tipuri de pumnale și îl consacra ca o categorie de armament autonomă, specifică elitelor războinice nord-balcanice.

Abrevieri

ACL – *Acta Centri Lucusensis*, revista *Centrului de Studii DacoRomanistice Lucus*, Timișoara.

AMP – *Acta Musei Porolissensis*, Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău, Zalău.

BMM - *Bibliotheca Musei Marisiensis*, Târgu Mureș.

Dacia - *Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, I, (1924) - XII (1948), N.S.: *Revue d'archéologie et d'histoire ancienne*. Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București.

Daco-geții - *Acta Musei Devensis, Daco-geții. 80 de ani de cercetări arheologice sistematice la cetățile dacice din Munții Orăștiei*, A. Pescaru, I. V. Ferencz (ed.), Editura Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva, 2004.

Germania – *Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts*, Frankfurt am Main.

Istros- *Istros*, Buletinul Muzeului Brăilei.

JRGZM – Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz, Mainz.

NEMVS- *NEMVS*. Revista Asociației Culturale Sarmizegetusa, Alba Iulia.

SCIIVA – *Studii și cercetări de istorie veche*, București (din 1974 *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie*).

Tyrageția - *Tyrageția*. Revista Muzeului Național de Istorie a Moldovei.

Bibliografie selectivă

Blair, Tarassuk 1982

C. Blair, L. Tarassuk, (eds.), *The Complete Encyclopedia of Arms and Weapons*, New York, 1979 (reprint 1982).

Borangic 2009

C. Borangic, *Sica. Tipologie și funcționalitate*, NEMVS, IV, nr. 7-8, 2009, 23-74.

Borangic 2010

C. Borangic, *Posibile semnificații magico-religioase ale utilizării armelor curbe în lumea dacică*, Terra Sebus, II, 2010, 93-104.

Borangic 2014

C. Borangic, *Arme și piese de harnașament din epoca Regatului dac, descoperite la Bulbuc, com. Ceru-Băcăinți, jud. Alba. Considerații preliminare/ Weapons and harness items from the time of the Dacian Kingdom, discovered at Bulbuc, Comm. Ceru-Băcăinți, Alba County. Preliminary observations*, Istros, XX, 2014, 259-310.

Borangic 2015

C. Borangic, *Dacorum Falces. Armele încovoiate ale dacilor*, 2015.

Borangic 2020

C. Borangic, *The Padea-Panagjurski Kolonii Phenomenon in the Area North of the Danube. Colonization or Cultural Dispersion?*, in *Studia Praehistorica et Antiqua: Miscellanea in honorem Silvia Teodor* (ed. Al. Berzovan), Iași, 2020, 189-209.

Borangic 2023

C. Borangic, *Cu ochii la cer. Simbolică astrală pe armele dacice*, in (ed.) Al. Comșa) *Archeoastronomy and Death*, Societatea Română de Astronomie Culturală și Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București, 2023, 67-77.

Borangic 2024

C. Borangic, *Echipamentul de luptă al unui aristocrat războinic din lumea dacică. Eficiență, duranță, standard și model cultural. Studiu de caz - T.II Cugir (Alba)*, ACL, nr. 12B, 2024, Timișoara, 7-55.

Borangic 2024a

C. Borangic, *Unde erau marginile lumii dacilor? O incursiune în teritoriile necartografiate ale pumnalelor de tip sica*, ACL, 12A, 2024, 19-58.

Borangic 2025

C. Borangic, *Young Sister. The B-Type Sica Dagger*, Istros, XXXI, 2025, 119-206.

Borangic, Lascu 2025

C. Borangic, I. Lascu, *Un pumnal akinakes de tip Nógrád descoperit la Băgău, Alba*, ACL, 13A, 2025, 13-38.

Borangic, Purdea 2025

C. Borangic, C. Purdea, *Cavalerul dac. Motivul ecvestru - o temă nouă în iconografia pumnalelor de tip sica*, AMP, XLVII, 2025, 203-216.

Borangic, Sîrbu 2023

C. Borangic, V. Sîrbu, *An insight into the spiritual content of sica curved daggers (2nd century BC - 1st century AD). Avimorphic representations on blades*, in *Warriors and their weapons in Bronze and Iron Ages*, Proceedings of the 21st International Colloquium of Funerary Archaeology, 25th-28th May, 2023, Târgu Jiu, Gorj County (Romania), Eds: V. Sîrbu, C. Schuster, D. Hortopan, Ed. Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, Târgu Jiu - Brăila, 2023, 25-93.

Boyadzhiev 2025

T. Boyadzhiev, *Early Iron Age Weapons in Ancient Thrace. Found in the Lands of Present-Day Bulgaria*, 2025.

Cărăbiși 2018-2019

V.-Șt. Cărăbiși, *Short single-edge curved swords with a bent hilt in the Early Iron Age. A discussion on the stage of the research*, Dacia, N.S., LXII-LXIII, 2018-2019, 117-167.

Coman 2008

M. Coman, *Introducere în antropologia culturală. Mitul și ritul*, Iași, 2008.

Daremberg, Saglio 1911

Ch. Daremberg, E. Saglio (dir.), *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines d'après les textes et les monuments*, tome IV, Deuxième partie (R-S), Hachette, Paris, 1911.

Dicționar 1962

Dicționar latin-român, București, 1962.

Domaradzki 1991

M. Domaradzki, *Западна крепостна стена на град Кабиле (Zapadna krepostna stena na grad Kabile)*, in V. Velkov (ed.), *Cabyle*, II, Sofia, 1991, 54-66.

Dumézil 1948

G. Dumézil, *Mitra-Varuna. Essai sur deux représentations indo-européennes de la souveraineté*, 2e éd. rev. et augm., Paris, Gallimard, 1948.

Egri 2016

M. Egri, *The Beograd 4 horizon in the Scordiscian environment. Chronological delimitation and interpretation*, in S. Berecki (ed.) *Iron Age Chronology in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș*, 8-10 October 2015, BMM, IX, 2016, 339-356.

Ernout, Meillet 2001

A. Ernout, A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris, 2001.

Fontes I

Izvoare privind istoria României, I, București, 1964.

Fontes II

Izvoare privind istoria României, II, București, 1970.

Guštin 1984

M. Guštin, *Die Kelten in Jugoslawien. Übersicht über das archäologische Fundgut*, JRGZM, 31, 1984, 305-363.

Kotigoroșco 2015

V. Kotigoroșco, *Centrul sacral al Tisei Superioare în epoca La Tène-ului târziu*, Satu Mare, 2015.

Lexicon 1980

Lexicon militar, București, 1980.

Łuczkiwicz, Schönfelder 2008

P. Łuczkiwicz, M. Schönfelder, *Untersuchungen zur Ausstattung eines späteisenzeitlichen Reiterkriegers aus dem südlichen Karpaten- oder Balkanraum*, JRGZM, 55, 2008, 159-210.

Markey 1982-1983

T. L. Markey, *Indo-European Etyma for 'Left, Left-Handed' and Markedness Reversal*, *Mankind Quarterly*, 23, 1982-1983, 183-194.

Marazov 2005

I. Marazov, *Thracian Warrior*, Sofia, 2005.

Megaw, Poleska 2005

V. Megaw, P. Poleska (eds.), *Celts on the margin. Studies in European cultural interaction 7th century BC-1st century AD. Dedicated to Zenon Wozniak*, Krakow, 2005, 109-119.

Milovanović, Redžić 2020

B. Milovanović, S. Redžić, *Накит и фибуле: Између ункционалности, естетске вредности и статусног симбола [Jewellery and Fibulae: Between Functionality, Aesthetic Value and Status Symbol]*, in M. Vojvoda, I. Danković, B. Milovanović (eds.), *Vivere in Vrbe. Viminacium*, tom 1, Monographies 76, Institute of Archaeology, Belgrade, 2020, 285-428.

Mosser, Adler-Wölfel 2018

M. Mosser, K. Adler-Wölfel, *Neues von der spätlatènezeitlichen Siedlung am Rochusmarkt-Die Grabungen in Wien 3, Kundmanngasse 21-27*, in *Fundort Wien. Berichte zur Archäologie*, 21, 2018, 148-164.

Moșoarcă 2005

C. Moșoarcă, *Considerații istorice și juridice despre armele albe*, *Patrimonium Banaticum*, IV, 2005, 433-454.

Oakeshott 1969

R. E. Oakeshott, *The Archaeology of Weapons: Arms and Armour from Prehistory to the Age of Chivalry*. London: Lutterworth Press, 1960, reprint 1996, NY, Dover Publications.

Ogdenova-Marinova 1984

L. Ogdenova-Marinova, *Древни находки, теракоти, скулптура (Drevni nahodki, terakoti, skulptura)*, in D. P. Dimitrov *et alii*, *Sevtopolis*, 1, Sofia, 1984, 159-228.

Palincaș 2010

N. Palincaș, *Izvoare arheologice. Conceptul de cultură și diversele direcții în arheologie*, în *Istoria românilor*, vol. I, *Moștenirea timpurilor îndepărtate*, M. Petrescu-Dîmbovița, Al. Vulpe (coord.), Academia Română. Secția de științe istorice și arheologice, Editura Enciclopedică, București, 2001, 53-58.

Peșan 2018

A. Peșan, *Sarmizegetusa Regia. I. Redescoperirea cetății*, 2018.

Pinter 1994

Z. K. Pinter, *Aspecte ale cultului armelor. Valoarea spirituală și simbolică a pieselor de armament în mentalitatea medievală*, AICSUS, Sibiu, 1994, 9-42.

Reid 1976

W. Reid, *The Lore of Arms: A Concise History of Weaponry*, Londra, 1976.

Rustoiu 2005

A. Rustoiu, *The Padea-Panagjurski Kolonii Group in south-western Transylvania (Romania)*, in (H. Do-brzanska,

Rustoiu 2007

A. Rustoiu, *Thracian sica and dacian falx. The History of a national weapon*, in *Dacia Felix, Studia Michaeli Bărbulescu oblata*, Cluj-Napoca, 2007, 67-82.

Rustoiu 2008

A. Rustoiu, *Războinici și societate în aria celtică transilvăneană. Studii pe marginea mormântului cu coif de la Ciumești*, Cluj-Napoca, 2008.

Rustoiu 2015

A. Rustoiu, *Pierdute dar recuperate. Descoperiri de la sfârșitul celei de-a doua vârste a fierului în sud-vestul Transilvaniei*, în A. Dobos et alli (ed.), *Archaeologia Transylvanica. Studia in honorem Stephani Bajusz*, Cluj-Napoca - Tg. Mureș - Budapest, 2015, 65-72.

Rustoiu 2018

A. Rustoiu, *The functional and symbolic life of the "Dacian" sica from its beginning until today*, 69-91, in E. Nemeth (ed.), *Violence in Prehistory and Antiquity. Parthenon Verlag*, Kaiserslautern und Mehlingen, 2018.

Rustoiu 2023

A. Rustoiu, *Spectacolul cerului: comete și simboluri astrale în reprezentări preistorice și antice. O schiță de imaginar celest*, in C. Firea, A. Rustoiu, C. Opreanu (eds.), *Sub semnul artei. Studii în onoarea academicienului Marius Porumb la 80 de ani*, Cluj-Napoca, 2023, 577-587.

Rustoiu, 2016

A. Rustoiu, *Slashing knives (Hiebmesser) - curved dagger (sica, -ae). Their function and symbolic role in the La Tène panoply of weapons*, AMP, XXXVIII, 2016; 199-221.

Rustoiu, Comșa 2004

A. Rustoiu, Al. Comșa, *The Padea-Panagjurski Kolonii Group in Southwestern Transylvania. Archaeological, Historical and Paleo-Anthropological Remarks*, în *Daco-geții*, 2004, 267-276.

Schnurbein 1979

S. von Schnurbein, *Eine hölzerne Sica aus dem Römerlager Oberaden*, Germania, Bd. 57, Nr. 1/2, 1979, 117-134.

Schnurbein 1979

S. von Schnurbein, *Eine hölzerne Sica aus dem Römerlager Oberaden*, Germania, Bd. 57, Nr. 1/2, 1979, 117-134.

Sîrbu, Borangic 2016

V. Sîrbu, C. Borangic, *Pumnalul sica în nordul Dunării (~200 a. Chr. - 106 p. Chr.). Semiotica marțială a puterii*, Brăila, 2016.

Sîrbu, Davâncă 2012

V. Sîrbu; D. Davâncă, *Un poignard du type sica découvert dans l'enceinte sacrée de Pietroasa Mică – Gruiu Dării, dép. de Buzău*, Istros, XVIII, 2012, 113-123.

Sîrbu, Rustoiu 1999

V. Sîrbu, A. Rustoiu, *Découvertes funéraires géto-daces du sud-ouest de la Roumanie (150-50 av. J.-C.)* in M. Vasić (ed.), *Le Djerdap/Les Portes de Fer a la deuxième moitié du premier millénaire av. J.-C. jusqu'aux guerres daciques*, *Kolloquium in Kladovo – Drobeta-Turnu Severin*, Beograd 1999.

Škorpić 1932

K. Škorpić, *Археологически бележки от Черноморското крайбрежие (Arheologičeski beležski ot Černomorskoto kraybražie)*, *Izvestija na Bălgarskija arheologičeski institut*, VI, (1930-1931), 1932, 56-88.

Spănu 2001-2002

D. Spănu, *Un mormânt de epocă târzie Latène de la Dubova*, SCIVA, 52-53, 2001-2002, 83-132.

Spânu 2003

D. Spânu, *Un posibil inventar funerar Latène târziu din zona Porților de Fier*, European Archaeology (online edition: www.archaeology.ro/Pdf/revista_EA/revista_EA_4.pdf), 2003, 1-17.

Stalio 1986

B. Stalio, *Le site préhistorique Ajmana à Vrbica*, in *Cahiers des Portes de Fer*, III, Beograd, 1986, 27-50.

Stojić 2003 – M. Stojić, *Veliki Vetren*, 2003.

Stojić 2003

M. Stojić, *Veliki Vetren*, 2003.

Todorović 1972

J. Todorović, *Praistorijska Karaburma I. Nekropola mladeg gvozdenog doba*, Beograd, 1972.

Topal 2021

D. Topal, *Акинак на западе скифского мира (Akinakes in the west of Scythian world)*, 2021.

Topal, Bubulici 2016

D. Topal, V. Bubulici, *Уникальная находка поздне-латенского кинжала типа сика в Республике Молдова (Unique find of late La Tène sica dagger from Republic of Moldova)*, *Tyragetia*, SN, X [XXV], 1, 253-260.

Torbov 2018

N. Torbov, *Ножът - мачайра или сика, оръжие от II в. пр. Хр. - началото на II в (Nozhăt – mächaira ili sica, orăzhie ot II v. pr. Khr. – nachaloto na II v.)* Sofia, 2018.

Torbov, Anastassov 2008

N. Torbov, J. Anastassov, *Le groupe « Padea-Panagjurski Kolonii »: réexamen des ensembles funéraires des IIe et Ier s. av. J.-C. du nord-ouest de la Bulgarie*, in Sîrbu, V., Stîngă, I. (eds.), *The Iron Gates Region during the Second Iron Age*, Drobeta-Turnu Severin, 2008, 95-107.

Valerius Maximus, Biley 2000

Valerius Maximus - Valerius Maximus, Facta et dicta memorabilia (9 libri), liber III, §2.12, Ed. J. Briscoe, *Valeri Maximi Facta et Dicta Memorabilia*, Vol. 1-2 (Stuttgart: Teubner, 1998) / trans. D. R. Shackleton Bailey, *Valerius Maximus: Memorable Doings and Sayings*, Loeb Classical Library 492-493 (Cambridge, MA & London: Harvard University Press, 2000).

Vulpe 1990

Al. Vulpe, *Die Kurzschwerter, Dolche und Streitmesser der Hallstattzeit in Rumänien*, PBF, VI, 9, München, 1990.

Werner 1988

W. Werner, *Eisenzeitliche Trensen an der unteren und mittleren Donau*, Beck-München, 1988.

Woźniak 1974

Z. Woźniak, *Wschodnie pogranicze kultury Lateńskiej*, Polska Akademia Nauk, Instytut Historii Kultury Materialnej, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, 1974.

Fig. 1

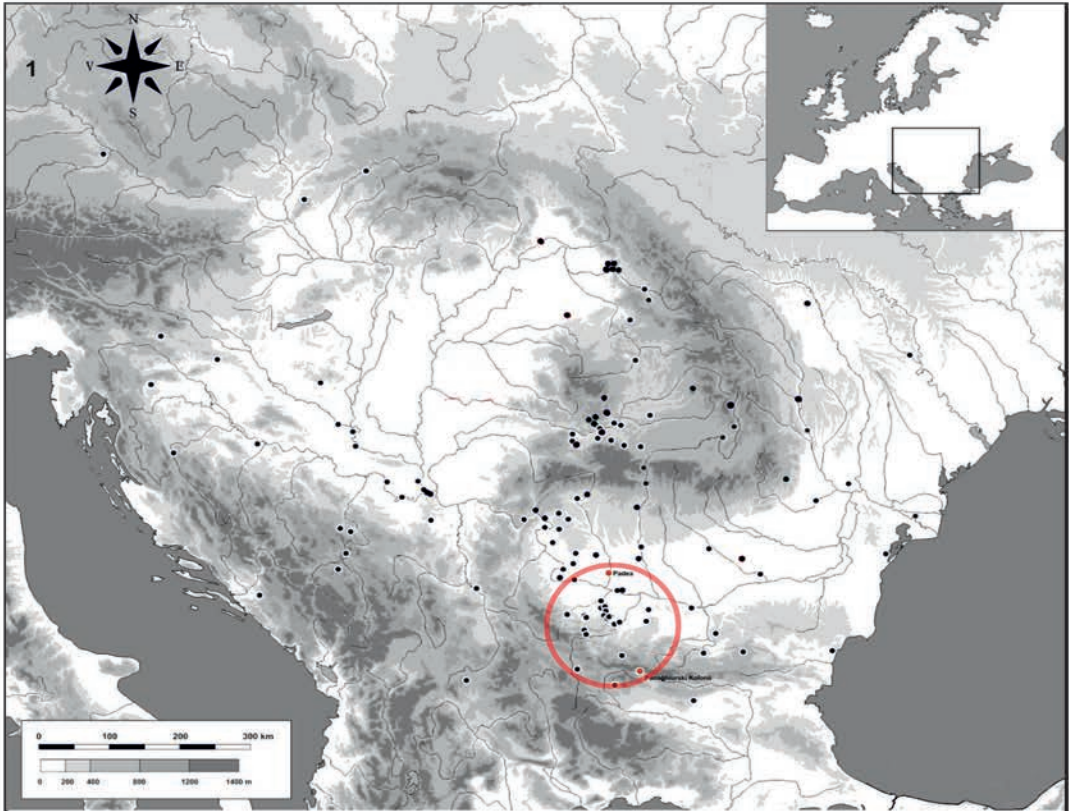

Fig. 2

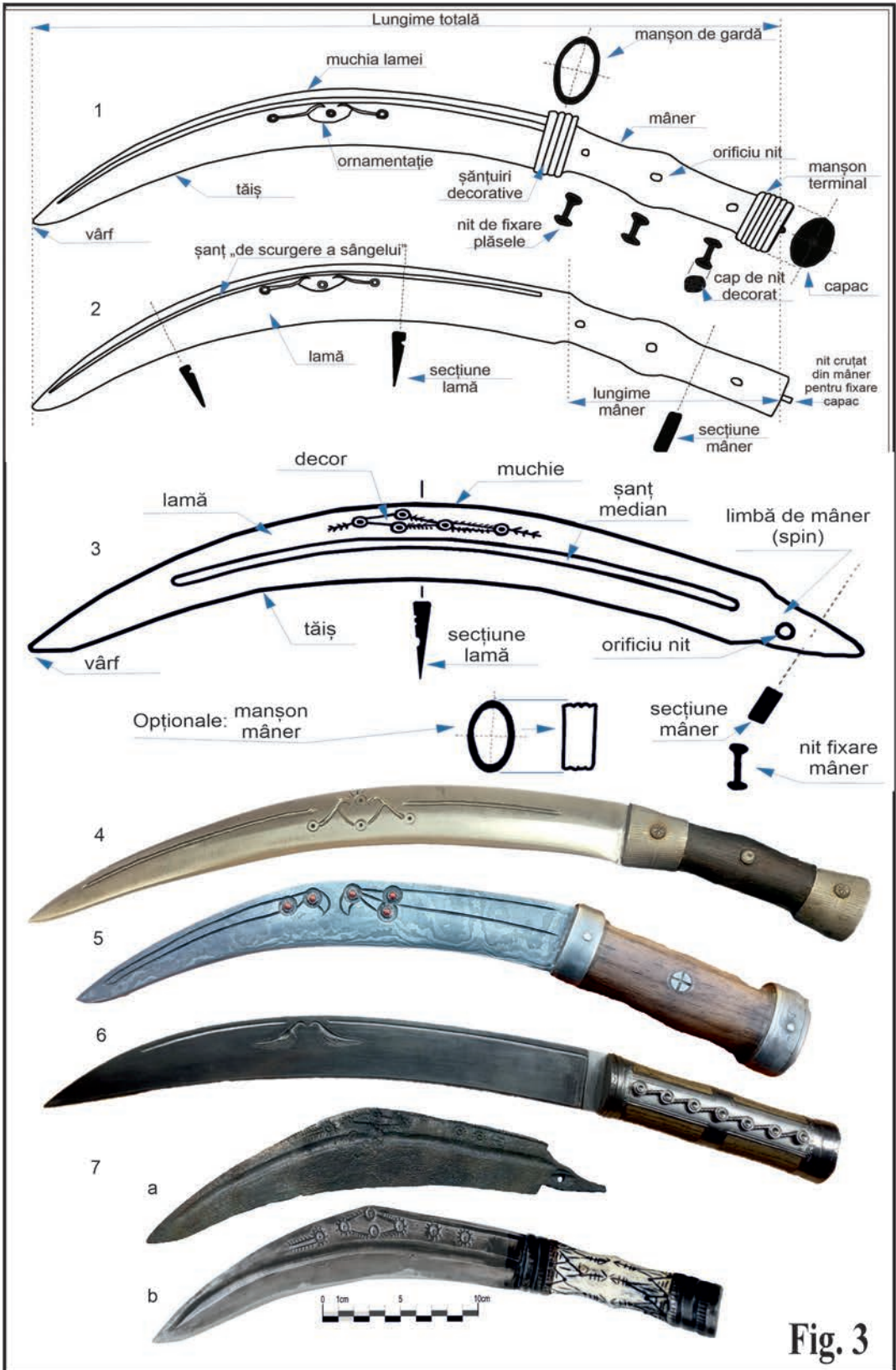

Fig. 3

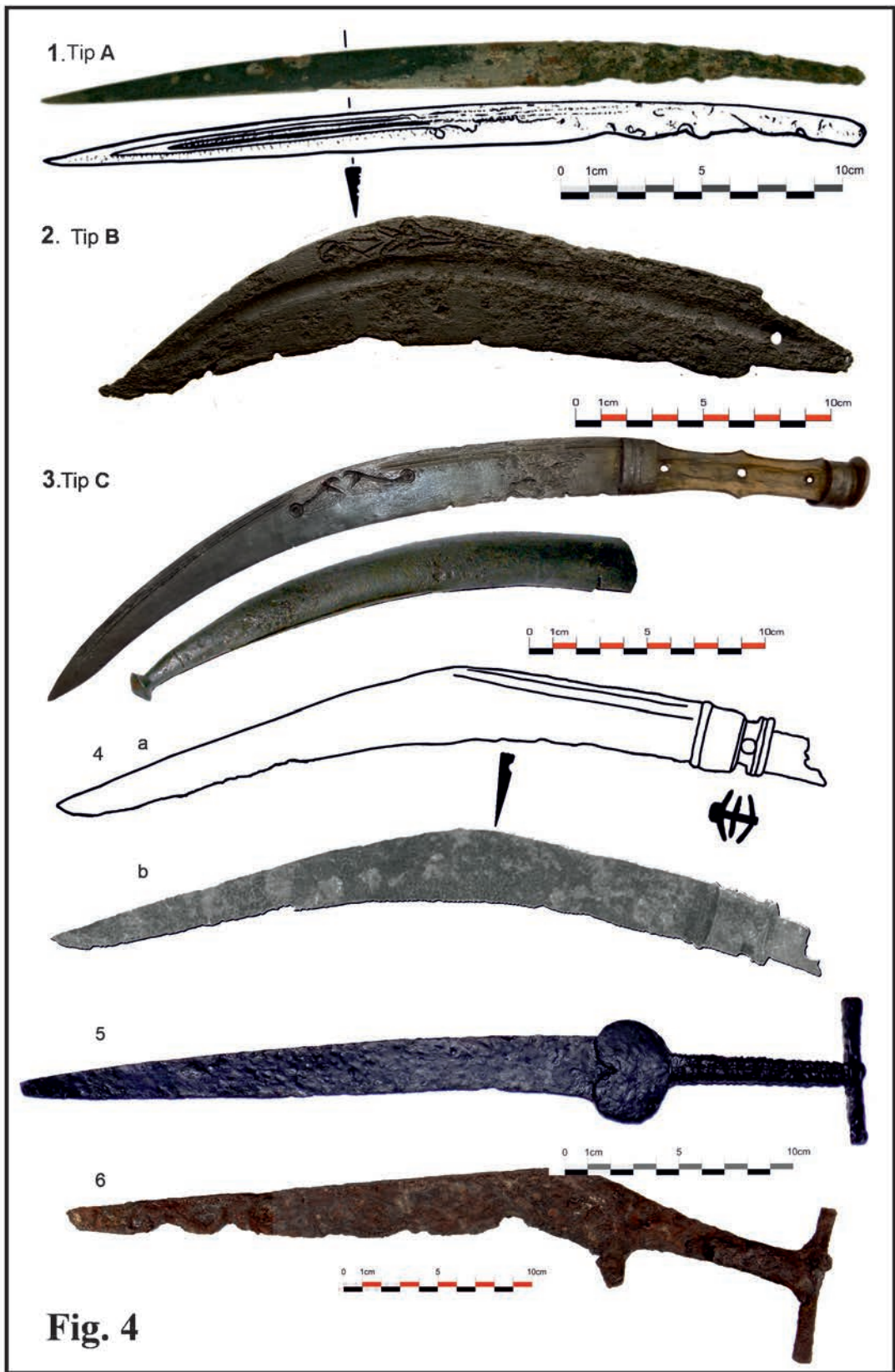

Fig. 4

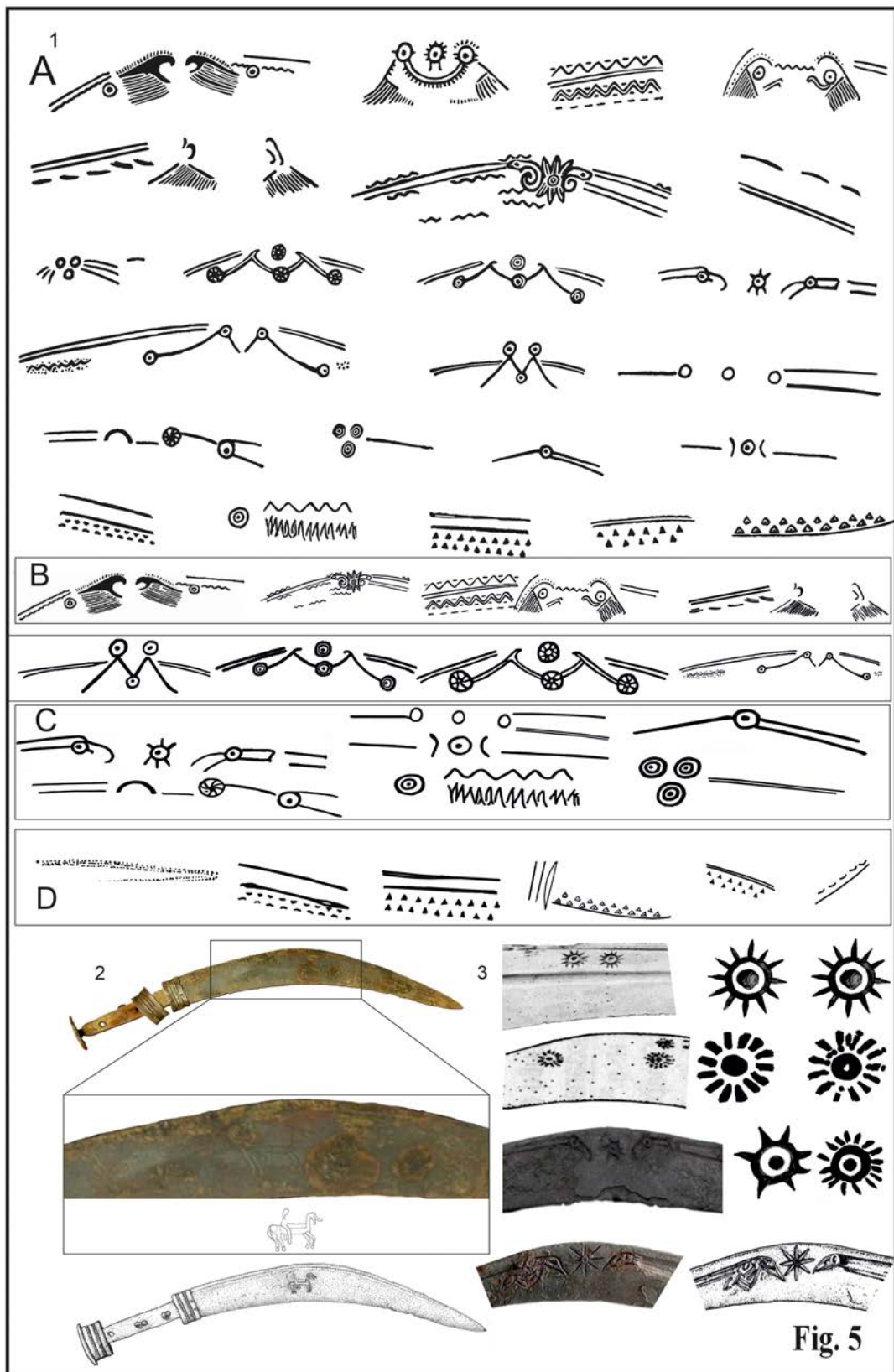
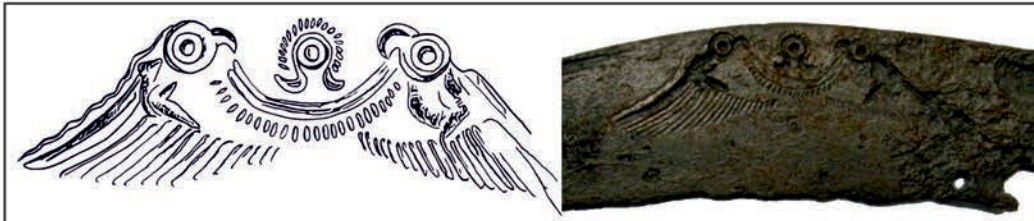

Fig. 5

1. Sofronievo

2. Sighiștel

3. Koinare

4. Sisești

5. Rast

6

7

Fig. 6

Lista ilustrațiilor

Fig. 1: Distribuția cartografică a pumnalelor de tip *sica* (ing. M. Marcu).

Fig. 2: 1. Distribuția pumnalelor *sica* în aria PPK-MK, cu marcarea zonei inițiale Padea-Panagjurski Kolonii; 2. Reconstituire grafică a unui războinic de elită din cadrul PPK-MK (desen R. Oltean); 3. Reconstituire sintetică a unui inventar funerar tipic pentru fenomenul PPK-MK, compusă din piese provenite din contexte diferite; ilustrația are caracter tipologic și ilustrativ și nu corespunde unui ansamblu arheologic singular, deși se bazează pe modele reale documentate arheologic.

Fig. 3: 1–3. Morfologia generală și componentele structurale ale pumnalelor *sica* de tip C și de ip B; 4-6. Reproduseri ale unor pumnale *sica*: 4. Cetate, Dolj (C. Borangic); 5. Sighiștel, Bihor (C. Dinu, M. Ciurăscu); 6. Corcova (M. Mogoșan); 7. Ajmana – Mala Vrbica, Serbia (7b - C. Pop; 7a - foto I. Jovicic).

Fig. 4: 1–3. Tipologia pumnalelor *sica*: 1. Padea, Dolj (desen-foto D. Bondoc); 2. Vânătorii Mici, Giurgiu (foto Al. Bădescu); 3. Cetate, Dolj (foto M. Bâsceanu); 4. pumnal *sica* descoperit la Kabyle (foto-desen Domaradzki 1991); 5. *Akinakes* de tip Nógrád descoperit la Băgău, Alba (Borangic, Lascu 2025); 6. *Mahaira* tip Basarabi descoperită la Balta Verde (foto Al. Bădescu).

Fig. 5: 1. Tipologia generală și grupurile decorative ale ornamentației lamelor de pumnale *sica* (Woźniak 1974); 2. Motivul războinicului călare, gravat pe lama unui pumnal *sica* (Borangic, Purdea 2025; desen Fl. Mărcuți); 3. Motive astrale gravate pe lame de pumnale *sica*.

Fig. 6: 1–4. Motive aviforme în ornamentația pumnalelor *sica* (Borangic, Sîrbu 2023, 1-2; desene Fl. Mărcuți); 5. Motive ofidiene pe lama unui pumnal *sica* descoperit la Rastu (reproducere M. Mogoșan; desen Fl. Mărcuți); 6. Columna lui Traian, scena CXLV: sinuciderea regelui dac Decebal cu un pumnal *sica*; 7. Fibulă romană în formă de pumnal *sica* (Milovanović, Redžić 2020).

Fig. 7: 1. Pergam, Turcia. Teaca unui pumnal curb figurat pe friza templului Atenei, Pergamon Museum, Berlin (foto V. Sîrbu); 2. Alexandrovo, Pictură murală, personaj cu pumnal curb (Marazov 2005); 3. Poiana-Coțofenești, obrăzar coif „princiar” cu scenă sacrificiu; 4/a-b. Balčik, krater de bronz, personaj cu un pumnal curb în mână (Škorpil 1932); 5. A-b desen al unei plăci de marmură descoperite la Sarmizegetusa Regia (cf. IDR); c-d Desene de arhivă ale plăcii de marmură (Pețan 2018); 6. Placă de bronz de la Gârla Mare (foto M. Neagoe); 7. Monede romane cu personaje/Dacia personificată alături de o armă curbă; 8. Mânere elaborate de pumnale *sica* (Corcova, Bulbuc) și motive ornamentale de pe diverse lame de pumnal.

Remus Mihai Feraru

Învățământul creștin. Începuturile

Christian teaching. The beginnings

Abstract: *In the formation and evolution of Christian teaching, several catechetical schools played a pioneering role and set the benchmarks to follow. The beginnings of Christian education are linked to Jewish education and pagan teaching traditions.*

Keywords: *history of Christianity, catechetical schools, Alexandria, Caesarea of Palestine, Antioch, Edessa*

Cuvinte-cheie: *istoria creștinismului, școli catehetice, Alexandria, Cezareea Palestinei, Antiohia, Edessa*

Învățământul creștin a avut, drept punct de plecare, învățământul iudaic. Poporul israelit a înțeles necesitatea educației. Biblia a inspirat educația iudaică, oferindu-i și principiile de bază. Viața religioasă a Israelului s-a identificat cu tradiția și, prin urmare, presupunea cunoașterea exactă a Legii revelate (*Tora*). De vreme ce Legea este o lege scrisă, educația religioasă iudaică se bazează pe studiul textelor scrise și, mai ales, pe studiul limbii ebraice. Familia iudaică joacă un rol primordial în instruirea morală și religioasă a copiilor. Încă din copilărie, evreii învățau să interpreteze Scripturile; mai târziu ei frecventau școlile preoților și scribilor, desăvârșindu-și, astfel, educația religioasă. În perioada Imperiului târziu sistemul de învățământ iudaic era organizat în trei trepte; prima treaptă de învățământ era consacrată lecturii Bibliei, iar următoarele două studiului comentariilor la *Mischna* și *Talmud*. Învățământul de acest tip se desfășura în cadrul unor școli organizate regulat. Astfel de școli au fost fondate în toată Palestina; ele funcționau în cadrul sinagogii sau în cadrul casei de rugăciuni¹.

Creștinii au moștenit de la iudei același respect pentru Sfânta Scriptură. În perioada Antichității, cu câteva excepții, creștinii nu și-au creat școli proprii, ci s-au mulțumit să-și juxtapună formația religioasă instrucției pe care o primeau în școlile păgâne. Educația clasică (*παιδεία*) reprezenta o tehnică admirabilă pentru formarea unui tip uman perfect dezvoltat. De aceea era inutilă elaborarea unui alt sistem de educație.

¹ H. I. Marrou, *Istoria educației în Antichitate*, vol. II: *Lumea romană*, Ed. Meridiane, București, 1997, p. 134.

Însuși Mântuitorul Iisus Hristos subliniază misiunea didactică și sacramentală a Bisericii. Porunca Mântuitorului dată Sfinților Apostoli: „mergând învățați toate neamurile...”² implică îndeplinirea misiunii didactice și sacramentale a Bisericii. În epoca apostolică, educația creștină presupunea, pe de o parte, un proces de inițiere sistematică în învățătura de credință a Bisericii, și pe de altă parte formarea credincioșilor după principiile moralei creștine. În acest sens, Sfântul Apostol Pavel îi îndemna pe cei care aveau copii: „Părinților nu întărâtați la mânie pe copiii voștri, ci creșteți-i întru învățătura și certarea Domnului”³. Ideea că ar putea exista o educație exclusiv creștină a fost exprimată pentru prima oară de către Sfântul Clement din Roma; încă din anul 96, el predica despre „o educație în Hristos” (*ἐν Χριστῷ παιδεία*)⁴. Un veac mai târziu, Clement din Alexandria exprima aceeași idee în formula: „Școala este Biserica”⁵.

În timpul perioadelor de acalmie dintre persecuțiile anticreștine, anumiți creștini curajoși îndrăzneau să deschidă școli cu specific creștin. Cunoaștem numele câtorva profesori creștini: Gorgon, învățător înmormântat în catacomba San Callisto; Cassianus, învățător și martir la Imola; Origen, profesor de gramatică la Alexandria; Flavian, profesor de gramatică în Africa. Însă nu deținem nici o dovadă despre existența unor școli confesionale în epoca creștinismului primar. În general, copiii păgâni și creștini frecventau aceleași școli, citeau aceleași cărți, primeau aceeași instrucție, indiferent de convingerile religioase ale părinților lor. De exemplu, la Imola, învățătorul Cassianus primea, în clasele de copii creștini, și pe copiii păgâni care îi pricinuiau multe neajunsuri. De asemenea, elevii lui Flavian, profesor de gramatică în Africa, erau o parte păgâni. Biserica nu le-a

² Mt. 28, 19-20 .

³ Ef. 6, 4.

⁴ Clement din Roma, *Epistola I către Corinteni*, 21, 8, 6: „Copiii noștri să aibă parte de o educație în Hristos”.

⁵ Clement din Alexandria, *Pedagogul*, III, 12, 98, 1 .

interzis creștinilor să se instruiască în școlile păgâne, întrucât aceștia erau nevoiți să știe să citească pentru a avea acces la textul Sfintei Scripturi⁶.

Oricât de important ar fi fost rolul familiei în educația copiilor în primele trei veacuri, el rămâne unul complementar. În privința educației religioase, Biserica juca rolul primordial, ocupându-se de instruirea *catehumenilor* în cadrul *instituției catehumenatului*. Slujitorii bisericii, așa-numiții *didaskaloi*, și *cateheții* se ocupau de inițierea sistematică în învățătura de credință a *neofiților*, spre a-i pregăti în vederea primirii botezului. Procesul de catehizare devine un învățământ elementar sistematic, *un adevărat itinerar catehetic*. Începând din secolul I, o primă formă de învățământ era dispensat de așa-numiții *didaskaloi* care erau mai mult sau mai puțin dependenți de ierarhia Bisericii. Acest învățământ avea drept scop inițierea sistematică a credincioșilor în învățătura de credință a Bisericii și formarea lor după principiile moralei creștine. Instituția *didascaliei* o precedă pe cea a catehumenatului care apare înainte de sfârșitul secolului I. În timp ce învățământul didascalilor se adresa tuturor creștinilor, formarea catehetică se adresa celor care urmau să fie botezați.

În secolul al II-lea, învățământul creștin a cunoscut forme multiple. Pe lângă formarea catehetică destinată celor care urmau să fie botezați, s-a dezvoltat un tip de învățământ nou destinat adulților deja instruiți în doctrina creștină. Acest învățământ avea drept scop perfecționarea cunoașterii Sfintei Scripturi, aprofundarea credinței și inițierea în „filosofia” creștină a celor care frecventau cursurile. Acest învățământ era dispensat în cadrul unor veritabile școli superioare de teologie organizate după modelul școlilor pe care le cunoștea lumea elenistică⁷. Astfel de școli creștine s-au dezvoltat în metropolele Imperiului roman încă de la mijlocul secolului al II-lea. La Roma, Iustin Martirul și Filosoful a fondat o școală înainte de 165. Unul dintre discipolii săi a fost Tațian († 170), un adversar neîmblânzit al culturii grecești. Învățământul lui Iustin consta, în primul rând, într-un studiu și un comentariu al Scripturii. Cursurile erau gratuite și publicul foarte divers; Iustin era mândru de faptul că predă „oricui venea la el și dorea să asculte cuvântul adevărului”. Se cuvine să observăm că, spre deosebire de cateheți, acești apologeți nu sunt mandatați de ierarhie; ei sunt laici care predau pe propria lor răspundere, „filosofi creștini” și nu doctori ai Bisericii⁸. După martiriul lui Iustin în anul 165, în timpul domniei împăratului Marcus Aurelius, discipolul său Tațian a întemeiat propria lui școală la Roma⁹. Se poate presupune că această școală a avut ca model școala lui Iustin¹⁰.

Al doilea centru de studii creștine a fost Atena. În școala de la Atena au studiat cei mai numeroși intelectuali creștini din secolul al II-lea. Printre aceștia se numără apologeții greci Quadratus, Aristide, Athenagora, la care se adaugă Clement din

⁶ Nicoleta Simona Marțian, *Învățământ laic și învățământ creștin în Imperiul Roman în secolele I-III*, Ed. Galaxia Gutenberg, 2007, p. 44-45.

⁷ Bernard Pouderon, „Réflexions sur la formation d'une élite intellectuelle chrétienne au IIe siècle: Les « écoles » d'Athènes, de Rome et d'Alexandrie”, în Bernard Pouderon et Joseph Doré (dir.), *Les apologistes chrétiens et la culture grecque* (Théologie Historique 105), Beauchesne, Paris, 1998, p. 237-238.

⁸ *Ibidem*, p. 239-240.

⁹ Eusebiu de Cezareea, V, 13, 1-8.

¹⁰ B. Pouderon, „Réflexions...”, p. 241.

Alexandria, Athenagora și probabil Panten¹¹. Școala de la Atena a cărei specialitate era genul apologetic s-a mutat din motive necunoscute de la Atena la Alexandria, unde a fost întemeiată în scurt timp o școală de catehetică. Întemeierea școlii de la Alexandria este atribuită profesorilor atenieni Atenagora, Panten și Clement care au pus aici bazele unui învățământ creștin de înalt nivel¹².

De altfel, se pare că școlile întemeiate la Roma și la Alexandria de către gnosticii, școli care nu erau agreate de ierarhia bisericească, au stimulat întemeierea școlilor creștine. Printre cei mai cunoscuți profesori gnostici care par să fi predat la Roma se numără Marcion și Valentin. Doctrina gnostică cu caracter

ezoteric era transmisă, printre altele, în aceste școli. De asemenea, în Alexandria secolului al II-lea s-au înmulțit repede școli de toate felurile; fiecare ereziarh își deschidea propria lui școală. Izvoarele literare menționează școlile lui Vasilide, Valentin și Carpocrate¹³. Așadar, întemeierea la Roma, Atena și Alexandria a școlilor creștine a lui Iustin, Atenagora, Panten sau Clement a fost una dintre consecințele succesului școlilor gnostice. Mai exact, prezența școlilor creștine în aceste orașe era justificată de preocuparea de a concura școlile gnostice care erau în mare vogă în acea vreme. Întrucât existența școlilor creștine, mai mult sau mai puțin independente de Bisericile locale, facilita dezvoltarea speculațiilor, este posibil ca dispariția lor în secolul al III-lea să se fi datorat ostilității ierarhiei episcopale, care considera că primejdiile inerente acestui tip de învățământ depășeau cu mult beneficiile care puteau fi obținute din lupta împotriva doctrinelor eretice și mai ales împotriva gnozei¹⁴. În orice caz aceste școli creștine – mai ales cea de la Alexandria – întemeiate de-a lungul celei de-a doua jumătăți a secolului al II-lea, au constituit fundamentul așa-numitelor „școli catehetice”, precum este cazul celei de la Alexandria, atestată la începutul secolului al III-lea.

Școala catehetică din Alexandria

Încă din epoca elenistică Alexandria era socotit cel mai important centru cultural al Antichității lumii greco-romane. Aici regele Ptolemeu I Soter (323- 285 î.Hr.) întemeiasse probabil *Mouseion*-ul, cel mai important centru de cercetări științifice al Antichității; cercetătorii *Mouseion*-ului aveau la dispoziție vestita bibliotecă din Alexandria¹⁵. Școala creștină din Alexandria a fost întemeiată la mijlocul secolului al II-lea¹⁶. Școala a cunoscut o dezvoltare deosebită spre sfârșitul secolului al II-lea, când la conducerea ei a ajuns Panten (150-200). Majoritatea cercetătorilor îl consideră pe Panten drept întemeietorul

¹¹. B. Pouderon, „Réflexions...”, p. 245-247, mai ales p. 247.

¹². *Ibidem*, p. 268.

¹³. *Ibidem*, p. 250 și 251 cu notele 67, 68, 69.

¹⁴. *Ibidem*, p. 251.

¹⁵. H.I. Marrou, *Istoria educației...*, vol. I, p. 298-299.

¹⁶. Eusebiu de Cezareea, *Istoria Bisericii*, V, 10.

școlii alexandrine¹⁷. Acestuia din urmă i-a succedat discipolul său Clement Alexandrinul; el a dat școlii o orientare mai intelectuală și mai filosofică¹⁸. Clement a condus școala alexandrină până în 202-203, când a fost nevoit să părăsească Alexandria datorită declanșării persecuției anticreștine de către împăratul Septimiu Sever.

De-a lungul secolului al III-lea și în secolul al IV-lea s-au succedat la conducerea școlii alexandrine o serie de teologi celebri ca Origen, Heraclas, Alexandru, Dionisie, Pieriu, Teognost, Petru, Macarie, Didim cel Orb. Ultimul conducător cunoscut al școlii a fost Rhodon, care s-a stabilit la Side în Pamfilia, în timpul domniei împăratului Teodosie cel Mare (379-395). Școala din Alexandria fusese întemeiată din inițiativă particulară, însă ea ajunsese cu timpul sub tutela Bisericii. Odată cu venirea lui Origen la conducerea școlii (204), aceasta a cunoscut o dezvoltare remarcabilă. Ea s-a evidențiat atât prin calitatea corpului profesoral și al cursanților, cât și prin cea a actului pedagogic în sine. Cursurile școlii catehetice alexandrine erau frecventate nu doar de creștini și de catehumeni, ci chiar de eretici, iudei și păgâni; aceștia din urmă erau atrași de renumele profesorilor creștini, mai ales al lui Origen¹⁹. Unii creștini audiau cursurile de filosofie ținute atât de către profesorii creștini cât și de cei păgâni. Clement Alexandrinul îl audiasse pe Panten; la rândul său, Origen frecventase cursurile filosofului neoplatonic Ammonius Sacca. Îndată după numirea sa în fruntea școlii catehetice din Alexandria (204), Origen a organizat învățământul teologic creștin. El a împărțit auditoriul școlii în două grupe: începători și avansați. Origen îi încredință pe discipolii săi începători colaboratorului său Heraclas, el însuși ocupându-se de instruirea celor avansați²⁰. Mai precis, Origen a organizat învățământul catehetic în două cicluri: *ciclul științelor profane*, care cuprindea dialectica, etica, fizica, logica, matematica, și *ciclul creștin* care conținea exegeza biblică și filosofia²¹. Ciclul științelor profane predate de Heraclas avea un caracter propedeutic, oferindu-le studenților o solidă cultură generală menită să le faciliteze abordarea filosofiei și exegezei biblice predate de însuși Origen. De asemenea, studiul filosofiei era menit să deschidă calea către cercetările religioase propriu-zise întemeiate pe studiul aprofundat al Sfintei Scripturi²². Așadar, învățământul exegetic și teologic al școlii alexandrine se întemeia pe interpretarea Sfintei Scripturi pentru care era folosită metoda alegorică.

În egală măsură, școala din Alexandria constituie o direcție de gândire teologică care se caracterizează prin următoarele orientări: o tendință accentuată către misticism și apelul la gândirea platonice și neoplatonică care îi conduce pe alexandrini către misticism, procurându-le temeuri metafizice pentru teologhisirea lor²³. Școala alexandrină a avut un rol determinant în definirea dogmei trinitare și a învățăturii hristologice, în cadrul controverselor doctrinare din secolele IV-V. Reprezentanții școlii alexandrine evidențiază divinitatea Logosului, identitatea Sa ființială cu Dumnezeu-Tatăl, precum și unitatea

¹⁷. Cf. Bernard Pouderon, *Athénagoras d'Athènes, philosophe chrétien*, Ed. Beauchesne, Paris, 1989, care este de părere că apologetul Atenagora a pus bazele școlii din Alexandria.

¹⁸. I.G. Coman, *Patrologie*, vol. II, București, 1985, p. 245; vezi și Constantin Voicu, *Patrologie*.

¹⁹. Eusebiu, *Istoria Bisericească*, XVIII, 9, p. 241.

²⁰. *Ibidem*, XV, p. 239.

²¹. *Ibidem*, XVII, 3-4, p. 241.

²². Eusebiu, *Istoria Bisericească* VI, 18, 1-4, p. 241; vezi și H. I. Marrou, *Istoria educației...*, vol. II, p. 149.

²³. V. V. Muntean, *Istoria creștinătății...*, p. 99.

dumnezeirii. În privința hristologiei, teologii alexandrini subliniază latura divină a Omului-Dumnezeu, lăsând estompată omenitatea Lui²⁴.

Școala catehetică din Cezareea Palestinei

În urma unor dispute de ordin disciplinar și doctrinar cu episcopul Dimitrie al Alexandriei²⁵, Origen a fost nevoit să părăsească Alexandria prin 231-232. El s-a stabilit în Cezareea Palestinei, unde a întemeiat o școală similară celei din Alexandria (*διδασκαλεῖον*). Printre discipolii pe care i-a avut Origen la Cezareea se numără și doi frați din Neocezareea Pontului; Teodor și Atenodor²⁶; aceștia proveneau dintr-o familie păgână bogată. În drumul lor spre Berytos (actualul Beirut în Liban), Teodor și Atenodor s-au oprit în Cezareea Palestinei; aici l-au cunoscut pe Origen, grație căruia s-au convertit la creștinism. Înainte de plecarea celor doi frați din Cezareea, Teodor – cunoscut sub numele de Grigorie Taumaturgul, care fusese numit între timp episcop al Neocezareei – a rostit acel „Cuvânt de mulțumire” către Origen; în acest panegiric redactat în jur de 238, Sf. Grigorie Taumaturgul ne furnizează informații cu privire la programul de studii și la metodele de predare folosite în școala de la Cezareea, fără îndoială identice cu cele ale școlii alexandrine. La Cezareea se studiau științele profane în scopul abordării Sfintei Scripturi și aprofundării doctrinei creștine. Într-o scrisoare de răspuns adresată lui Grigorie Taumaturgul, Origen îl invită pe discipolul său să scoată din filosofia greacă tot ceea ce îi poate servi creștinismului ca învățământ propedeutic; totodată, Origen îl îndeamnă pe Sfântul Grigorie să învețe

din geometrie și astronomie ceea ce este util pentru interpretarea Scripturilor sacre.

Unul dintre discipolii sârguincioși ai lui Origen de la Cezareea Palestinei fusese și episcopul Firmilian al Cezareei Palestinei²⁷; acesta din urmă se remarcase în combaterea antitrinitarismului lui Pavel de Samosata²⁸. După moartea lui Origen (250), școala din Cezareea Palestinei/ întemeiată de către acesta și-a întrerupt foarte probabil activitatea/ școala din Cezareea Palestinei, ca instituție, și-a întrerupt foarte probabil activitatea. Un alt profesor al acestei școli este atestat abia la începutul secolului al IV-lea; este vorba de preotul Pamfil, originar din Berytos (†310). care studiasse la Alexandria, unde îl audiase pe Pieriu. După aceea, Pamfil s-a stabilit în Cezareea Palestinei, unde a întemeiat o bibliotecă. El l-a avut ca discipol și colaborator pe renumitul istoric bisericesc Eusebiu de Cezareea.

²⁴. *Ibidem*, p. 100.

²⁵. Episcopul Dimitrie al Alexandriei a contestat hirotonirea lui Origen de către episcopii Teoctist al Cezareei Palestinei și Alexandru al Ierusalimului .

²⁶. Vezi Eusebiu, *Istoria Bisericească* VI, 30, p. 252.

²⁷. Eusebiu, *Istoria Bisericească*, VII, 30, p. 302.

²⁸. *Ibidem*, VII, 30, 3-4, p. 302.

Școala exegetică din Antiohia

Școala creștină (*διδασκαλεῖον*) din Antiohia Siriei a fost întemeiată foarte probabil în secolul al III-lea. Potrivit tradiției creștine, Lucian din Antiohia ar fi organizat învățământul teologic antiohian²⁹. Lucian din Antiohia s-a remarcat ca un strălucit exeget al Sfintei Scripturi, pentru a cărei interpretare a folosit metoda istorico-gramaticală sau literală. Printre discipolii acestuia din urmă s-au numărat Arie și episcopul arian Eusebiu din Nicomidia, fost coleg de generație cu Arie³⁰. Izvoarele literare nu furnizează nicio informație cu privire la organizarea învățământului teologic antiohian. În ciuda acestui fapt, în a doua jumătate a secolului al IV-lea, o serie de teologi marcantă, precum Diodor din Tars, Teodor de Mopsuestria și Sfântul Ioan Gură de Aur s-au format la școala antiohiană.

În calitate de direcție marcantă a gândirii teologice, școala din Antiohia se caracterizează prin două trăsături specifice: înclinare către moralism și către filosofia aristotelică. În teologia trinitară, teologii antiohieni vorbesc despre specificul ipostaselor treimice; de asemenea, ei pun accentul pe umanitatea lui Hristos, mergând până la a nega firea dumnezeiască a Mântuitorului.

Școala De la Edessa

O altă școală creștină exista la Edessa încă din prima jumătate a secolului al III-lea. Se pare că această școală a fost mai veche decât cea din Antiohia. Școala de la Edessa era condusă de un anume Macarie al cărui discipol fusese Lucian din Antiohia. Școala de la Edessa s-a afirmat în a doua jumătate a secolului al IV-lea, când fusese reorganizată de către Sfântul Efreim Sirul (aproximativ 306-373). Pe lângă aceste școli cu tradiție au existat și o serie de școli particulare, în jurul unor mari personalități precum Tertulian și Sfântul Ciprian în Cartagina, Sfântul Irineu în Gallia, Ipolit și Caius în Roma sau Tatian Asirianul în Siria. La școala lui Tatian Asirianul a fost tradusă Sfânta Scriptură în siriană în secolul al III-lea; această versiune a Scripturii este cunoscută sub numele de Peșito.

Bibliografie selectivă

Izvoare

Eusebiu de Cezareea 1987

Eusebiu de Cezareea, *Istoria bisericească*, în vol. *Scrieri. Partea întâia*, colecția „Părinți și Scriitori Bisericești”, (PSB), nr. 13, traducere, studiu, note și comentarii de Pr. Prof. T. Bodogae, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1987.

Eusebiu de Cezareea 1987-b

Eusebiu de Cezareea, *Martirii din Palestina*, în vol. *Scrieri. Partea întâia*, colecția „Părinți și Scriito-

²⁹. Eusebiu, *Istoria Bisericească*, VIII, 13, 2, p. 399, IX, 6, 3, p. 345 – vezi și Teodoret de Cyr, *Istoria bisericească*, I, 4.

³⁰. Discipolii lui Lucian din Antiohia apar în izvoare cu numele de *sylloukianistai* (*collucianistes*), vezi H. I. Marrou, *Biserica...*, p. 42.

ri Bisericești”, (PSB), nr. 13, traducere, studiu, note și comentarii de Pr. Prof. T. Bodogae, EIBMBOR, București, 1987.

Teodoret de Cyr 1995

Teodoret de Cyr, *Istoria Bisericească*, I, 12, 4, în Teodoret, *Episcopul Cirului, Scrieri*. Partea a doua, colecția „Părinți și Scriitori Bisericești” (PSB), nr. 44, traducere de Pr. Prof. Vasile Sibiescu, EIBMBOR, București, 1995.

Lucrări generale

Chifăr 2000

Chifăr, Nicolae. 1999. *Istoria creștinismului*, vol. I-II, Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași, 1999, 2000.

Coman 1953

Coman, I. G. „*Probleme dogmatice ale Sinodului V Ecumenic*”, în *Studii Teologice*, nr. 5-6, 1953, p. 312-346.

Danielou 2008

Danielou, Jean, *Biserica primară (de la origini până la sfârșitul secolului al treilea)*, traducere din limba franceză de George Scrima, Ed. Herald, București, 2008.

Ioniță 2019

Ioniță, Pr. Prof. dr. Viorel (coord.), *Istoria Bisericească Universală vol. I: De la întemeierea Bisericii până la anul 1054*, Editura Basilica, București, 2019.

Marrou 1999

Marrou, Henri-Irénée, *Biserica în antichitatea târzie, 303-604*, traducere de Roxana Mareș, Editura Teora, 1999.

Marțian 2007

Marțian, Nicoleta Simona *Învățămint laic și învățămint creștin în Imperiul Roman în secolele I-III*, Ed. Galaxia Gutenberg, 2007

Muntean 2004

Muntean, Pr. prof. dr Vasile V. *Istoria creștinătății de la Hristos până la Reformă*, Ed. Sofia, București, 2004.

Muntean 2008

Muntean, Pr. Prof. Dr. Vasile V., *Istoria creștină generală (ab initio - 1054)*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2008.

Păcurariu 2007

Păcurariu, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Editura Andreiana, Sibiu, 2007.

Pouderon 1989

Pouderon, Bernard, *Athénagoras d’Athènes, philosophe chrétien*, Ed. Beauchesne, Paris, 1989.

Pouderon 1998

Pouderon, „Réflexions sur la formation d’une élite intellectuelle chrétienne au IIe siècle: Les « écoles » d’Athènes, de Rome et d’Alexandrie”, în Bernard Pouderon et Joseph Doré (dir.), *Les apologistes chrétiens et la culture grecque* (Théologie Historique 105), Beauchesne, Paris, 1998, p. 237-269.

Laurențiu Nistorescu

Numele ducelui Walluc este Mauricius

Duke Walluc's name is Mauricius

Abstract: *A marginal character from 632, mentioned in Fredegar's chronicle as Duke Walluc and presumed by modern and contemporary historiographical interpretations to be an exponent of the Slavic population of the Wends, turns out to be a Byzantine imperial dignitary from the Exarchate of Ravenna. His name is Mauricius.*

Keywords: *Fredegar, Duke Walluc, Dagobert, Bulgarians, Wends, Avars, Lombards, Vlachs*

Cuvinte-cheie: *Fredegar, ducele Walluc, Dagobert, bulgari, wenzi, avari, longobarzi, valahi*

Într-o relativ recentă monografie dedicată relațiilor dintre Imperiul de Constantinopol și stăpânirea avară de la Dunărea Mijlocie, altminteri întru totul salutară, cercetătorul Georgios Kardaras¹ consemnează, cu trimitere la orizontul cronologic 631-632: ”Potrivit lui Fredegar, liderul bulgarilor, Alciocus, s-a revoltat și a revendicat un rol de lider pentru poporul său, profitând de slăbirea avarilor după înfrângerea de la Constantinopol. După ciocnirea militară dintre avari și bulgari, Alciocus, învins, a fugit din Pannonia împreună cu 9.000 de bulgari și i-a cerut azil regelui francilor, Dagobert I. Dagobert, deși inițial le-a permis bulgarilor să petreacă iarna în Bavaria, a ordonat ulterior masacrarea lor. Alciocus a reușit să scape împreună cu 700 de oameni, care s-au dus mai întâi în *Marca Wendică*, care se afla undeva în Slovenia și Carintia, unde li s-a oferit adăpost de către conducătorul slav local pe nume Walluc. Regele longobard Grimoald (662–671) a stabilit mai târziu (cca. 663) această mică populație bulgară, condusă de Alzeco, *Vulgarum dux*, între Isernia, Sepinum și Bovianum, sub autoritatea ducelui de Benevento, Romuald”. Pasajul, coerent și în consonanță cu izvoarele cunoscute și exegeza la temă, nu ne-ar fi atras atenția dacă, întâmplător, n-am fi avut la îndemână (prilejuit de alte investigații în care suntem angajați)

¹ Kardaras 2018, p. 88.

și textul sursei primare la care face trimitere autorul citat: în speță, cronica lui Fredegar². Or, dacă tabloul general creionat de sursa primară concordă cu cel al lecturii propuse în pasajul mai sus prezentat, în ceea ce-l privește pe ducele Walluc, neconcordanțele sunt evidente³.

Înainte de a continua, se impune o precizare: relativ la ducele Walluc, cronica lui Fredegar are nu doar calitatea de sursă primară, ci de sursă unică. Nici un alt izvor nu-l menționează și, în măsura în care acest personaj a mai stârnit interesul, acest lucru s-a

manifestat doar la nivelul unor demersuri exegetice târzii, în care chestiunea Walluc a fost tratată cel mult la nivelul unui detaliu adjuvant. Iată ce spune de fapt Fredegar cu referire la subiectul nostru: *Cumque dispersi per domus Baioariorum ad hyemandum fuissent, consilium Francorum Dagobertus Baioaribus iobet ut Bulgarus illis cum uxoris et liberis unusquisque in domum suam una nocte Baiuariae interficerint. Quod protinus a Baiouaries est impletum ; nec quisquam*

*ex illis remansit Bulgaris nisi tantum Alciocus cum septinientis uiris et uxoris cum liberis, qui in marca Vinedorum saluatus est. Post haec cum Wallucem ducem Winedorum annis plurimis uixit cum suis*⁴. Așadar, nici un indiciu în foarte scurta mențiune a lui Walluc și a formațiunii aflate sub conducerea sa care să permită identificarea lor ca slavi sau, cel puțin, asocierea lor cu vreo grupare slavă sau slavoidă instalată în regiunea indicată. Și nu avem a suspecta nici o omisiune comisă de cronicar: Fredegar este cât se poate de explicit în indicarea formațiunii politice la conducerea căreia se afla Walluc, precum și statutul politico-juridic al acesteia.

Să procedăm la analiza pasajului din sursa primară. Potrivit acesteia, în anul 631-632, undeva în sudul Bavariei (recent intrată sub hegemonia regelui franc Dagobert⁵) exista o formațiune politică cu statutul de ducat, la conducerea căreia se afla un anume duce Walluc. Atunci când desemnează direct formațiunea politică, izvorul utilizează termenul

² Wallace-Hadrill 1960, p. 61.

³ Departe de a reproșa ceva autorului citat: indubitabil, diferențele care ne-au atras nouă atenția au fost tratate ca detalii de relevanță marginală din perspectiva abordării pe care și-a propus-o.

⁴ "Când au fost împrăștiți printre gospodăriile bavareze pentru iarnă, Dagobert a urmat sfatul francilor săi și le-a ordonat bavarezilor să-i ucidă pe bulgari împreună cu soțiile și familiile lor în timpul nopții, în casele lor. Ordinul a fost executat imediat. Doar Alciocus, cu 700 de bărbați, soțiile și familiile lor, a supraviețuit: au găsit adăpost în Ducatul/Marca *Vinedilor*. Alciocus și urmașii săi au trăit mulți ani cu ducele Walluc al *vinedilor*". NB: Utilizăm în continuare, ca echivalent în limba română al termenului etnonimic utilizat de Fredegar, formula neconvențională *vinedi*, în spiritul mutațiilor specifice variantei de latină vulgară în care scrie cronicarul (vezi și nota 9).

⁵ Este vorba de regele merovingian Dagobert I, care a domnit ca suveran al Austrasiei (nucleul politic al stăpânirii francilor) între anii 623-639, pentru ca din 629 să-și extindă stăpânirea și asupra Neustriei și Burgundiei (nordul și, respectiv, sud-estul Franței actuale), ajungând în vecinătatea imediată a Bavariei și ținutului venetilor.

march/marcă, însă acesta este pur și simplu un echivalent germanic al termenului de origine latină *ducat*⁶, aplicat pe scară largă în spațiile franco-germanice mai ales în Evul Mediu timpuriu⁷, dar cu reverberații terminologice până în zilele noastre. Faptul că liderul acestei formațiuni este explicit desemnat cu termenul latin de *dux*/duce (și nu, bunăoară, de *Herzog*, care reprezintă traducerea germanică directă a termenului latin, sau *Markgraf*, care va apărea ulterior prin derivare și va genera titulatura medievală *marquis/marchiz*, păstrând însă semnificația primară) nu mai lasă loc de rezerve în privința echivalării totale, la Fredegar, dintre *marcă* și *ducat*. Clarificând acest aspect, să reținem că ducatul lui Walluc are un nume, o identitate etno-politică asociată unei comunități etno-culturale bine definite: *Marca Vinedorum*/Marca *Vinedilor*. Vom reveni asupra acestui detaliu esențial, rămânând deocamdată focusați pe extragerea din sursa primară a tuturor informațiilor neafectate de adaosul interpretativ. Textul lui Fredegar indică faptul că ducatul lui Walluc nu se află în nici o relație de subordonare față de regatul lui Dagobert, de vreme ce ordinele acestuia nu se aplică pe teritoriul său – iar aceeași observație poate fi formulată și în ceea ce privește Hanatul Avar, zona de origine a fugarilor conduși de Alcicocus. Împrejurarea că supraviețuitorii bulgari ai masacrului de pe teritoriul bavarez își pot găsi salvarea în Ducatul *Vinedilor*, și încă pe o durată semnificativă (*annis plurimis*/mulți ani, ne asigură sursa primară), indică nu doar lipsa de dependență politico-militară a formațiunii lui Walluc față de oricare dintre puternicii săi vecini apropiați, dar și faptul că ducatul său dispunea de resursele necesare pentru a-și asigura securitatea. Cel puțin pe moment, după cum vom vedea ceva mai jos.

Nu se știu foarte multe, ca să ne exprimăm astfel, despre autorul cronicii pe care o utilizăm aici ca sursă primară; chiar și numele Fredegar este un adaos târziu, modern, el lipsind cu totul din oricare dintre cele peste 30 de manuscrise prin care ne-a supraviețuit cronica. Printre puținele certitudini se numără însă faptul că autorul și-a redactat textul nu mult după 658, an la care fac trimitere ultimele consemnări⁸. Limba în care este redactat textul își are și ea relevanța sa: este vorba de un dialect de latină vulgară, sensibil distanțat față de latina clasică și, totodată, puțin convergent cu varianta care a dat naștere primelor stadii ale francezei de mai târziu⁹. Așa stând lucrurile, avem a da credit informațiilor transmise de un autor care relatează – în cazul Walluc – evenimente petrecute cu doar o generație în urmă, cu atât mai mult cu cât informațiile sale sunt validate de un corpus larg de izvoare timpuriu medievale, precum și de alte surse. În același timp, nu putem avea așteptări de rigoare maximală în ceea ce privește, printre altele, redarea toponimiei, politonimiei și antroponimiei oficiale. Ceea ce nu ne este însă permis metodologic este

⁶. Echivalarea este, din perspectivă spațială, doar parțială: termenul germanic este utilizat cel mai frecvent pentru desemnarea formațiunilor politice de frontieră care-și mențin un grad ridicat de autonomie în raport cu autoritatea centrală.

⁷. O *marca Danorum* este atestată la 828 prin Analele Regale France/*Annales Laurissenses maiores*. Prin 889, la frontiera sud-estică a Imperiului Carolingian este organizată o *marca Carantanorum/Markgrafschaft Karantanien*, care va fi desemnată, după 976, explicit cu termenul de ducat (Goldberg 2006, p. 49, Bowlus 1995, p. 220). Între secolele IX și X, în spațiul germanic sunt atestate mărci precum Nordmark, Ostmark, Meissen, Zetz, Merseburg, Altmark ș.a., utilizarea sa fiind consemnată și în zonele franceze, scandinave etc.

⁸. Wallace-Hadrill 1960, p. XIII. Wallace-Hadrill semnaleză că, deși unele manuscrise continuă cronica până în anul 768, acestea nu sunt cele mai vechi.

⁹. Wallace-Hadrill 1960, p. XXVIII.

să adăugăm la informația primară fără a prezenta argumentele care să susțină adaosul/adaosurile operate. Or, tocmai această eroare caracterizează cea mai mare parte a, totuși, lacunarelor referințe exegetice la cazul Walluc, iar adaosurile nefundamentate s-au rostogolit în numeroase studii de valoare, în virtutea prezumției de lucru judecat.

Am văzut deja, în paragraful de la care ne-am inițiat demersul, Walluc este considerat a fi un lider de origine slavă, iar formațiunea sa este identificată cu gruparea wenzilor¹⁰, iar aceasta a devenit interpretarea *mainstream* în exegeză. Traducătorul englez al lui Fredegar, J.M. Wallace-Hadrill, s-a poziționat însă mai prudent, constatând că există mai multe explicații posibile¹¹, dar opinând că nici una dintre acestea nu este satisfăcătoare și reținând spre exemplificare una cel puțin hazardată: cea avansată de Theodor Mayer, potrivit căreia slavii ar fi fost desemnați de germanici drept *byvolci* (păștori de bivoli)¹², iar Fredegar s-ar fi lăsat păcălit de omofonie, desemnându-l pe ducele de la anul 631-632 drept Walluc. Wallace-Hadrill mai formulează însă o observație demnă de toată atenția: anume, că antroponimul aici discutat, Walluc, ar fi putut avea inițial altă funcție, spre exemplu pe cea de indicare a titlului administrativ¹³. O abordare prudentă adoptă și Florin Curta¹⁴, care, fără a pune sub semnul întrebării linia interpretativă slavo-wendică, atrage atenția asupra ponderii factorului wendic în saga lui Dagobert (capitol major al cronicii lui Fredegar) și a rolului jucat de gruparea etno-politică a principelui Samo¹⁵ în chiar același orizont de timp și aceeași macroregiune, aspecte – conchidem noi – care par să fi favorizat formarea impresiei că există o legătură nemijlocită între wenzii și Walluc. Curta semnalează totodată și un alt element de natură a pondera interpretarea: anume, că Fredegar operează cu doi termeni care, aparent, desemnează același grup etnic – *Winedos* și *Winidi* – ceea ce justifică prezumția că terminologia etnică a lui Fredegar era marcată de unele inconstențe¹⁶. Faptul că terminologia etno-geografică antică a fost la rândul ei marcată de suficiente cazuri cu dublete etnonimice, precum cel (aici de interes) vizându-i pe venetii nord-italici¹⁷ și pe venetii/venedii de pe Vistula¹⁸, adaugă greutate unei atari supoziții.

¹⁰. Kardaras 2018, p. 88.

¹¹. Wallace-Hadrill 1960, p. 39-40, nota 1.

¹². Florin Curta (Curta 1996, p. 11) califică această supoziție, cu just temei de altfel, drept absurdă.

¹³. Wallace-Hadrill 1960, p. 60, nota 2.

¹⁴. Curta 1996, p. 3 și urm.

¹⁵. Fondator al unei autonomii politice care a funcționat în anii 623-658, prin desprindere din stăpânirea avarilor (după înfrângerea acestora în asediul asupra Constantinopolului din 626), Samo pare a fi fost la origine un negustor franc, dar afirmarea sa politică este legată de gruparea slavă a wenzilor din zona Elba, în jurul căreia a polarizat și alte formațiuni, prezumat slave.

¹⁶. Curta 1996, p. 12-13.

¹⁷. Herodot, *Istoriei* 5, 9; Strabon, *Geografia* 4, 4.

¹⁸. Tacitus, *Germania*, 46; Plinius cel Bătrân, *Historia Naturalis* 4, 96-97.

Este momentul să invocăm, întru continuarea demersului nostru, principiul *entia non sunt multiplicanda praeter necessitatem*¹⁹. În speța dată, înainte de a avansa într-o direcție sau alta de clarificare a propozițiilor prezumate fără temei ca având proprietatea de lucru judecat, considerăm că se impune o cercetare mai atentă a contextului spațio-temporal imediat conex relatării lui Fredegar. Coordonatele ne sunt indicate cu claritate de mișcarea în timp și spațiu a grupării bulgaro-kutrigure conduse de Alciocus. Aflați inițial în cuprinsul Hanatului Avar de la Dunărea Mijlocie, la cristalizarea căruia contribuiseră cu ceva mai mult de două generații în urmă, bulgarii kutriguri se răscoală împotriva hegemonilor avari în anul 631²⁰, sunt înfrânți și se refugiază spre vest, în ținuturile Bavariei recent intrate sub influența regelui merovingian Dagobert, care le îngăduie să ierneze acolo. Instigat de consilierii săi franci, așa cum menționează și Fredegar, Dagobert va porunci bavarezilor ca oamenii lui Alciocus să fie masacrați, doar o mică grupare, estimată la 700 de familii reușind să-și găsească salvarea în ducatul lui Walluc. Refugiații nu pot face cale înapoi în Hanatul Avar și nici nu pot porni spre alte teritorii ale Regatului Merovingian sau tributarilor acestuia; ca atare, singura direcție în care se pot deplasa este cea sudică. Or, aici nu trebuie inventată vreo misterioasă formațiune politică: ea există efectiv, este foarte bine documentată și poartă denumirea pe care o menționează în felul său stângaci lingvistic cronicarul Fredegar: Ducatul *Vinedilor*. Care este unul și același cu Ducatul Venetilor.

Instituția politico-juridică a acestora are o vechime mai mult decât respectabilă: după încorporarea populației autohtone a veneților în Statul Roman, aici ia ființă, în timpul lui Octavian Augustus, formațiunea administrativă atestată sub denumirea de *regio X Venetia et Histria*, pe larg descrisă de Plinius cel Bătrân în secțiunea consacrată organizării administrative a Italiei din tratatul său istoric²¹. Reforma administrativă operată de Diocletian trei secole mai târziu va menține această unitate administrativă cu reședința administrativă la Aquileia practic neschimbată, inclusiv ca titulatură: *provincia VIII Venetia et Histria*. După cucerirea Romei de către ostrogoții lui Odoacru din anul 476 provincia venetilor intră sub controlul acestora, până în perioada 535-554, când împăratul Iustinian va declanșa *Reconquista* sa, reușind să-și impună temporar hegemonia asupra peninsulei, reorganizată sub forma Exarhatului de Ravenna²². În anul 568, la doar trei ani după dispariția lui Iustinian, în Italia își fac apariția longobarzii, însă aceștia nu-și vor putea institui controlul asupra întregii peninsule – iar printre teritoriile rămase sub autoritate bizantină se numără și Ducatul Venetiei, avanpostul nordic al Ravennei. Exarhatul, care este organizat administrativ în mai multe ducate, printre care și cel al Venetiei, va continua să-și mențină existența până în anul 751, făcând însă în mod constant obiectul agresiunilor longobarde, care-i vor reduce progresiv extinderea teritorială. Ducatul Venetiei este cel mai expus, iar aici, o suită de atacuri conduse între anii 540 și 570 de regii longobarzi Rothari și, ulterior, Grimoald forțează elita ducală să abandoneze centrul său administrativ de la

19. "Entitățile nu trebuie multiplicare dincolo de necesitate" (principiul cunoscut drept "brișorul lui Occam").

20. Madgearu 1997, p. 25; Kardaras 2011, p. 21-22; Treadgold 1997, p. 301.

21. Plinius cel Bătrân, *Historia Naturalis* 3, 22.

22. Noua instituție administrativă, al cărui guvernator/exarh este pus în directă subordonare a împăratului de la Constantinopol, este instituită în anul 584, de către împăratul Mauricius. În formula sa inițială, Exarhatul reunea Italia, Africa și ansamblul insulelor din proximitate.

Opitergium/Oderzo și să se replieze în lagună, acolo unde va lua treptat naștere Venetia pe care o cunoaștem în prezent²³.

Toate acestea se vor petrece însă la ani buni după momentul primirii de către ducele Walluc a refugiaților bulgaro-kutriguri conduși de Alciocus – acei *annis plurimis* pe care-i consemnează Fredegar. La anul 632, Ducatul Venetiei are încă garanțiile de securitate ale Exarhatului de Ravenna (și, prin acesta, ale Imperiului de Constantinopol), prezentându-se pentru refugiații scăpați de măcelul dispus de Dagobert ca un loc de refugiu sigur. Fredegar ne asigură că această stare de fapt se extinde pentru un număr semnificativ de ani – și avem posibilitatea să verificăm afirmația sa. Știm, din alte surse, că în anul 639, la conducerea Ducatului Venetiei se afla un anume *magister militium* Mauricius, subordonat politic și administrativ exarhului de Ravenna, Isaac Armeanul²⁴. Să facem precizarea că rangul *magister militium* a devenit în timp echivalentul militar al rangului administrativ civil *dux*, respectiv, că administrația romano-bizantină a recurs în destule cazuri la comasarea celor două demnități într-una și aceeași persoană. În cazul Exarhatului de Ravenna, această comasare caracterizează practica administrativă încă de la înființarea sa din anul 584, iar Mauricius, în mod expres, este unul dintre acei *magister militium* cărui i se încredințează și comanda afacerilor civile din ducatul său²⁵. Acest Mauricius își exercită autoritatea, încă, din centrul administrativ ducal de la Opitergium/Oderzo, dar, la 639, amenințarea longobardă devine deja foarte presantă, astfel că el se numără printre cei care inițiază strămutarea centrului de greutate al ducatului în zona mai ferită a lagunei de la Adriatica: concret, el ctitorește aici un locaș de cult, cunoscut azi drept basilica Santa Maria di Torcello²⁶. Anterior acestui moment, însă, apărarea bizantină locală s-a dovedit

²³. Gasparri 2018, p. 5.

²⁴. Gasparri 2018, p. 8-9.

²⁵. Gasparri 2021, p. 100; Cosentino 2021, p. 717.

²⁶. O însemnare epigrafică din această basilică, datată între 1 septembrie și 5 octombrie 639, consemnează numele și demnitatea lui Mauricius, precum și faptul că a ctitorit basilica din ordinul exarhului Isaac

redutabilă în fața amenințării longobarde, așa cum o dovedește și faptul că, în anul 625, apărarea bizantină a Ducatului Venetiei reușește să organizeze, la Opitergium, o capcană careia îi cad victime cei doi duci longobarzi de Friuli, Taso și Cacco²⁷.

Nu avem practic nici un argument pentru a refuza identificarea lui Mauricius, atestat ca *magister militum* în Ducatul Venetiei la anul 639 ca fiind unul și același cu ducele Walluc care le-a acordat azil bulgarilor kutriguri de la 632. Contextul în care este menționat Mauricius în legătură cu basilica Santa Maria di Torcello ne obligă să luăm în calcul faptul că el se afla în exercițiu mult înainte de 639, iar precizarea lui Fredegar că Walluc și-a condus ducatul *annis plurimis*/mulți ani după 632 face ca orice altă ipoteză de lucru să devină nenecesară. Ca supraargument, invocăm și faptul că, în tot acest răstimp, sistemul defensiv al Ducatului Venetiei a făcut față în mod satisfăcător amenințărilor venite, în principal, din partea longobarzilor instalați în Peninsulă, astfel că grupul de refugiați conduși de Alciocus s-a putut afla în siguranță sub protecția lui Walluc-Mauricius.

Situația se va schimba însă semnificativ în deceniile următoare, iar detaliile legate de funcționarea Ducatului Venetiei și, pe de altă parte, de traseul refugiaților bulgaro-kutriguri, sunt de natură nu doar să confirme mutațiile de ordine politico-militară din regiune, ci și identificările pe care le-am stabilit până aici. În 643, deci la doar patru ani după consacrarea basilicii ctitorite de Mauricius la Torcello, longobarzii lansează o campanie de anvergură împotriva Ducatului Venetiei (implicit a Exarhatului de Ravenna), gravitatea amenințării fiind confirmată de faptul că apărarea va fi coordonată de însuși exarhul Isaac. Acesta va fi înfrânt însă în bătălia de la Scultenna de trupele regelui Rothari (fiind după toate aparențele ucis în luptă²⁸), iar longobarzii vor deposeda Exarhatul Ravennei de mai multe teritorii din zona sa nordică, printre care și cetatea Opitergium, împreună cu hinterlandul său din Ducatul Venetiei²⁹. Contraofensiva declanșată de noul exarh, Plato, va readuce pentru scurtă vreme Opitergium sub control bizantin, pentru a-l pierde definitiv în 667, în fața trupelor noului rege longobard, Grimoald. Nu știm dacă gruparea de bulgari kutriguri refugiată sub protecția lui Walluc-Mauricius a ajuns sub autoritatea longobarzilor încă din 643 sau doar în 667, dar aflăm că regele Grimoald (care preia coroana longobardă în 662) îi va strămuta în sudul Italiei, în ducatul Benevento pe care-l condusesse el însuși anterior. Între timp, și Alciocus ieșise din scenă, locul său în fruntea refugiaților fiind preluat de un anume *dux* Alzeco.

Înainte de a încheia, mai avem de clarificat un aspect marginal, dar nu lipsit de relevanță: de ce-l desemnează Fredegar pe ducele de Venetia cu numele Walluc? Vom fi mai aproape de răspuns dacă vom lua în considerare, și aici, limba în care și-a redactat Fredegar cronică: o variantă de latină vulgară, aspect bine pus în evidență de traducătorul aici invocat al cronicarului, J.M. Wallace-Hadrill. Wallace-Hadrill a formulat, așa cum am arătat mai sus, și o altă observație care ne este de folos relativ la acest ultim element de clarificat: anume, că trebuie să avem în vedere posibilitatea ca numele ducelui de la 632 să nu fie, de fapt, un antroponim. Presupunem că termenul Walluc ar reprezenta, de fapt, un titlu,

Armeanul (Gaspari 2018, p. 8-9, Paul Diaconul, *Origo Gentis Langobardorum* 4, 42-45).

²⁷. Gaspari 2021, p. 99.

²⁸. Sarcofagul exarhului Isaac Armeanul se află în subsolul basilicii St. Vitale din Ravenna.

²⁹. Paul Diaconul, *Origo Gentis Langobardorum* 4, 14.

este hazardată: titlul lui Walluc este clar indicat, el este *dux*/duce, iar o redare a sa în orice altă versiune alternativă (o limbă nelatină, bunăoară) ar fi fost redundantă. O precizare din mențiunea epigrafică de la basilica Santa Maria di Torcello, în care este atestat Mauricius sub nume propriu, ne oferă însă un indiciu valoros. Inscripția îl prezintă pe Mauricius ca ”un om al locului”, care trăiește în teritoriul ducatului³⁰, nefăcând parte – suntem lăsați să deducem – din categoria demnitarilor bizantini care sunt legați de ducat doar pe durata exercitării mandatului. Or, oamenii locului, în cazul Ducatului Venetiei, sunt veneții, o populație romanizată, pe care, deja de câteva generații, discursul bizantin îi desemnează ca valahi. Walluc înseamnă, așadar, pur și simplu, valah, adică romanic, subiect al Imperiului nevorbitor de limbă greacă – idiom care a fost tocmai atunci, amintim, ridicat la rang de limbă oficială în Imperiul de Constantinopol, în locul latinei³¹. În redactarea cronicii sale, Fredegar nu putea proceda altfel, atunci când, probabil datorită faptului că nu cunoștea numele personajului în cauză, a optat să-l desemneze prin apartenența sa comunitară: utilizarea unei formule de genul ”ducele venet al mărcii veneților” ar fi fost o repetiție supărătoare, iar termenul ”roman” era rezervat personajelor provenite din Imperiul de Constantinopol, organism statal al cărui nume oficial era, amintim, *Romania*³².

Bibliografie selectivă

Volume

Bowlus 1995

Bowlus, Charles R. *Franks, Moravians, and Magyars: The Struggle for the Middle Danube, 788-907*, Ed. University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1995

Cosentino 2021

Cosentino, Salvatore (ed), *A Companion to Byzantine Italy*, Ed. Brill, Boston-Leiden 2021

Goldberg 2006

Goldberg, Erich, Joseph, *Struggle for Empire: Kingship and Conflict Under Louis the German, 817-876*, Ed. Cornell University Press, Ithaca/London, 2006

Kardaras 2018

Kardaras, Georgios, *Byzantium and the Avars, 6th–9th Century A.D. Political, Diplomatic and Cultural Relations*, în Curta, Florin, Zupka, Dušan (eds), ”East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450”, vol. 51, Ed. Brill, Leiden/Boston, 2018

³⁰. Gasparri 2018, p. 8.

³¹. Davis 1990, p. 260. Decizia a fost adoptată de împăratul bizantin Heraclios în jurul anului 620, deci cu aproximativ un deceniu înaintea episodului Walluc, dar limba greacă (re)devenise limba dominantă în administrația imperială din Asia Mică, jumătatea sudică a Peninsulei Balcanice și, evident, Constantinopol, încă din vremea împăratului Iustinian, deci cu circa două generații înainte. În decizia împăratului Heraclios de a accelera regrecizarea Imperiului de Răsărit (în care limba greacă a fost principala limbă de intercomunicare încă înainte de încorporarea acestor regiuni în Statul Romei) a fost motivată, printre altele, și de faptul că împăratul Focas, pe care l-a înlăturat de la putere în anul 610, a obținut demnitatea imperială cu sprijinul elementului latinofon din impeeriu, în particular a celui din regiunile nord-balcanice: or, tocmai acestui element latinofon i s-a aplicat noua etichetă identitară de vlah, vlahi (un derivat al termenului *vlastos*/vlăstar, ramură minoră). Dezvoltarea subiectului, la Nistorescu 2016.

³². Suficient, sperăm, să aducem aminte că tratatul prin care cruciații au dezmembrat Imperiul de Constantinopol în anul 1204 s-a intitulat *Partitio Romaniae*.

Madgearu 1997

Madgearu, Alexandru, *Continuitate și discontinuitate culturală la Dunărea de Jos în secolele VII-VIII*, Ed. Universității din București, București 1997

Treadgold 1997

Treadgold, Warren, *A History of Byzantine State and Society*, Ed. Stanford University Press, Stanford

Wallace-Hadrill 1981

Wallace-Hadrill, J.M. (trad., ed.), *The Fourth Book of the Chronicle of Fredegar with its continuations*, Ed. Greenwood Press, Westport, Connecticut, 1960

Articole

Curta 1996

Curta, Florin, *Slavs in Fredegar: Medieval "gens" or narrative strategy?*, în "Acta Universitatis Szegediensis de Attila Jozsef Nominatae – Acta Historica", tom CIII, Ed. University of Szeged, Szeged 1996, p. 3-20

Gasparri 2018

Gasparri, Stefano, *The First Dukes and the Origins of Venice*, în "Venice and Its Neighbors from the 8th to 11th Century: Through Renovation and Continuity", Ed. Brill, Leiden-Boston 2018, p. 5–26.

Gasparri 2021

Gasparri, Stefano, *The Origin of Venice. Between Italy, Byzantium and the Adriatic*, în Skoblar, Magdalena (ed.), "Byzantium, Venice and the Medieval Adriatic: Spheres of Maritime Power and Influence, c. 700-1453", Cambridge University Press, Cambridge 2021, p. 98-110

Kardaras 2011

Kardaras, Georgios, *Byzantine-Avar Relation after 626*, în Allsen, Th. T., Golden, P.B., Kovalev, R.K., Martinez, A.P. (ed.), în "Archivum Eurasiae Medii Aevii" nr. 18/2011, Ed. Harrassowitz, Wiesbaden, p. 21-42

Nistorescu 2016

Nistorescu, Laurențiu, *Etonimele alternative ale românilor. Observații de sociologie terminologică*, în "Philologica Banatica" nr. 2/2016, Ed. Societatea de Științe Filologice, Filiala Timișoara, Ed. Mirton, Timișoara 2016, p. 70-82

Texte foto

- 1) Basilica Santa Maria di Torcello, ctitorită de *magister militum* Mauricius în anul 639
- 2) Basilica San Vitale din Ravenna, în care este înhumat exarhul Isaac Armeanul
- 3) Sarcofagul exarhului Isaac Armeanul, căzut în bătălia de la Scultenna în anul 643

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

Convergențe

Dan Negrescu

Conceptus *Ab ovo*

Conceptus *Ab ovo*

Abstract: *In order to be convincing, a comprehensive study must adhere to the classical precept that requires the definition of terms before beginning the discourse. This is a requirement that seems simple enough to fulfill, if we consider objectively that, in our case, the term is singular: the concept. However, if we look more deeply — conceptually speaking — we will find that the term entering our investigation is of such vast complexity — magnificent even, to the point of becoming almost tedious — that, in order not to lose anything of the splendor that has carried it to us through time, and in order to understand its full scope, we shall proceed in the classical, Horatian manner — ab ovo, from the beginning of the beginning. And this, precisely because our term, even after so much time — as we shall see in extenso — continues to preserve within itself both the oviparous essence and the oval form of the World's amphitheater in which it was born. To summarize what we have said so far, and to remain faithful to the spirit of the beginning: Ovum fecundatum in tempore fiat conceptus — The fertilized egg, in time, becomes the concept.*

Keywords: *concept, etymology, semantics, Latin language*

Cuvinte-cheie: *concept, etimologie, semantică, limba latină*

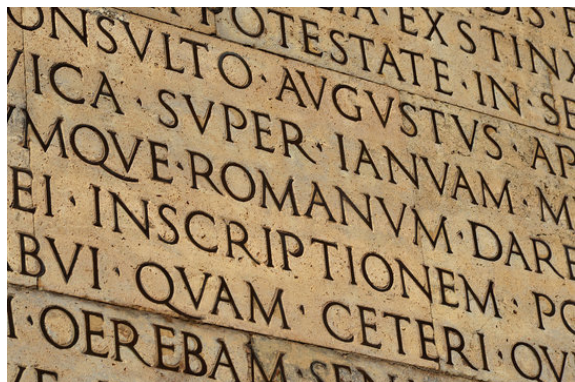
Începem analiza propusă pornind de la datele oferite de Alfred Ernout și Antoine Meillet în deja clasicizatul Dictionnaire Etymologique de la Langue Latine. Histoire des Mots¹, unic până acum prin cuprindere și complexitate; utilizăm ediția din 1959 la Paris, dar numai pentru cum se va naște termenul, adică efectiv *ovum nascendi*, căci pentru implicațiile ulterioare vom apela la alte surse. Până la *conceptus*, inexistent în limba arhaică, deci necuprins în dicționarul amintit, ne raportăm la verbul *capio, capere, cepi, captum, a cuprinde, a prinde*;

dacă inițial sensul era unul foarte concret (a prinde cu mâna), în scurt timp primește și înțelesul abstract care îl anunță pe *conceptus*, mai exact *a zămisli, a cuprinde în spirit, cu spiritul*. Ne raportăm însă cu reverența cuvenită și la excelenta lucrare din spațiul

¹ Aici, cu referire la ediția a patra apărută în 1959 la Paris, Librairie C. Klincksieck

nostru, firesc romanic - *terra Latinissima* -, Dicționar Latin - Român².

În timp verbul își augmentează semantica, păstrând însă alternanța între concret și abstract, incitante fiind cele mai multe dintre sintagmele formate și care parcă anunță netezind calea către *conceptus*; pentru concret, (semnalând în paranteză numele autorului

care a conceput și ne-a transmis sintagma): *capere baculum*, **a lua în mână un băț** (la Ovidius), *capere arma*, **a apuca armele** (la Vergilius), *capere insulam* **a ajunge în insulă** (la Caesar), *capere pisces*, **a prinde pești** (dar și alte viețuitoare, la Phaedrus), *capere praedas magnas*, **a lua mari prăzi** (la Cornelius Nepos), la Horatius aflăm *Troia capta*, **după cucerirea Troiei**. Dar poate cel mai convingător prin concretețe este participiul substantivizat *captus* care

primește înțelesul de **prizonier** la Cornelius Nepos.

De remarcat că forme ale concretului devin ale abstractului prin asociere verbală, astfel că a cuprinde se poate referi și la stări precum *capere metu*, **a fi cuprins de teamă** (la Titus Livius apare *senatum metus cepit*, adică **teama a cuprins Senatul**), *nos cepit oblivio*, **ne-a cuprins uitarea** (atrage atenția Cicero), *dementia cepit amantem*, **nebulnia l-a cuprins pe îndrăgostit** (scrie Vergilius). În drum către termenul vizat de prezenta cercetare, nu putem omite înțelesurile cele mai intrigante, adică **a captiva**, *captus amore*, **captivat de iubire** (la Livius), **a seduce**, *dolis capere*, **a seduce prin înșelăciuni** (la moralizatorul Sallustius); în fine *captus animi*, **prostit** (iarăși la Livius). O serie de alte sensuri devin mai speciale în funcție de domeniul de referință, precum drept, artă militară, diplomatie, însă fără viitoarea conceptualizare.

Prefixarea, în latina clasică mai ales, duce la o adevărată debordare semantică în cazul verbului analizat, în forma *concipio*, *concipere*, *concepi*, *conceptum*. Evident, ne apropiem de *conceptus*, după cum urmează: datorită prefixului *con-* sensul general este acela de **a lua în total, complet**. Verbul primește înțelesuri speciale atunci când e vorba de o anumită cuprindere menită dezvoltării concrete, astfel că de la **a prinde rod** devine **a zămisli**, **a concepe** (fizic deocamdată), **a deveni gravidă**. Terentius Varro ne transmite o bizarerie scriind că *maceses vaccae melius concipere dicuntur*, **se zice că vacile slabe sunt fecundate mai ușor**. Suetonius, spirit nu tocmai imperial(ist), crede că *Tiberius ex adulterio conceptus*, **Tiberius a fost conceput dintr-un adulter**. Mai neplăcut, (dar Roma e tributară Lupoacei), Ovidius ne vorbește despre *de lupo concepta*, **cea concepută cu un lup**. Să amintim în același context semantic al verbului și sintagma creștină teologică *mirabilis conceptio*, **mirabila concepție**, desigur în latina tardivă.

Conceptus, în înțelesul urmărit de prezenta cercetare, ia naștere pornind de la o serie de sintagme care fac trimitere numai la sfera spiritului, după cum urmează: *concipere mente*, **a concepe cu mintea**, **a bănuî** (la Vergilius), Plinius Maior amintește că există *quae neque animo concipi possunt*, **lucruri ce nu pot fi concepute cu mintea**; *concepere animo*,

² Apărut în 1983 la Editura Științifică și Enciclopedică, București, avându-l ca autor pe G. Guțu.

a-și închipui la Plinius Iunior însă; *concipere aethera mente*, sau *thalamos*, **a aspira la cer** sau **la o căsătorie** (ambele la Ovidius); în fine *concipere spem*, **a concepe o speranță** (la Livius). Ceea ce putem observa la cele citate mai sus este o oarecare tendință de a ocoli categoricul în favoarea unei anume libertăți de gândire între concepere și suspiciune.

Dar actul conceperii intelectuale nu este mereu pozitiv, afirmativ, astfel că se ajunge la situații precum *concipere vitia*, **a contracta vicii** (la Cicero), *scelus in se concipere*, **a se face vinovat (a se păta) de crimă** (idem Cicero), *concipere flagitium*, **a se face vinovat de o ticăloșie** (Cicero). În aceeași direcție nefastă există crima comisă premeditat, concepută adică în prealabil, după cum ne spune expresia ciceroniană *hoc nefario scelere concepto*, adică **această crimă nelegiuită fiind comisă**. Evident că profilul juridic al lui Cicero este resimțit în toate formulele citate, dar și o anumită tendință de moralizare.

Să mai amintim și înțelesul de **a formula, a sintetiza într-o formulă**, conform expresiei *concipere verba*, **a pronunța o formulă**. De regulă formula e una juridică (jurământ, tratat, anunț solemn) fiind întâlnită în varii texte sau religioasă cu substrat religios.

De subliniat și câteva înțelesuri pe care le prezintă dicționarul academic al lui Gyökösy Alajos³: **a sintetiza în cuvinte, a redacta, a exprima banal sau festiv, a da publicității, a-și închipui, a bănuși**. Trebuie menționat că unele înțelesuri sunt deja tardive ducând către latina patristică și medievală și implicit către ideea modernă de concept fără a-l numi însă. În același sens, evocăm aici și dicționarul lui L. Quicherat și A. Daveluy din 1852⁴, de la Librairie de L. Hachette, adevărat templu al tipăriturilor clasiciste. Greu de spus dacă autorilor le-a scăpat ceva din *concipere*. La cele arătate deja din sursele menționate, să adăugăm *concipere Latinas rite*, **a declara sărbătorile latine conform ritualului prescrist** (la Titus Livius), *concipere bellum*, **a declara război conform regulilor prescriste** (la Varro), *concipere preces*, **a repeta rugăciuni urmând pe cineva** (la Seneca).

Un sens profund religios îl aflăm în *concipere templum*, **a delimita cu exactitate prin formule verbale consacrate spațiul celest în limitele căruia se vor descifra augurii** (din nou Varro). Tacitus, un subtil formator de înțelesuri în latină, îl dă pe *concipere* cu sensul **de a repeta formula unui jurământ, a depune un jurământ**. De reținut, de asemenea, de data asta de la Petronius, și participiul superlativizat *conceptissimus*.

Ajungem astfel la *conceptus*.

Evident că dintr-o asemenea multitudine de la concret la abstract, *conceptus* va avea câteva înțelesuri mult către abstract în trecerea timpului; Cicero pare a fi primul care îl utilizează cu sensul de **concepție**. După cum sugeram deja, latina târzie este cea care generalizează înțelesurile abstracte, astfel că în secolul IV p. Chr. desigur, Iulius Firmicus Maternus (inițial astrolog păgân, apoi apologet creștin), utilizează *conceptus* cu înțelesurile de **concepere cu mintea, concepție, idee, plan, idee definitorie**, deci **concept**. De menționat și poetul creștin Venantius Fortunatus de la care avem termenul neutru ca gen *conceptivum*, substantiv desemnând **concepția, inteligența**, deci abstract absolut.

Tot dintre creștini trebuie să îl menționăm și pe Arator, poet din secolul VI, care ...

³ Latin – Magyar Szotar, Akadémiai Kiadó, ötödik kiadás, Budapest, 1975

⁴ Dictionnaire Latin – Français, L. Quicherat și A. Daveluy, Librairie de L. Hachette, Paris 1852

concepe, zămisleşte efectiv substantivul *conceptor* desemnându-l pe **Părintele păcatului, Demonul**, ceea ce reprezintă în fapt o recunoaştere fie şi indirectă a inteligenţei demonice, negative, în măsura în care *nomen agentis*, numele făptuitorului porneşte de la *conceptare*, **a concepe cu mintea**, (tot de *la concipere*,) formă preluată de la Ammianus Marcellinus din secolul IV. Ceea ce ne indică fie şi indirect termenul e că, deşi profund negativ – sau poate tocmai de aceea -, păcatul e tot un produs mental, conceptual.

Şi totuşi, pare-se ceva e „achiziţionat”, de vreme ce unul dintre cei mai abili lingvişti ai latinei patristice, Tertullianus dă formei *conceptivus* înţelesul de **venit din afară**.

Evoluţia ulterioară este exclusiv pe linia abstractului, ducând în limbile romanice printre care şi franceza din care este preluat în română, la *concept*. Totuşi, satisfăcător, DEX⁵ conduce verbul din română direct la *concupere* latin ceea ce ne indică faptul că limba română tocmai prin sursa directă latină are gena conceptualizării.

Cu toate acestea, derivaţii pe care îi avem şi în română trimit la franceză, în esenţă neavând corespondent direct în latină; astfel avem **conceptibil**, adjectiv mai rar întâlnit, cu sensul (posibil) **de concept, conceptual**, care ţine de concept (fr. *conceptuel*); Abélard este iniţiatorul concepţiei filosofice scolastice *conceptualisme* (existenţa mentală a generalului, a conceptelor) cu adepţii săi *conceptualistes*, de unde în română neologismele **conceptualism** şi **conceptualişti**. În fine, semnalăm şi verbul **a conceptualiza**, adică a transpune o teorie în concepte. Dar nu putem să nu subliniem că acceptarea fără dificultate în română a neologismelor ante citate trebuie pusă pe seama aceleiaşi gene amintite, toate trăgând către moştenitul *concupere*.

Parcurgând cele analizate mai sus, e evident că avem a face cu un termen esenţial în structurarea gândirii, în construcţia mentală. Dar nu putem omite raportarea la actul traducerii cu atât mai mult cu cât un traducător competent ştie că fiecare limbă are o natură conceptuală proprie, că în esenţă, oricât s-ar strădui, clasicizatul *traduttore traditore* îl paşte în fiecare frază. Utilizăm şi azi termeni traduşi cu aproximaţie, în ciuda strădaniilor seculare, din cauza faptului că limba din care provin nu şi-a devoalat suficient conceptualitatea; un exemplu e *katharsis* pentru care echivalentul românesc (dar şi în alte limbi moderne) e insuficient. Cu cât este mai mare distanţa dintre limba din care se traduce şi cea în care se face translaţia, cu atât e mai necesar ca traducătorul să afle o soluţie pentru a oferi o variantă viabilă, intelectibilă lectorilor. Adică să apropie pe cât posibil conceptualitatea celor două limbi oricât de diferite.

Cum e posibil acest fapt îl aflăm de la George Grigore care, mai mult decât distins universitar, este un arabist dincolo de relative şi discutabile criterii umane. Nu cred că e necesară o mai bună confesiune a unui traducător între două limbi atât de diferite

⁵ Dicţionarul Explicativ al Limbii Române

conceptual, decât cea a lui George Grigore intitulată *A traduce Coranul*: „în ceea ce privește limba română folosită în această traducere, ea își trage seva din traduceri de înaltă autoritate ale Bibliei în limba română. Cu ajutorul acestui limbaj consacrat, am pus în evidență însă, la tot pasul, specificitatea coranică. Această abordare prezintă marele avantaj că i se oferă cititorului român un text ce se înscrie într-un registru religios care-i este, în același timp, familiar, la nivel formal, și nou, la nivel conceptual”⁶. Și astfel, putem spune că se păstrează gena primară a conceperii apropiindu-i măcar pe cititori.

În încheierea celor arătate... conceptual până aici, ca o deschidere pentru cele secvente, trebuie menționată existența lui firească și în italiană, cu forma *conchetto*, cu sensul de concept, desigur, dar și de *plan, proiect*. De la Maternus, citat mai sus, până la marea operă italiană nu e decât un pas: Ruggiero Leoncavallo își scrie personal libretul la *Pagliacci*, căruia, la cererea unui prieten, îi adaugă un *Prologo*. Personajul interpret care se și recomandă *io sono Il prologo* prezintă în mare ce vom audia și vedea, conceptul, planul care stă la bază, concluzionând: *il conchetto vi dissi...* Urmează îndemnul pentru descifrarea conceptului: *Andiam! Incominciate!*

Bibliografie esențială

Ernout-Meillet 1959

Ernout, Alfred, Meillet, Antoine, *Dictionnaire Etymologique de la Langue Latine. Histoire des Mots*, Librairie C. Klincksieck, Paris 1959

Guțu 1983

Guțu, G., *Dicționar Latin - Român*, Editura Științifică și Enciclopedică, București 1983

Györkösy 1975

Györkösy Alajos, *Latin – Magyar Szotar*, Akadémiai Kiadó, ötödik kiadás, Budapest, 1975

Negrescu 2015

Negrescu, Dan, *Terminologie latină. Ieri. Azi.*, Editura Universității de Vest din Timișoara, 2015

Quicherat- Daveluy 1852

Quicherat, L., Daveluy, A., *Dictionnaire Latin – Français*, Librairie de L. Hachette, Paris 1852

***Coranul

Coranul, Grigore, George (trad. din limba arabă, introducere și note), Ed. Herald, București, 2022

***DEX

Dicționarul Explicativ al Limbii Române, Academia Română, Editura Univers Enciclopedic, București 2016

⁶ *Coranul*, traducere din limba arabă, introducere și note George Grigore, Ed. Herald, București, 2022, p. 16

Mădălina Strehie

Cultul lui Marte în Dacia. Vizibilitatea epigrafică

The Cult of Mars in Dacia. Epigraphic Visibility

Abstract: *The conquest of Dacia was not an easy task for the Romans, (there were two confrontations, with losses especially in the first war), who sent many soldiers to Dacia, some elite, a lot of logistics and especially the supreme commander, the emperor of Rome himself, Trajan. Perhaps for this reason, the cult of the god of war, Mars, was very widespread among the Roman troops in Dacia, being not only the patron of war, but also the protector of all Romans, as the father of the founding hero of Rome, Romulus. Many Roman praenomina derived from Mars, such as the frequent Marcus, or Martinus, Martial and others, precisely as an indestructible link of the Romans with the strategist of the Roman gods. It is certain that he had a very strong cult in Dacia, especially among the Roman legions, because he appears quite often in votive inscriptions, most of the time being honored as an almighty god, less as a protector (nothing was asked of him), being most of the time associated with virtus militaris and revenge, he is most of the time called Mars Ultor. In order to demonstrate the importance of the cult of the tactician of the Roman gods, we have selected in the present study some Latin inscriptions from Dacia, in order to offer the most durable Roman sources and the most loyal to the beliefs of the Romans, as a connecting link of the perfect civilization created by them.*

Keywords: *Roman religion, Latin epigraphy, God of War, mentalities, strategist*

Cuvinte-cheie: *religie romană, epigrafie latină, zeul al războiului, mentalități, strateg*

Dedic acest studiu tuturor războinicilor români care au luptat, luptă și vor lupta pentru noi.

Introducere

Studiul nostru¹ surprinde adorația pentru zeul Marte/Mars pe teritoriul Daciei așa cum este reflectat în inscripțiile latine descoperite pe teritoriul întregii noastre patrii. Acest studiu continuă preocupările noastre pentru cultul zeilor și eroilor adorați de legiunile romane care au staționat aici, adorații oglindite în culegerile de inscripții romane din Dacia (IDR). După ce am publicat sau am dat pentru publicare studii despre cultul lui Hercule, despre cultul Dianei acum a venit rândul lui Mars. Comparând acest studiu cu celelalte menționate mai sus, am ajuns la concluzia că din panteonul roman adorat în Dacia cele mai numeroase inscripții sunt dedicate lui Iupiter, urmat de Diana și Hercule; acesta ar fi un top trei așa cum reiese din textele epigrafice analizate. Mars este legat mai ales de persoana imperială, de aceea cultul lui are o la fel de mare importanță, chiar dacă nu este la fel de răspândit.

Am ales inscripțiile despre Marte/Mars, deoarece avea în mentalul colectiv latin o funcție aparte, fiind părintele romanilor, dar și patronul armatelor Romei, ceea ce textele epigrafice latine din Dacia ne confirmă. Mai mult, el este invocat ca și gardianul împăraților romani, sau a altor comandanți de rang înalt. Pentru că nu sunt multe inscripții romane dedicate lui Marte/Mars pe teritoriul Daciei, am selectat și inscripții cu nume de persoane derivate de la Marte/Mars, având astfel un număr de 14 texte epigrafice pe care le analizăm în prezentul studiu: opt sunt dedicate zeului războinic al zeilor, iar șase sunt despre antroponimele derivate de la zeu.

Menționăm că am selectat doar inscripțiile al căror text era integral, ceea ce nu ne-a permis să avem și antroponimul *Marcelus*, foarte frecvent în onomastica latină, căci nu am găsit în inscripțiile romane din Dacia un text epigrafic întreg cu acest nume, diminutivul lui *Marcus*.

Inscripții dedicate lui Mars

În această parte am selectat opt texte epigrafice care îi sunt dedicate lui Marte, deși mai erau câteva texte epigrafice votive cu numele mai multor zei printre care și Marte. Nu le-am selectat și pe acelea, pentru că studiul nostru se referă la cultul lui Mars/Marte nu și la alte zeități. Acestea sunt textele epigrafice votive integrale pe care le-am găsit în IDR, toate volumele, cele mai multe fiind din volumul III cu diviziunile sale. A fost un efort de selecție pentru a evidenția cultul lui Mars, dar considerăm că aceste opt texte epigrafice demonstrează importanța acestui cult pe teritoriul Daciei, mai ales că subiectul nu a fost abordat de către filologi sau istorici cu exemplificări epigrafice.

¹ Articolul comunicat în cadrul colochiului internațional *Veriga lipsă*, organizat în București de către Societatea de Studii Clasice din România, Universitatea București și Facultatea de Limbi și literaturi Străine, la 31 mai 2025.

IDR III, 2, CIL, III, 1433 (IDR, III/2, 266: 231-232)

MARTI AUG(USTO)
 PRO SALUTE IMP(ERATORIS)
 CAES(ARIS) M(ARCI) ANTONI
 GORDIANI PII FELICIS AUG(USTI)
 M(ARCUS) ANTONIUS VALENTINUS
 EQ(UES) R(OMANUS) DEC(URIO)
 MUN(ICIPII) APUL(ENSIS)
 SACERDOS ARAE AUG(USTI) N(OSTRI)
 CORONATUS DAC(IARUM) III
 D(ONO) D(EDIT)

Lui Marte, cel imperial (cel august), pentru sănătatea Împăratului Caesar Augustus, Marcus Antonius Pius Felix, i-a dăruit ofranda (i-a oferit darul), Marcus Antonius Valentinus, cavaler roman, consilier al municipiului Apulum și preot al altarului împăratului nostru, conducătorul celor trei Dacii. (trad. n.)

Observăm că epitetul lui Marte este *Augustus* pe care l-am tradus imperial sau chiar august, iar *votum*-ul personajului care îi poartă numele este *Marcus*, deci îi este patron protector, îi este dedicat sănătății împăratului. Numele împăratului are și el derivatul lui Marte în titulatura sa, acesta fiind *Împăratul Caesar Augustus, Marcus Antonius Pius Felix*. Putem trage concluzia că epitetul de *Augustus* este congruent cu persoana imperială, căci împăratul era comandantul suprem al armatelor romane, așa cum Mars era zeul războinicilor printre cei nemuritori. Dedicatorul este ofițer de carieră, deci Marte îi era zeul responsabil.

IDR III, 1, 106, CIL III 6273 (IDR, III/1:124)

MARTI V(ICTORI)
 PRO SALUTE IMP(ERATORI)
 CAES(ARI) D(IVI) F(ILII) NERV(AE)
 TRAIAN(O) GERM(ANICO) DAC(ICO)
 PONT(IFICI) MAX(IMO) TRIB(UNICIA) POT(ESTATE) XII
 CO(N)S(ULI) V COH(ORS) II HISP(ANORUM)

Lui Marte cel victorios (biruitor) pentru sănătatea Împăratului Caesar Traianus Germanicus Dacicus, fiul celui asemănător zeilor Nerva, șeful cultului roman (în calitate de cel mai mare preot), cu a XII-a putere tribuniciană, fiind consul de șase ori, i-au dedicat inscripția Cohorta a II-a de spanioli (Cohorta a II-a a spaniolilor). (trad. n.)

Tot militarii, o cohortă întreagă, îi dedică zeului părinte al romanilor această inscripție, dar îi atribuie lui Mars epitetul de Victor pe care îl roagă tot pentru sănătatea comandantului lor suprem, *Împăratul Caesar Traianus Germanicus Dacicus*. Liderul pentru militari era foarte important, mai ales pe câmpul de luptă unde nu avea numai rolul

de coordonator al operațiunilor militare, ci și de a susține moralul trupelor și de a asigura unitatea de grup. Epitetul de *Victor* nu este prea des utilizat referitor la Mars, noi am găsit în inscripțiile romane din Dacia doar unul singur.

IDR III, 1, 144 (IDR, III/1:169)

MARTI AUG(USTO) PRO

SALUTE DD(OMINORUM) N(OSTRORUM) AUG(USTORUM)

Lui Marte cel imperial (cel august, cel preamărit) pentru sănătatea stăpânilor noștri auguști(împărați). (trad. n.)

Și în acest text epigrafic Marte apare cu epitetul de *Augustus* deoarece votum-ul este pus tot în cinstea a cel puțin doi împărați romani (sau cel mai probabil pentru împăratul în funcție și pentru cel alăturat domniei sale). Nu avem date despre dedicator, cel mai probabil tot militarii sunt cei care se roagă zeului pentru siguranța, sănătatea și integritatea fizică a împăraților lor.

IRD III, 1, 271 (IDR, III/1: 235-236)

MARTI

PRO SALUTE

IMP(ERATORI) SEVERI ET ANTONINI

F(ILII) CONSERVATORI

AUG(USTORUM) DOMI(NORUM) N(OSTRORUM)

C(AIUS) IUL(IUS) GALLUS LEG(ATUS)

EORUM PR(O) PR(AETORE)

CUM SUIS

V(OTUM) S(OLVIT) L(IBENS) M(ERITO)

Lui Marte pentru sănătatea Împăratului Severus și Antoninus, fiul salvator al Împăraților și stăpânilor noștri, i-a îndeplinit juruința făcută zeului de bună voie și pe merit Caius Iulius Gallus, legatul (trimisul) acestora cu rang de pretor împreună cu ai săi. (trad. n.)

În textul epigrafic de mai sus, Mars nu are epitet. El este rugat tot pentru sănătatea comandantului suprem de către un personaj de rang înalt din administrația romană, care dedică zeului inscripția împreună cu toată familia sa.

IDR II, 23, CIL III 6279 (IDR II: 35)

MARTI GRADIVO SACRUM

COH(ORS) SAGITT(ARIORUM)

MILIIARIA GORDIANA

Lui Marte, războinicul printre cei sacrii (Gradivus), i-a dedicat inscripția Cohorta

I de arcași de 1000 de oameni Gordiana. (trad. n.)

Inscripția de mai sus îl prezintă pe Marte doar cu epitetul care îl caracterizează numai pe el, potrivit marelui savant Gh. Guțu anume *Gradivus*. Pe lângă acesta un epitet la fel de exclusiv pentru Marte este *Uitor*, pe care însă, nu l-am găsit în inscripțiile romane din Dacia. Această inscripție îi este dedicată războinicului zeilor de către o cohortă de arcași, după ce anterior am văzut că alte tipuri de cohorte din celelalte arme (cavalerie, infanterie) i-au dedicat inscripțiile. Acest lucru demonstrează cât de important era cultul lui Mars în armata romană, fiind zeul tuturor atât al comandanților supremi, cât și al simplilor *milites*.

IDR III, 4, 135 (IDR III/4:103)

MARTI AUG(USTO)

Q(UINTUS) CAEC(ILIUS) CAEC(CILIANUS) PRAEF(ECTUS)

AL(AE) POS(UIT) M(ERITO).

Lui Marte cel imperial (cel august) i-a pus inscripția pentru merit, Quintus Caecilius Caecilianus, prefect al Alei. (trad. n.)

Tot *Augustus* este epitetul lui Marte din această inscripție, dedicată de un comandant militar, prefect de ală (unitate militară de cavalerie care putea fi cu un efectiv de 500 de oameni sau pentru cei mai capabili ofițeri ai Romei de 1000 de oameni, cea din urmă constituind miliția a IV-a excepțională). Motivul dedicației este meritul lui Mars (un motiv mai puțin prezent în inscripțiile votive) care l-a ajutat în clipe grele, cel mai probabil, pe *Quintus Caecilius Caecilianus*.

IDR III, 4, 285 (IDR III/4: 227)

DEO MARTI

T(ITUS) AEL(IUS) CRESCEN(TINIAUS) PRAEF(ECTUS)

COH(ORTIS) IIII HISP(ANORUM) EQ(UITATAE)

EX VOTO POSUIT.

Zeului Marte i-a pus din juruința făcută zeului Titus Aelius Crescentinianus, prefectul Alei a IV-a de călăreți a spaniolilor (din spanioli) (trad. n.)

Mars este prezent în această inscripție fără epitet, dedicația îi este adusă tot de către un militar de carieră, ofițer de cohortă de cavalerie, cel mai probabil la începutul carierei în *ordo equester* de către *Titus Aelius Crescentinianus*.

IDR, III, 2, 1 (IDR III/2:26)

I(OVI) O(PTIMO) M(AXIMO)

ROMULO PARENTI

MARTI AUXILIATORI

FELICIBUS AUSPICIIS
 CAESARI DIVI NERVAE TRAIANI AUGUSTI
 CONDITA COLONIA DACICA SARMIZ(EGETUSA)
 PER M(ARCUM) SCAURIANUM EIUS PR(O) PR(AETORE)

Lui Iuppiter, cel mai bun și cel mai mare, lui Romulus, tatăl (părintele romanilor), lui Mars, cel care dă ajutor, pentru cele mai bune auspicii, Caesarului Nerva Traianus Augustus, cel asemănător zeilor, fiind întemeiată Colonia Dacica Sarmizegetusa, prin Marcus Scaurianus, (delegatul) al său, în calitate de pro praetor (cu funcția de pro praetor) (trad. n.)

Ultima inscripție romană din Dacia care atestă cultul lui Mars, redată de noi în prezentul studiu reflectă un epitet la fel de militar pentru zeul militarilor romani anume *Auxiliator* la fel ca și unitățile militare provinciale de *auxilia*. Personajul care dedică lui Marte inscripția făcea parte din administrația de vârf a Romei, fiind *legatus* în Dacia al cuceritorului acesteia, Traian. Motivația dedicării inscripției este protecția și perenitatea existenței provinciei romane Dacia și a Coloniei sale Sarmisegetusa. Această ultimă inscripție este cea mai grăitoare pentru cultul lui Mars în Dacia printre militarii romani, căci se observă că el era invocat atât pentru război, cât și pentru durabilitatea păcii rezultată din acesta. *Legatus* are numele derivat tot de la Mars, el având *praenomen*-ul de *Marcus*.

Inscripții cu antroponime derivate de la Mars

În această secțiune am selectat, doar din inscripțiile integrale, antroponimele derivate de la zeul Mars. Am încercat să prezint o varietate de antroponime, exclusiv masculine (doar pe acestea le-am găsit), nu doar pe cel mai frecvent Marcus, care a fost prezent în câteva inscripții votive analizate anterior.

Dacă în prima categorie am selectat doar inscripții votive (dedicații către zeul Mars), în această categorie avem inscripții onorifice, funerare, votive, utilitare și una fără o categorie aparte, dar cel mai probabil și ea este tot funerară. Sunt șase texte epigrafice latine care conțin antroponime derivate de la părintele tuturor romanilor, care aparțin împăraților sau simplilor *milites*.

IDR, III, 2, 80, CIL, III, 1454 (IDR III/2:79)

IMP(ERATORI) CAESARI MARCO ANTON(IO) GORDIANO
 PIO FELICI AUG(USTO) PONT(IFICI) MAX(IMO)
 TRIB(UNICIAE) POT(ESTATIS) IIII
 CO(N)S(ULI) II P(ATRI) P(ATRIAE)
 PROCO(N)S(ULI)
 CONCILIUM PROV(INCIARUM) DACIARUM (TRIUM)
 DEVOTI NUMINI MAIESTATISQUE EIUS

Împăratului Caesar Augustus Marcus Antonius Gordianus Pius Felix, cel mai mare preot (având calitatea de pontifex maximus), la a patra putere tribuniciană, consul de două ori, părinte al patriei, proconsul, i-au dedicat inscripția consiliul celor trei provincii Dacia, devotate puterii și maiestății acestuia. (trad. n.)

Inscripția de mai sus conține antroponimul *Marcus* purtat de către Împăratul *Caesar Augustus Marcus Antonius Gordianus Pius Felix*, fiind prezent cu acest *praenomen* într-o inscripție onorifică. Așa cum am precizat este cel mai frecvent antroponim roman derivat de la Mars.

IDR II, 178, CIL III, 1358 (IDR II:180)

D(IS) M(ANIBUS)
T(ITO) AELIO MARTIALI
ET ULPIAE VALENTINAE
T(ITUS) FL(AVIUS) MANSUETUS
PARENT(IBUS) POSUIT.

Zeilor Mani, Titus Flavius Mansuetus a pus inscripția pentru părinții Titus Aelius Martial și Ulpiei Valentina. (trad. n.)

Acest text epigrafic este unul funerar și se referă la un monument pus în cinstea părinților defuncți *Titus Aelius Martial* și *Ulpia Valentina* de către fiul lor (cel mai probabil singurul) *Titus Flavius Mansuetus*. Ne interesează antroponimul masculin de *Martial* tot un derivat al numelui divinului Mars. Din această inscripție observăm că atât dedicatorul cât și tatăl acestuia sunt cetățeni romani, căci au toate cele *tria nomina*, fapt care explică legătura cu zeul Mars. *Martial* aici este *cognomen*.

IDR II, 382, CIL III, 2316 (IDR II, 382:400)

D(IS) M(ANIBUS)
FL(AVIUS) URSINIA(NUS)
MIL(ES) OFF(ICII) PRAE(SIDIS)
VIX(IT) ANN(OS) XXV
MILIT(AVIT) ANN(UM) UNUM
MENSES VIII ET SOROR ANN(ORUM) IV
POS(UIT) MARTINUS VET(ERANUS) EX Q(UESTINARIO)
PATER EORUM ESTOTE VAL(E) VIATOR.

Zeilor Mani, a pus inscripția Martinus, veteran (militar reangajat) dintre cei care se ocupau cu plângerile, tatăl defuncților acestora: Flavius Ursinianus, militar al sediului comandantului, care a trăit 25 de ani, ca a luptat un an și opt luni și sora lui care a trăit patru ani, să fii sănătos călătorule. (trad. n.)

În această inscripție funerară, o tragedie în piatră a unui tată care și-a pierdut doi

copii, un băiat și o fată. *Martinus* este unul dintre cele mai evidente derivate de la Mars, frecvent printre romani, dar nu numai printre ei, ci și printre cei care au fost în trupele auxiliare. Se pare că acest *Martinus* nu era cetățean roman căci nu are *tria nomina* și nici fiul său nu le are, dar ținând cont că acesta a fost un militar specializat în cadrul armatei romane, fiind și veteran la momentul ridicării inscripției, putem presupune că poate nu și-a trecut cele *tria nomina* din lipsa spațiului pe suprafața inscripției. Aici este cel mai probabil *praenomen*.

IDR III, 1, 144 (IDR III/1:169)

IULI MARTIALIS

CENTURIA CLEMENTIS

Lui Iulius Martial i-a pus inscripția Centuria lui Clemens (condusă de Clemens) sive Lui Iulius Martial Clemens i-a pus inscripția centuria (trad. n.)

Din nou avem antroponimul *Martial*, aici cel mai probabil ca și *cognomen*. Deși personajul căruia i se dedică acest text epigrafic, (l-am numit noi fără categorie, dar probabil este tot o inscripție funerară), are doar două apelative *Iulius Martial*, într-o variantă de traducere, sau *tria nomina*, *Iulius Martial Clemens*, în cealaltă, observăm că antroponimul de *Martial* era destul de frecvent.

IDR III, 4, 45 (IDR III/4: 46)

DIAN(AE) ARA(M) POSVIT

MARTINUS VOTU

I-a pus un altar Dianei din juruința făcută zeiței, Martinus. (trad. n.)

Inscripția prezentată mai sus este una votivă, dedicată zeiței Diana de un anume *Martinus*, cel mai probabil este un *praenomen*. Nu știm mai multe despre dedicatorul *Martinus* în afară de numele său derivat direct de la zeul cel războinic.

CIL, III, 1551; IDR, III,1, 131 (IDR III/1:150)

Q(UINTIO) MARCIO TURBONI FRONTONI

PUBLICIO SEVERO PRAEF(AECTUS) PRAET(ORII)

IMP(ERATORIS) CAES(ARIS) AELII TRAIANI

HADRIANI AUGUSTI P(ATRIS) P(ATRIAE)

COLON(IA) ULP(IA) TRAIAN(A) AUG(USTA)

DACIA SARMISEGETUS(A)

Lui Quintius Marcius Turbo Fronto Publicius Severus, prefect al pretoriului (comandant al Gărzii Pretoriene) a Împăratului Caesar Augustus Aelius Traianus Hadrianus, părinte al patriei, i-a pus inscripția Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmisegetusa. (trad. n.)

Ultimul text epigrafic selectat de către noi pentru a demonstra existența antroponimelor legate de Mars și implicit un cult al acestuia este unul utilitar, fiind dedicat unui personaj foarte important în Imperiul Roman, un fel de prim ministru al împăratului Hadrianus, prefect pretorian și un polionim cu un *nomen gentile* legat de Mars, *Marcus*, ceea ce probabil l-a predestinat unei cariere militare de top. Am selectat inscripția nu numai pentru celebritatea personajului militară cu precădere, ci mai ales pentru *nomen gentile*, căci majoritatea antroponimelor selectate erau cele mai multe *praenomina*, câteva *cognomina*, însă era nevoie și de un *nomen gentile* clar.

Concluzii

Din cele 14 texte epigrafice selectate de prezentul studiu pentru a evidenția cultul lui Marte în Dacia așa cum se observă el în epigrafia latină din această parte a Imperiului Roman, opt dintre ele sunt inscripții votive și se referă la zeul Mars, iar șase sunt despre antroponime derivate de la zeul războiului. Special nu am analizat mai multe texte epigrafice cu antroponime, pentru că nu am vrut să fie egalitate între cele votive, dedicate acestui zeu simbol al Romei și adoratorii lui, majoritatea militari, care îi poartă numele.

Astfel dintre cele opt texte epigrafice votive, Mars are următoarele apelative:

- trei de *Augustus*
- două sunt fără epitet
- unul cu epitetul *Victor*
- unul cu epitetul destinat exclusiv lui, *Gradivus*
- unul cu epitetul de *Auxiliator*.

Așadar faptul că de cele mai multe ori este numit *Augustus* demonstrează importanța cultului său și impactul acestuia asupra romanilor, mai ales a celor din armata romană.

Antroponimele derivate de la Mars au și ele o anumită frecvență după cum urmează:

- sunt cel puțin trei apelative de *Marcus* în toate cele 14 texte epigrafice (doar unul în selecția de șase texte epigrafice)
- două de *Martial*
- două de *Martinus*
- unul de *Marcus*.

Din aceste antroponime predomină *praenomina* și *cognomina*.

Din cele ce am afirmat mai sus se evidențiază cu claritate existența unui cult al zeului Marte în Dacia, cinstit atât de împărați, de administrația centrală imperială, de la eșaloanele cele mai înalte ale armatei romane, până la simplii *milites*. De cele mai multe ori, Mars este numit *Augustus*, atât ca să i se celebreze valențele războinice, dar și cele părintești, mai ales că împăratul avea și componenta de *Pater Patriae* în titulatura imperială, așa cum Mars a fost *pater* pentru cei doi gemeni: Romulus și Remus, militarii romani considerându-se toți copiii zeului războiului.

Observăm că limba latină scrisă în aceste inscripții este una foarte corectă din punct de vedere gramatical, utilizează corect cazurile și destul de plastică, având și epitete. Marte a fost veriga unificatoare a armatei romane din Dacia cu Roma și cu inima ei.

Abrevieri

IDR = *Inscripțiile Daciei Romane*

Bibliografie selectivă

Volume, sinteze

*** 1975

*** *Inscripțiile antice din Dacia și Scythia Minor*, Colecție îngrijită de D. M. Pippidi și I.I. Russu, Seria prima, *Inscripțiile Daciei Romane, volumul I, (IDR, I)*, Introducere istorică și epigrafică, *Diplomele militare. Tăblițele cerate*, Adunate, însoțite de comentarii și indice, traduse în românește de Ioan I. Russu, Prefață de acad. prof. Stefan Pascu, Ed. Academiei RSR, București 1975

***1977-a

*** *Inscripțiile antice din Dacia și Scythia Minor*, Colecție îngrijită de D. M. Pippidi și I.I. Russu, Seria prima, *Inscripțiile Daciei Romane, volumul II, (IDR, II) Oltenia și Muntenia*, Culese, traduse în românește și însoțite de comentarii și indici de Grigore Florescu și Constantin C. Petolescu, Ed. Academiei RSR, București 1977

*** 1977-b

*** *Inscripțiile antice din Dacia și Scythia Minor*, Colecție îngrijită de D. M. Pippidi și I.I. Russu, Seria prima, *Inscripțiile Daciei Romane, volumul III, (IDR, III, 1) Dacia Superior 1, Zona de Sud-Vest (teritoriul dintre Dunăre, Tisa și Mureș)*, Adunate, însoțite de comentarii și indici, traduse de Ioan I. Russu în colaborare cu Milena Dušanić, Nicolae Gudea, Volker Wollmann, Ed. Academiei RSR, București 1977

*** 1980-a

*** *Inscripțiile antice din Dacia și Scythia Minor*, Colecție îngrijită de D. M. Pippidi și I.I. Russu, Seria prima, *Inscripțiile Daciei Romane, volumul III, Dacia Superior 2, Ulpia Traiana Dacica Sarmisegetusa (IDR, III/2)*, Adunate, însoțite de comentarii și indice, traduse de Ioan I. Russu în colaborare cu Ioan Piso și Volker Wollmann, Ed. Academiei RSR, București 1980

*** 1980-b

*** *Inscripțiile antice din Dacia și Scythia Minor*, Colecție îngrijită de D. M. Pippidi și I.I. Russu, Seria a doua, *Inscripțiile din Scythia Minor, Volumul V, Capidava-Troesmis-Noviodunum*, Adunate, însoțite de comentarii și Indici de Emilia Doruțiu-Boilă, Ed. Academiei RSR, București 1980-b

*** 1987

*** *Inscripțiile antice din Dacia și Scythia Minor*, Colecție îngrijită de D. M. Pippidi și I.I. Russu, Seria a II-a, *Inscripțiile din Scythia Minor, grecești și latine, volumul II, Tomis și teritoriul său, (IDR, II)*, Culese, traduse, însoțite de comentarii de Iorgu Stoian, indici de Al. Suceveanu, Ed. Academiei RSR, București 1987

*** 1988

*** *Inscripțiile antice din Dacia și Scythia Minor*, Colecție îngrijită de D. M. Pippidi și I.I. Russu, Seria prima, *Inscripțiile Daciei Romane, volumul III, 4, Zona răsăriteană, (IDR, III/4)* Adunate, însoțite de comentarii și indice, traduse de Ioan I. Russu, Ed. Academiei RSR, București 1988

Gostar 1961

Gostar, Nicolae, *Inscripțiile de pe lucernele din Dacia romană*, ArhdMold, I, Ed. Academiei, București 1961

Guțu 2018

Guțu, Gheorghe, *Dicționar Latin-Român*, ediție revăzută, Ed. Humanitas, București 2018

Matei-Popescu 2010

Matei-Popescu, Florian, *The roman army in Moesia Inferior*, Ed. Conphys, Râmnicu-Vâlcea 2010

Petolescu 2001

Petolescu, Constantin, C., *Epigrafa latină*, Ed. Ars Docendi, București 2001

Petolescu 2002

Petolescu, Constantin, C., *Auxilia Daciae*, Ed. Ars Docendi, București 2002

Strechie 2013

Strechie, Mădălina, *Limba unei culturi și civilizații antice: limba latină-curs practic*, Ed. Universitaria, Craiova 2013

Strechie 2018

Strechie, Mădălina, *Curs practic de epigrafe latină*, Cu traducerea inscripțiilor din limba latină și explicații complementare de istorie romană de: Mădălina Strechie, Ed. Universitaria, Craiova 2018

Vallaud 2018

Vallaud, Dominique, 2008, *Dicționar istoric*, traducere Nicolae Șarambei, București: Editura Artemis.

Articole

Strechie 2024

Strechie, Mădălina, *The Cult of Hercules in Dacia, as reflected in certain Latin Inscriptions*, în Iulian Boldea, Cornel Sigmirean (eds), "The Challenges of Multicultural Representation. Literature, Discourse and Dialogue", Ed. Arhipelag XXI Press, Târgu Mureș 2024, p. 22-29

Antuza Genescu

Arta condiției umane

The art of the human condition

Abstract: *Within European culture, the literary genre of tragedy originates in the works of some of the most influential authors of Greek and Latin Antiquity. Although only a limited corpus of these works has survived to the present day, they nevertheless continue to offer the modern reader a coherent aesthetic and emotional paradigm that remains readily identifiable. Moreover, ancient authors acquired enduring and well-deserved renown insofar as their works came to constitute a point of reference for the artistic language and formal conventions that are today conventionally associated with tragedy.*

Keywords: *Greek tragedy, Latin tragedy, Aeschylus, Sophocles, Euripides, Andronicus, Ennius, Accius, Seneca*

Cuvinte-cheie: *tragedia greacă, tragedia latină, Eschil, Sofocle, Euripide, Andronicus, Ennius, Accius, Seneca*

Tragedia greacă

De la Eschil (525-456 î.Hr.), istoria tragediei a moștenit doar șapte din cele șaptezeci și trei de piese ale sale: Prometeu, Cei șapte contra Tebei, Perșii, Rugătoarele, Agamemnon, Hoeforele și Eumenidele (ultimele trei formează trilogia Orestia). Sunt tragedii echilibrate, dominate de religiozitate și viziunea asupra sorții omului. Eroul eschilean acționează limitat în temeiul hotărârilor sale, are libertate și voință individuală controlate de voința implacabilă a zeilor. Destinul și Justiția nu merg mână în mână, pentru că cel dintâi uneori se grăbește și retează șansele de manifestare ale dreptății, omorând vinovatul înainte ca acesta să fie pedepsit. Prometeu îl sfidează pe Zeus, spunând că nici măcar el nu poate scăpa de soartă, dar corul din Rugătoarele, adevăratul protagonist al piesei, îi atrage atenția că domnia lui Zeus e dreaptă, iar din trilogia Orestia reiese limpede ideea că dreptatea este apanajul zeului suprem, stăpânul fulgerelor – omniscient și atotputernic, asemenea Domnului din Vechiul Testament –, care o împarte după capriciile sale: când este protector și iubitor, când vindicativ sau neîndurător: în Prometeu este crud și stăpânit de phthonos, gelozia divină; în Cei șapte contra Tebei salvează, ajută și ferește. Foarte posibil ca Zeus

al lui Eschil să-l fi avut ca model pe Pericle, sub regimul căruia rezultatele expansiunii militare și economice s-au reflectat puternic în creații de artă cu statut de eternitate. Aristotel susține că Eschil a crescut importanța dialogului, lucru care l-a obligat, probabil, să înmulțească numărul actorilor. Iar numărul mai mare de actori a impus un rol mai pasiv al corului (Poetica, 1998, 70). Sursele anonime citate de Rachet sintetizează contribuțiile lui Eschil la tragedie: a lucrat cu trei actori, pe care îi punea să poarte mănuși, pantofi și

straie lungi ca să le amplifice grandoarea, a înviorat decorurile scenice și a uimit publicul cu o alcătuire de mașini, morminte, trâmbițe, spectre și altare. Tragediile lui, lirice și muzicale, impresionau nu doar prin decoruri, ci și prin pasiunile nobile pe care le reprezentau. Sunt tragedii ale auditivului, cu jelanii, gemete și imprecății menite să-l determine pe spectator să trăiască senzațiile de spaimă, ură și compătimire odată cu personajul care le exprimă pe scenă (Rachet, 1980, 213-220).

Despre **Sofocle** (496-406 î.Hr.) Rachet spune că a fost tipul bărbatului grec clasic și cel mai laureat poet tragic. A scris imens, dar s-au păstrat de la el numai o dramă satirică neterminată, *Copoi*, și șapte tragedii: *Ajax*, *Trahinienele*, *Antigona*, *Oedip-Rege*, *Electra*, *Filoctet* și *Oedip la Colonos*. A învățat, probabil, tragedia de la Eschil, cu care a și rivalizat în concursurile dramatice, dar a dezvoltat o tehnică dramatică și concepții tragice diferite, un teatru nou

care s-a bucurat de mare succes, întrucât corespundea concepțiilor societății grecești în care Sofocle a fost contemporan cu Fidias și Pericle. Sofocle s-a implicat în viața politică a Ateiei, a fost strateg și membru al consiliului, a cunoscut personalitățile contemporane cu el, inclusiv pe Herodot. Elementul fundamental care îl opune pe Sofocle celui de la care a învățat este antropocentrismul. Din tragediile lui reiese atitudinea de nepăsare a divinității față de oamenii cărora, atunci când binevoiește să le recunoască existența insignifiantă, le trimite numai nenorociri. Rachet consideră că în aceasta constă esența dramelor lui Sofocle. Zeii nu apar în ele decât ca să fie condamnați, cum face Oedip, care îl acuză pe Apollo că e sursa pătimirilor sale. Numai că Apollo se retrage misterios și definitiv din existența eroului teban imediat după ce îi prezice seria de nenorociri inevitabile care îl așteaptă. Tragediile lui Sofocle ignoră deliberat zeitatea. Nu o reneagă, dar își întorc privirea de la ea, pentru că urmăresc un scop mai important: să contureze viziunea despre om și existența sa tragică. În cel mai bun caz, fac doar aluzie la zei, ca în *Oedip-Rege*, unde se aud tunete și corul le sugerează prezența. După Aristotel, „Sofocle e un imitator de felul lui Homer – pentru că amândoi imită firile alese –, iar într-alta, de felul lui Aristofan, câtă vreme și unul și celălalt imită ființe în mișcare și acțiune”. Și tot Sofocle a introdus al treilea actor în tragedii. În tragedia sa *Oedip*, iraționalul intervine așa cum își dorește Aristotel, numai în afara acțiunii. Se vede că Stagiritul aprecia mult

această piesă, pentru că o dă ca exemplu pozitiv și când vorbește despre recunoaștere și surprindere ca elemente componente ale tragediei. Tot el spune că Sofocle a mai adăugat un actor și a introdus decorurile scenice. (Aristotel, 1998.) Păstrând o acțiune simplă, tragedia sofocleană echilibrează dialogul, partea gândirii, cu cântatul, partea lirică. Față de Eschil, este mult mai puțin liric și mai rezervat în imagini strălucitoare. Dar este mai subtil și mai profund în cuvântul adresat sufletului (Rachet, 1980, 225).

Din cele 92 de piese ale lui **Euripide** (480-406 î.Hr.) s-au păstrat o dramă satirică, *Ciclopul*, și mai multe tragedii: *Alcesta*, *Andromaca*, *Bacantele*, *Electra*, *Fenicienele*, *Hecuba*, *Helena*, *Heracles*, *Heraclizii*, *Hipolit*, *Ion*, *Iphigenia în Taurida*, *Iphigenia în Aulida*, *Medeea*, *Orestes*, *Rugătoarele*, *Troienele*. Autorul care a corupt tragedia lui Eschil, cum i-a reproșat Aristofan, a intrat pe scena tragediei după moartea premergătorului său, pe care l-a cunoscut prin intermediul operei sale. Euripide a „cântit” împotriva zeilor și i-a antropomorfizat ca să le dezvăluie mai ușor punctele slabe. A încercat să înțeleagă rostul și destinul omului și, înclinat nativ spre pesimism, a exprimat fatalitatea sub o formă nouă în *Ion* sau *Iphigenia în Taurida* și a relevat consecințele războiului din Peloponez în *Hecuba* și *Troienele*. Euripide este primul grec care sesizează și explorează calitatea de eroină a femeii, dăruindu-i însă și trăsături morale masculine (Rachet, 1980, 231). Titlurile pieselor, preponderent feminine, încalcă totuși o trăsătură aristoteliană obligatorie a personajului: potrivirea. Femeile tragediilor sale au „bărbăție” – poate pentru că Euripide a avut reputație de misogin. Oricum, caracterele sale feminine stau pe poziție de egalitate cu cele masculine, au parte de aceleași suferințe, sunt și ele mărețe și nefericite, curajoase și eroice. Deși Euripide nu a luat parte la viața politică a Ateiei, din piesele sale nu lipsesc aluziile politice care să-i contureze viziunea politică. Alcibiade e figura cea mai pregnantă în creațiile sale.

Eschil a pus accent mare pe actul tragic și trăirile personajelor în așteptarea derulării lui. Euripide preferă să se concentreze pe durere și milă, pe consecințele acestui act și să miște spectatorii până la lacrimi, îndreptându-l pe Aristotel să-l numească cel mai tragic dintre poeții dramatici și să afirme că a descris oamenii așa cum sunt, față de Sofocle, care i-a prezentat așa cum ar fi trebuit să fie. Euripide a apelat la toate mecanismele tragicului care fuseseră deja introduse în recuzita autorilor de tragedii. Pe acestea le-a îmbinat cu o diversitate de elemente pe care le-a descoperit studiind sufletul uman, prefigurând teatrul psihologic și tragedia modernă.

Tragedia greacă este tragedia condiției umane, iar evenimentele care o exprimă cel mai bine sunt nenorocirile și suferințele îndurate de om din cauza zeilor și a naturii sale duale de ființă apolinică-dionisiacă. Dar ce loc ocupă sângele printre elementele naturii apolinice sau dionisiace? Este acest fluid actor, element irațional sau doar... simbol, ca strigătul copiilor Medeei euripidiene înainte de a fi uciși ori tăcerea Cassandrei? Răspunsul la aceste întrebări este sacrificiul, cu consecința lui, purificarea. Revenim la ritualul foarte schematic imaginat la începutul capitolului, care mai dobândește o funcție, pe lângă cea de tipar al tragediei: demonstrează că, dacă țelul ei este *catharsis*-ul aristotelian, purificarea de milă și frică, atunci acesta există tocmai pentru că predecesorul ei a avut ca scop purificarea. Sacrificiile aveau loc fie pentru zeitățile cerești, fie pentru cele htonice. Se sacrificau animale. Când se dorea îmbunarea celor dintâi, fumul trebuia să se ridice

până la cer, ca să gădile nările olimpienilor. Dacă se dorea împlânzirea zeilor subterani, se ofereau ofrande morților și eroilor. În general, se tăiau animale mari, porci sau berbeci, dar și păsări. Porumbeii și turturelele biblice sunt înlocuite la greci de cocoș.

Oamenii erau jertfiți la micenieni și cretani. Recuzita sacrificiilor lor amintește de taurobolul roman. Victima era sacrificată pe un altar găurit, pentru ca libațiile și sângele ei să ajungă la cei care sălășluiau sub

pământ, morți sau zei. Ajunsă în contact cu Hadesul prin sângele vărsat, victima, chiar moartă, trebuia purificată prin holocaust, prin „ardere de tot”. Acestea sunt sacrificiile reale. Mitologia și tragediile inspirate din ea le preiau și le „înnobilează”. Iphigenia este cea mai cunoscută victimă, deși este salvată în ultima clipă chiar de zeitatea căreia îi este oferită. Este fiica reginei Clytaemnestra și a lui Agamemnon, rege în

Micene/Argos. Tatăl ei comite o *hamarta*: omoară din greșală o căprioară într-o pădure a zeiței Artemis. Atinsă de *ira*, Artemis întoarce împotriva lui vânturile care ar trebui să fie prielnice navigării corăbiilor grecești spre Troia. Ca s-o îmbuneze, Agamemnon află din gura prezicătorului Calchas că trebuie să-și jertfească fata cea mai mare, Iphigenia. Presat de comandanții săi, el cedează. Însoțită de Clytaemnestra, Iphigenia vine la Aulida crezând că se va căsători cu Ahile și nu află că urmează să fie sacrificată decât în ultima clipă, în timp ce se îndreaptă spre altar. Sacrificiul fetei nu este însă finalizat. Artemis se îndură de ea chiar în momentul culminant și o duce în Taurida, lăsând în locul ei o căprioară. De data asta, nu curge sânge în mitologie. Eschil și Euripide au exploatat mitul Ifigeniei. Primul doar ca pretext, în *Agamemnon*. Al doilea, mai impresionat, a scris două tragedii pe baza lui. În *Iphigenia în Aulida*, Iphigenia știe că soarta ei e pecetluită și se hotărăște să meargă la sacrificiu de bună voie, dar în final este cruțată de zei. În cealaltă piesă, *Iphigenia în Taurida*, Orestes, fratele Ifigeniei, va ridica un templu lui Artemis la Halai, unde, la festivalul care se va ține în fiecare an în onoarea zeiței vânătorii, din gâtul unui bărbat se va scurge doar o picătură de sânge, în amintirea sacrificiului de care Iphigenia și fratele său, Orestes, au fost atât de aproape.

Tragedia latină

Dacă Pierre Grimal afirma, în 1965, când i-a apărut *La littérature latine*, că literatura romanilor nu putea fi „un decalc pur” al literaturii grecilor, în 1973, Guy Rachet spunea, în *La tragédie grecque*, că tragedia latină, „ca și comedia lui Plaut și a lui Terențiu”, „e în întregime tributară Grecilor”, justificându-și afirmația cu faptul că primii tragici romani, Andronicus, Ennius, Accius etc., au imitat operele grecilor, mai cu seamă ale lui Euripide.

Este evident că latinii s-au inspirat din greci, dar literatura latină este departe de a fi o imitație pură a literaturii grecești. Nici nu putea fi așa, din moment ce autorii latini scriau într-o limbă devenită într-un timp destul de scurt instrument de civilizare cu

însușiri parcă miraculoase. Mai mult decât atât, scriitorii latini aveau propria originalitate și un cu totul alt temperament decât grecii (Grimal, 1973, 215), trăsături care i-au ajutat să inoveze: satira, spre exemplu, este un gen inventat de latini, cu totul străin grecilor. Punând în balanță părerile celor doi specialiști francezi, se va vedea că atârnă mai greu cea a lui Pierre Grimal. Pe de-o parte, Guy Rachet a studiat istoria și filologia clasică, dar s-a specializat în arheologie și egiptologie și a publicat mai multe scrieri despre civilizația greacă și egipteană, dar nu și despre literatura latină. Pe de altă parte, Pierre Grimal este cea mai importantă personalitate a filologiei clasice, specialist în civilizația și literatura latină, dar și autor al unui dicționar de mitologie greacă și romană și al unei lucrări despre mitologia greacă.

Totuși, Rachet recunoaște că, deși autorii romani erau îndatorați modelelor grecești, ei au pus în valoare moștenirea teatrului popular italic, cum a procedat Plaut sau Terențiu în comedii. Iar fragmentele primelor tragedii latine, căci numai fragmente s-au păstrat de la Livius Andronicus, Ennius, Pacuvius, Accius sau Naevius, conțineau un element foarte diferit de dramele grecilor: exilaseră corul sau îl foloseau numai ca element auxiliar (Rachet, 1980, 264). Grimal îl va contrazice din nou și în chestiunea funcției corului în teatrul latin: el dispare din comedia latină, dar „primii tragici latini păstrează corurile tragediei grecești. **Corul joacă un rol în piesă**” [s.n.]. Nu este un simplu element de decor, așa cum ajunsese să fie socotit în tragedia greacă din epoca elenistică. Dimpotrivă, autorii latini ca Ennius (*Iphigenia în Aulida*) chiar i-au amplificat rolul. Componenta lirică a pieselor își păstrează importanța și este păstrată în *cantica*, bucați cântate care conțin metri lirici mult mai variați decât monologurile lirice din tragediile grecești, bazate pe succesiunea simplă a sunetelor melodiei (Grimal, 1997, 66-67).

Livius Andronicus (284-204 î.Hr.) este „cel mai tragedian” dintre autorii dinaintea lui Seneca. În limbajul modern al teatrului, el poate fi socotit și scenarist, și actor și – fără a exagera prea mult – regizor. Sclav grec eliberat și romanizat, Andronicus este, după Cizek, „adevăratul părinte al literaturii latine”, precum și „părintele lirismului latin”, „cel care a lansat primele reprezentații dramatice culte în 240 î.e.n.” (Cizek, 1994). Anul 240 î.Hr. ar fi, așadar, anul nașterii tragediei culte în imperiul literaturii latine. Pierre Grimal oferă date mai amănunțite despre Livius Andronicus, care trăia și preda în capitala Imperiului Roman, devenită oraș bilingv. Grație prestigiului său, era chemat să coordoneze punerea în scenă a unor piese, tragedii și comedii grecești. A fost, probabil, unul dintre primii regizori de teatru care și mima semnificația versurilor pe scenă pentru public. Adaptările sale s-au bucurat de succes și așa s-ar putea explica apariția *Oddisiei* (prima operă literară în limba latină), traducerea sa în latină a epopeii homerice (Grimal, 1997, 59-60). Livius Andronicus a scris *Achille*, *Aegisthus*, *Aiix*, *Mastigophorus*, *Andromeda*, *Danae*, *Equos Troianus*, *Hermiona*, *Tereus*, *Ino*. Nu a fost un geniu, ci, spune Cizek, un *poeta doctus* și, în virtutea preferinței sale pentru subiecte din ciclul troian și din legenda atrizilor, a prelucrat pentru romani specii literare de tradiție grecească. În același timp, literatura lui a promovat valorile romane vechi.

Fiind soldat și luptând în războiul cu cartaginezii, **Gnaeus Naevius** (273-201 î.Hr.) s-a familiarizat cu tragedia greacă în Italia și Sicilia. Este „cel dintâi adevărat poet epic” latin (Cizek, 1994, 58), autorul unei epopei eroico-legendare intitulată *Războiul punic*”

(*Bellum Punicum*). Acest contemporan al lui Andronicus a scris aproximativ treizeci de comedii și șapte tragedii cu subiecte din mitologia greacă (*Andromacha, Danae, Equos Troianus, Hector proficiscens, Hesiona, Iphigenia, Lucurgus*), dar a creat și două piese cu subiect roman: *Romulus/Lupoica*, despre legenda lui Romulus, și *Clastidium*, despre victoria lui Claudius Marcellus. *Naevius* a fost un inovator, a creat tragedia „pretextă”, jucată de personaje îmbrăcate în veșminte regești, de culoarea purpuri (Grimal, 1997, 67).

Operele de teatru literar scrise de Andronicus și Naevius precedă primele încercări narrative. Ele sunt o sinteză între elementul grecesc tradițional și *Ludi Scaenici* etrusce, „jocuri de scenă” organizate într-un fel de teatru. La ele se adaugă tradiția campaniană a serbării câmpenești, *atellana*. În acești muguri se regăsește înclinația romanilor pentru teatru, pentru comedia a cărei structură va influența viitoarele tragedii. Punerea în scenă a subiectelor grecești se făcea într-un mod tipic latin, mult mai apropiat de teatrul popular.

Quintus Ennius (238-169 î.Hr.) a fost, după Cizek, „un italic elenizat”, un patriot convins, care a luptat cu înflăcărare pentru Roma în timpul celui de-al doilea război punic. Mai târziu, când a ajuns *grammaticus* și poet, a promovat cultura romană. A primit destul de repede titlul de *Pater* și a fost considerat de generațiile următoare creatorul literaturii latine. Asemenea predecesorilor săi, a preferat teme din mitologia greacă. S-a simțit mai apropiat de Euripide, dar nu s-a limitat la a traduce din el, ci și-a pus în valoare capacitățile de creator în tragediile scrise după modelul acestuia: *Medea, Iphigenia în Aulida, Telephus, Ajax, Andromacha, Hecuba, Telamon* etc. A scris și două tragedii pretexte cu subiect roman, *Sabinele* și *Ambracia*. S-au păstrat de la Ennius și patru fragmente de comedii. El a transformat *satira* din reprezentație orală dramatică în specie literară nedramatică în care

și-a dovedit preocuparea pentru filosofie și satirizarea defectelor umane (Cizek, 1994, 60). Prin creația sa, latina literară a început să-și consolideze mijloacele de exprimare artistică a ideilor, „s-a îmbogățit și s-a mlădiat” (Grimal, 1997, 89).

Din tragediile scrise de cei trei „părinți” ai literaturii latine nu au rezistat în timp decât titluri, câteva rânduri sau, în cazuri fericite, fragmente. La fel stau lucrurile și cu piesele postsenecane ale lui Pacuvius (care a scris, printre altele, tragedia *Medus*, despre fiul Medei) sau Accius („ultimul poet al celei dintâi vârste a tragediei latine” – Grimal, 1997, 121). Cum singurele drame care au reușit să supraviețuiască întregi sunt ale lui Seneca, născut chiar la începutul veacului întâi al erei creștine, tabloul complet al tragediei latine este, din această cauză, imposibil de refăcut, iar anul 240 î.Hr. pare să fie destul de târziu pentru apariția ei.

O seamă de nume importante din tragedia latină s-au remarcat în pauza de aproape două sute de ani dintre Naevius și Seneca, în special în secolul al II-lea î.Hr. Contemporan cu amândoi, **Marcus Pacuvius** (220-130 î.Hr.), nepotul lui Ennius, a fost un tragedian mult mai bun și mai apreciat, cel puțin în viziunea romanilor de mai târziu. Pacuvius

a „condimentat” fragmente din Sofocle cu spiritul lui Euripide și, spre deosebire de predecesorii săi, a scris un singur tip de dramă, și anume tragedie (Damen, 2012).

Lucius Accius (170-86 î.Hr.), contemporanul lui Pacuvius, s-a bucurat de prestigiu nu numai cât a trăit, ci și până la sfârșitul istoriei romane. Tragediile sale erau citite și citate, ceea ce îi dovedește influența și popularitatea de dramaturg. Mai important, Seneca, singurul dramaturg latin a cărui operă a supraviețuit intactă, a citit creațiile lui Accius. Literatura a pierdut mult odată cu dispariția lor, dar o pierdere și mai mare este faptul că până la Seneca nu s-a mai ivit un dramaturg de statura lui – o indicație atât a iscusinței tragedienilor latini timpurii, cât și a vremurilor schimbătoare în care scriau (Damen, 2012).

Am văzut mai sus că Andronicus, Naevius, Ennius și alți tragedieni care au netezit cărarea pe care Seneca a urcat la apogeul tragediei sunt numiți „adevărat părinte”, „adevărat poet” sau „creator” al literaturii latine. În lipsa unui corpus de opere care să le susțină, nu există altă variantă decât să le considerăm valabile. Dar faptul că aceste opere nu au supraviețuit decât în mențiunile altor scriitori este o pierdere cu adevărat tragică pentru istoria literaturii.

Odată ce teatrul roman a apus, pe teritoriul dramatic nicio creație nu a mai răspuns provocărilor cu aplombul intelectual anterior. A revenit *atella*, specie inferioară care a încercat, pentru scurtă vreme, să umple golul lăsat în urmă la stingerea variantei ei superioare. Drama romană literară a ieșit din centrul atenției, înlocuită de divertismentul popular – spectacole de fațadă cu conținut searbăd (echivalentul antic al televiziunii). (Damen, 2012). Cea mai apropiată scriere care poate fi asociată cu drama este lucrarea despre arta scrierii dramatice, *Arta poetică* a lui Horațiu, o meditație asupra *Poeticii* lui Aristotel. Tratatul poetului din epoca augustană conține reguli de scriere a unei drame. A supraviețuit Evului Mediu, deci a avut un impact puternic asupra dramaturgilor renascentiști, mai ales asupra francezilor Corneille și Racine.

În primul secol al erei creștine, în perioada *Pax romana*, aristocrația romană, deși se considera privată de libertate personală, a prosperat odată cu statul. Bogăția și luxul s-au răspândit în toată lumea romană. Oamenii se distrau la cursele de care sau la evenimente „sportive” sângeroase, dar nu și la teatru, pentru că drama nu mai atingea culmile la care aspiraseră tragedienii vremurilor anterioare. Seneca a apărut „pe scenă” într-o vreme când drama nu însemna altceva decât spectacole (mult spus!) individuale, de tipul solilocviilor care dădeau ocazia actorului să-și etaleze talentele.

Despre lumea în care a trăit Lucius Aenneus Seneca aflăm și de la tatăl său, cel numit retorul pentru că în cea mai mare parte a operei lui, cât s-a păstrat din ea, vorbește despre lecțiile de retorică pe care le ascultase în tinerețe la Roma. Mare nostalgic al trecutului, Seneca tatăl notează că Roma, asemănată cu o ființă umană, și-a atins sfârșitul; și-a trăit copilăria sub domnia lui Romulus și regilor de după el, adolescența i-a fost marcată de războaiele punice, iar la maturitate a cucerit lumea. La bătrânețe, a ajuns o lume în decadentă în care nu se mai închină nimeni singurei arte nobile, cea a elocinței (Grimal, 1997, 290-291).

Declinul elocinței a început odată cu dispariția libertăților publice și apariția unor *declamationes* emfatice care discutau în contradictoriu aceeași temă. Retorii nu și-au mai putut alege subiecte din viața politică a timpului lor, ci au apelat la spețe imagine, pe

care le răsuceau pe toate părțile în declamații pompoase, în fața unui public alcătuit din școlari sau cetățeni de rând, dar curioși. Admirator fervent al lui Cicero și elogiator al valorilor trecutului până la exagerare, Seneca tatăl îi critică pe tinerii trândavi din care este formată generația fiilor săi. Acești tineri nu au ocupații demne de laudă, ci sunt înclinați spre desfrânare, își ondulează părul, au o pasiune „nerușinată” pentru muzică și dans, își subțiază vocea „până la feminine dezmierdări” și se unduiesc din trup ca femeile” (Guțu, 1999, 9-10).

Mark Damon citează din A.J. Boyle, *Seneca's Phaedra*, un pasaj foarte sugestiv pentru alte aspecte ale climatului în care a evoluat „primul om modern”, cum îl numește G. Guțu pe Seneca:

„Temele tragediilor lui Seneca – răzbunare, nebunie, sete de putere, patimă, ură scăpată de sub controlul rațiunii, disprețul față de sine, crima, incestul, moartea oribilă, vicisitudinile sortii și sălbăticia – erau evenimente obișnuite în viața lui. Cei care le consideră simple clișee retorice nu au privit niciodată în ochi un Caligula” (Damon, 2012).

Intrigi la curte, jocuri sadice, execuții publice: aceasta este Roma lui Nero, iar tragediile scrise de Seneca sunt în perfectă concordanță cu ea. Ele obligă publicul să se confrunte cu scene și personaje cutremurătoare care, la rândul lor, se potrivesc foarte bine cu arena, de dimensiunile unui imperiu, în care se desfășura drama romanilor.

Bibliografie selectivă

Cizek 1972

Cizek, Eugen, *Seneca*, Editura Albatros, București, 1972

Cizek 1994

Cizek, Eugen, *Istoria literaturii latine*, vol. I și II, Societatea „Adevărul” S.A., București, 1994

Franga 1997

Liviu Franga, Medalion biografic Pierre Grimal de Eugen Cizek, Editura Teora, București, 1997

Grimal 1973

Grimal, Pierre, *Civilizația romană*, vol. I, traducere, prefață și note de Eugen Cizek, Editura Minerva, București, 1973

Grimal 1992

Grimal, Pierre, *Seneca sau conștiința Imperiului*, traducere de Barbu și Dan Slușanschi, cuvânt-înainte, adnotări și indici de Dan Slușanschi, Editura Univers, București, 1992

Grimal 1997

Grimal, Pierre, *Literatura latină*, traducere de Mariana și Liviu Franga, note suplimentare și cuvânt-înainte de Guțu 1999

Guțu, G., *Lucius Aenneus Seneca. Viața, timpul și opera morală*, Editura Științifică, București, 1999

Rachet 1980

Rachet, Guy, *Tragedia greacă*, traducere de Cristian Unteanu, Editura Univers, București, 1980

Sandu 2011

Sandu, Elena-Tia, *Modus vivendi. Ars moriendi. Lecturi paralele neconvenționale*, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2011

Seneca 1979

Seneca, *Tragedii*, vol. I, studiu introductiv, traducere, note și comentarii de Traian Diaconescu, Editura Univers, București, 1979

Seneca 1984

Seneca, *Tragedii*, vol. II, traducere, note și comentarii de Traian Diaconescu, Editura Univers, București, 1984

Seneca 2007

Seneca, *Epistole către Lucilius. Epistulae morales ad Lucilium*, vol. I (cărțile I-X), traducere din limba latină, studiu introductiv, note și indice de Ioana Costa, Editura Polirom, Iași, 2007

Seneca 2014

Seneca, Lucius Aeneas, *Despre mânie. De ira*, traducere din limba latină de Ioana Costa, Vichi-Eugenia Dumitru și Ștefania Ferchedău, Editura Seneca Lucius Aeneas, București, 2014

Daniel Haiduc

Proza romană de epocă imperială

Roman prose of the imperial era

Abstract: *This article examines the two major Latin prose narratives of Antiquity—Satyricon by Petronius and The Golden Ass by Apuleius—by situating them within the social status of their authors, their shared narrative strategies, and their distinctive linguistic styles. It argues that both works arise from elite yet precarious positions within the Roman imperial world: Petronius writes from the aristocratic milieu of Nero’s court, while Apuleius reflects the cosmopolitan mobility of a provincial intellectual in the High Empire, circumstances that shape their respective tones of satire, adventure, and reflection. The study highlights their common use of first-person narration, through Encolpius and Lucius, which creates an intimate but unreliable perspective blending realism, fantasy, and moral commentary. Finally, it compares Petronius’ vivid mixture of colloquial speech, vulgarisms, and parody with Apuleius’ ornate, archaizing, and rhetorically elaborate Latin, showing how both authors expanded the expressive range of Latin prose and helped establish enduring models for the later European novel.*

Keywords: *Latin prose, literary theory, language, author, character, Apuleius, Petronius*

Cuvinte-cheie: *proză latină, teorie literară, limbaj, autor, personaj, Apuleius, Petronius*

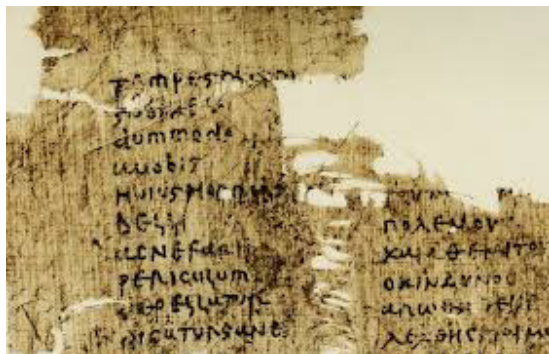
Romanul la romani

Există opinii conform cărora genul romanului a apărut în Evul Mediu, prima operă literară din această categorie fiind considerat *Don Quijote* al lui Cervantes¹. Se pune imediat întrebarea de ce promotorii acestor idei nu au considerat necesară aplicarea unor criterii similare de clasificare (e adevărat, nu întotdeauna foarte riguroase) și textelor antice? Pentru a risipi orice ambiguitate în privința sensului termenului „roman”, preferăm, în locul definiției simplificate din dicționare, pe cea detaliată a lui René

¹ De exemplu la György Lukács (Lukács 1974, p. 47).

Martin, conform căreia romanul este „o operă de ficțiune (ceea ce o distinge de istorie), constituită dintr-o poveste (ceea ce o distinge de teatru) corespunzătoare unei lecturi îndelungate (ceea ce o distinge de povestire sau nuvelă) și scrisă, chiar dacă nu exclusiv, cel puțin în principal în proză (ceea ce o deosebește de epopee)”². Aplicând această grilă de analiză operelor literare din perioada Antichității, nu putem să nu constatăm că există în literatura latină cel puțin două proze aparținând în mod categoric genului romanului: *Satyricon* și *Măgarul de aur*.

Desigur, romanii nu au definit niciodată un astfel de gen, prin urmare nu există o denumire latină pentru genul romanului. Totuși, în secolul al IV-lea d.Hr., Macrobius,

vorbind despre un tip de creație literară ilustrat cu precădere de Petronius și Apuleius, numește operele acestora *argumenta fictis casibus amatorum referta*³. Nu este o definiție riguroasă, dar ea sugerează ideea că cele două romane latine aveau, la acea dată, un statut distinct față de operele literare scrise până atunci, implicând conștientizarea în epocă a apariției unei forme literare noi, ireductibile la genurile tradiționale⁴. Într-

adevăr, *Satyricon*-ul nu poate fi catalogat ca o simplă creație satirică, similară operelor unui Horatius sau Iuvenal (deși este și așa ceva, fără îndoială), așa cum nici *Măgarul de aur* nu este doar o *fabula milesia*, chiar dacă însuși autorul o anunță astfel. Astăzi cele două opere sunt numite fără rezerve romane deoarece ele prezintă toate caracteristicile a ceea ce, mai târziu, avea să devină genul în sine. În plus, textul lui Petronius, fiind primul de acest fel transmis până la noi, a și primit, de-a lungul timpului, o multitudine de epitete. S-a spus despre el că este „primul mare roman din istoria literaturii universale”⁵, un text fondator, un roman polifonic, problematizant, un roman al condiției umane, o operă care reia tiparele (sau clișeele) literaturii grecești erotice, integrând însă aceste împrumuturi în mod organic „structurii romanești fundamentale”, sau o „scriere foarte originală, capabilă să se distanțeze de orice model”⁶. Vom formula, în cele ce urmează, o serie de observații și considerente teoretice, făcând trimiteri – atunci când este cazul – la operele referențiale ale lui Petronius și Apuleius: *Satyricon* și, respectiv, *Măgarul de aur*.

Aspecte lingvistice

Întâlnim uneori, în studiile de lingvistică, conceptul de „imaginar lingvistic”, definit ca fiind „raportul subiectului cu limba, adică ansamblul de reprezentări pe care vorbitorul și le face relativ la limba pe care o vorbește, comentariile sale în ceea ce privește utilizarea

² Martin 1990, p. 71.

³ Macrobius, *Somnium Scipionis* I.2: „istorii fictive care spun povești de dragoste”.

⁴ Martin 1990, p. 72.

⁵ Cizek 2003, p. 126.

⁶ *Ibidem*, p. 128.

acelei limbi”⁷. El ne apare, la prima vedere, doar ca o încercare parțial reușită de aplicare a unui concept simplificat de imaginar (înțeles ca o sumă de reprezentări) la domeniul lingvisticii, având ca rezultat o substructură relativ amorfă a imaginarului personal care își datorează formarea aproape în totalitate imaginarului colectiv, folosind însă osatura rigidă a unei scheme de organizare externe, cea a limbii. Totuși, la o privire mai atentă, observăm că posibilitatea definirii unui imaginar lingvistic are anumite implicații asupra cercetării de față deoarece se pune în discuție atât rolul limbii materne în formarea unor dintre reprezentările care populează imaginarul personal al unui individ, cât și influențele asupra acestuia din partea unor imaginarii lingvistice străine cu care intră în contact (de exemplu, imaginarul lingvistic al unui autor prin intermediul operei literare).

Una dintre problemele care merită menționate aici este cea a relației între limbaj ca vehicul al comunicării și imaginarul autorului. Nu este vorba despre o banală (și nu foarte originală) încercare de a readuce analiza în zona decodării intenției autorului, ci de adăugare a unor criterii de analiză suplimentare care să contribuie la menținerea coerenței logice a interpretării acolo unde simpla aderare la un set de norme metodologice este insuficientă. Problema nu este simplă deoarece ea depinde de modul în care înțelegem rolul limbajului în literatură. De exemplu, Antoine Compagnon afirmă că orice limbaj este, „în mod fatal, transparentă și obstacol”, cu referire la două ipostaze distincte ale limbajului, cel obișnuit (tranzitiv, imperceptibil), a cărui utilizare „caută să se facă uitată imediat ce acesta este folosit” și un limbaj literar (intransitiv, perceptibil), a cărui utilizare în operele literare, prin faptul că este „imaginară și estetică”, „își cultivă propria opacitate”⁸. Desigur, afirmația este doar parțial adevărată deoarece în multe operele literare regăsim o sinteză complexă a celor două ipostaze. Este și cazul romanelor latine studiate, în care diferența stilistică dintre discursul personajelor și cel al autorului (trecut, în ambele cazuri, prin filtrul personajului principal) este minimă, cu excepția dialogurilor în care autorul folosește în mod intenționat limbajul pentru completarea portretelor personajelor sau a secțiunilor cu funcție specială, însemnând pasaje scrise în versuri la Petronius și fragmentele introspective, cu rol de rugăciune, la Apuleius.

Dimensiunea lirică a celor două romane este foarte importantă, deoarece ea constituie una dintre cele mai fecunde surse de imaginar, de aceea ne vom ocupa de ea în mod special în capitolele următoare. În acest sens, o modalitate utilă de analiză a poeziei din perspectiva imaginarului lingvistic ne este oferită de Gaston Bachelard care, constatând că „poemul este în mod esențial o aspirație către imagini noi”, chestionează modul în care, pentru autor, o astfel de imagine se detașează de fundalul amintirilor familiare și de realitatea percepută: „Pentru a simți pe deplin rolul imaginant al limbajului, trebuie să căutăm cu răbdare, în legătură cu fiecare cuvânt, dorințele de alteritate, dorințele de dublu sens, dorințele de metaforă. Într-un mod mai general, trebuie să descoperim toate dorințele de a părăsi ceea ce vedem și spunem în favoarea a ceea ce imaginăm”⁹. Cu alte cuvinte, poetul trebuie să convoace toate instrumentele de creație aflate la îndemână pentru a da formă și înțeles acelor lucruri de care imaginarul său are nevoie pentru a

⁷. Houdebine 2002, p. 13.

⁸. Compagnon 2007, p. 43.

⁹. Bachelard 1943, p. 12.

constitui un ansamblu funcțional, lucruri pe care, de altfel, acesta le proiectează deja peste real, extinzându-l către orizonturi ce se dovedesc adesea inexprimabile prin intermediul limbajului. Vom încerca să identificăm astfel de structuri literare polisemantice în cele două texte studiate.

O altă problemă pe care o ridică imaginarul lingvistic este cea a relației complexe care se naște între imaginarul autorului și cel al cititorului, mai ales atunci când cele două persoane aparțin unor culturi diferite. Dacă apartenența la un fond colectiv comun le asigură celor două imaginarii un anumit grad de compatibile, în cazul unui text tradus posibilitatea apariției unor probleme de receptare (nerezolvate niciodată pe deplin în actul de traducere) este amplificată de diferențele inerente existente la nivelul imaginariilor colective distincte de la care aceste imaginarii personale se revendică. Din acest punct de vedere, cunoașterea unor particularități ale limbii de origine se poate dovedi importantă în rezolvarea anumitor ambiguități semantice ale textului studiat, cu mențiunea că ele nu trebuie în nici un fel înțelese ca fiind componente ale unei stilistici particulare, în sensul de elemente ale unui model aplicat conștient și sistematic de către autor pe tot parcursul procesul de creație. Iată, de exemplu, în cazul limbii latine, o astfel de particularitate, evidențiată de Pierre Grimal: „Limba latină utilizează un vocabular orientat mai degrabă spre funcția obiectului decât spre identificarea lui, mai degrabă spre o dinamică decât spre o statică a semnificației”¹⁰. Această afirmație sugerează că sensurile unor cuvinte sau expresii întâlnite în textele literare latine trebuie înțelese în primul rând prin prisma capacității lucrurilor numite de ele de a îndeplini o funcție concretă în ansamblul scenei pe care sunt chemate să o populeze și mai puțin printr-o prezență pasivă în acel spațiu. Într-adevăr, în cazul ambelor romane studiate, observăm că autorii sunt puțin interesați de reprezentarea detaliată a decorurilor în care au loc întâmplările narate sau a recuzitei utilizate, în afara cazurilor în care personajele însele conștientizează obiectele din jur și interacționează cu ele. Este vorba, desigur, și de un efect colateral al narațiunii la persoana I, intermediată, în ambele cazuri, de personaje atât de ancorate în lumea lor încât puține lucruri le pot surprinde, fapt care nu ne avantajează prea mult în demersul nostru de a reconstitui imaginarul acestora.

Un alt exemplu de observație lingvistică interesantă pentru studiul de față este acela că, pentru termenul *imaginație*, avem un verb latin, *imaginari*, cu semnificația de „imaginare de sine”. Această proprietate auto-reflexivă a imaginației în limba latină sugerează necesitatea omului antic de se așeza mereu pe sine în centru lumii, chiar și atunci când ea este una imaginară, inaccesibilă simțurilor, asumându-și astfel rolul de martor direct al întâmplărilor narate. Iată încă un fapt care contribuie la înțelegerea mai bună a motivelor pentru care ambii autori romani au ales să folosească persoana I în lucrările lor. Dacă Apuleius urmărește, în fapt, un scop ideologic foarte precis și are, prin urmare, o motivație destul de bună în a se defini pe sine ca trăitor al numeroaselor aventuri ce alcătuiesc *Măgarul de aur*, în cazul lui Petronius, nimic nu indică, cel puțin în aparență (însemnând în fragmentele păstrate), necesitatea cedării vocii narative unui personaj care nu pare să aibă prea multe lucruri în comun cu autorul. Apare tentația de a pune în exclusivitate aceste alegeri pe seama stilului, însă nu subscriem acestei idei. În

¹⁰. Grimal 1997, p. 40.

general, *satura* romană nu avea un stil literar propriu, conținutul lucrărilor fiind mult mai important decât forma, așa că fiecare autor latin s-a simțit liber să creeze după propriile reguli, iar Petronius a știut să exploreze cu dexteritate diversele posibilități de exprimare ale limbii latine, folosind-o, printre altele, ca modalitate originală de caracterizare a personajelor sale. Într-adevăr, limba vorbită de acestea variază în funcție de circumstanțe sau de nivelul de cultură. Dacă versurile declamate de diverși poeți de ocazie folosesc o latină aristocrată, pe alocuri bombastică, așa cum se învăța ea în școli, în dialogurile personajelor educate găsim o *sermo quotidianus* destul de corectă, fără multe figuri de stil, iar personaje fără educație vorbesc o latină vulgară plină de greșeli, corespunzătoare inculturii acestora și unui nivel de inteligență limitat. De altfel textul lui Petronius este unul esențial pentru studiile de lingvistică având ca obiect latina vulgară, mulți cercetători identificând în *Satyricon* indicii care prefigurează evoluția limbii latine către limbile romanice¹¹.

În ceea ce-l privește pe Apuleius, există numeroase controverse cu privire la specificul limbii latine folosite în lucrările sale. Pe de o parte sunt vehiculate păreri conform cărora ea a fost influențată profund de limba latină vorbită în Africa, fără însă a exista o claritate în privința presupuselor particularități ale acesteia. În general se acceptă faptul că limba latină a evoluat în mod semnificativ pe parcursul secolului al II-lea, atât în privința vocabularului, îmbogățit cu cuvinte și semnificații noi, cât și în privința sintaxei, beneficiară a unor construcții de origine non-latină vizibile deopotrivă în literatură și în *sermo quotidianus*¹². Dacă stilul romanului *Măgarul de aur* poate fi considerat a fi specific lui Apuleius, în schimb limba latină folosită de el este o latină cotidiană cât se poate de corectă, care nu distinge între personaje și autorul însuși, fiind rezultatul efortului susținut al scriitorului din provincie de a demonstra că stăpânește la perfecție limba principală a Imperiului, așa cum el însuși se laudă în *Apologia*.

Autorul în lumea sa

„*Homo sum: humani nihil a me alienum puto*”, spune Terentius¹³, exprimând interesul major al Antichității pentru înțelegerea naturii umane și a modului în care aceleași necesități și plăceri modelează efortul fiecărui individ de a da sens vieții sale. Încă de la prima lectură, cele două romane latine apar ca rezultat al efortului autorilor, Petronius și Apuleius, de a ilustra, fiecare în felul său, afirmația lui Terentius prin asamblarea unor texte de anvergură care să le dovedească *scientia et sapientia* în privința infinitelor dimensiuni

¹¹. Zehnacker 1993, p. 250.

¹². *Ibidem*, p. 332.

¹³. Terentius, *Heauton Timorumenos*, I.1: „Sunt om: nimic din ceea ce e omenesc nu mi-e străin”. Afirmația lui Publius Terentius Afer capătă și mai mult sens în contextul biografiei sale: de origine berberă (din nordul Africii), ajunge la Roma ca sclav, este eliberat și dobândește o educație aleasă, dovedind în scrierile sale o bună cunoaștere a culturilor mediteraneene majore: latină, greacă și cartagineză.

ale naturii umane. Sunt însă cei doi autori cu adevărat competenți în reflectarea realităților sociale și culturale ale timpului lor? Am folosit în mod intenționat cuvântul „realități” deoarece înțelegerea pe care o putem dobândi asupra imaginarul roman prin prisma operelor studiate depinde în mare măsură de consecvența cu care cei doi scriitori au reușit să aștearnă în scris o viziune proprie, alimentată de propria experiență și de imaginarul colectiv, asupra epocii în care au creat.

Din cauza statutului său de membru marcant al elitei romane, asupra lui Petronius a plutit dintotdeauna un nor de îndoială în privința capacității de a cunoaște cu adevărat realitățile sociale ale timpului său și de a construi, pe baza acestora, tipologii umane reprezentative în *Satyricon*. Totuși, argumente pertinente în favoarea sa se pot găsi ușor. Putem apela, de exemplu, la textele lui Tacitus, Suetonius sau Cassius Dio care, relatând despre viața și obiceiurile lui Nero, dezvăluie obișnuința acestuia de a se plimba incognito prin Roma, sub masca unui cetățean obișnuit sau a unui sclav, pentru a vedea cum trăiesc locuitorii cetății și, desigur, ce părere au despre conducătorul lor. În mod logic putem presupune că și alți membri ai curții sale, printre care Petronius, puteau să facă la fel. Este o idee plauzibilă, care însă aparține unui construct imaginar relativ modern, cel al scriitorului conștiincios care se inspiră din realitate, investigând la fața locului diverse aspecte ale traiului claselor de jos ale societății, pentru a le reconstrui apoi cât mai veridic în proză. Alte răspunsuri ar presupune reconsiderarea concepției noastre despre structura stratificată a societății romane și promovarea ideii că interacțiunea între membrii claselor sale era mult mai dinamică decât cea vehiculată în cadrul studiilor istorice, respectiv acceptarea unei distanțări complete a autorului de subiectul său, Petronius rămânând, în acest caz, doar un aristocrat care privea cu curiozitate, de la înălțimea statutului său social, o lume măruntă și mizeră, interesantă doar pentru că putea furniza cu ușurință motive de amuzament celor ca el¹⁴.

Fragmentele păstrate din opera lui Petronius nu au permis studiilor literare nici să formuleze o opinie consistentă în privința posibilului caracter realist al acesteia și nici să alcătuiască un portret detaliat al autorului. Indiferent de tipul discursului – comic, satiric sau politic – pe care încercăm să-l articulăm pe baza fragmentelor sale, *Satyricon*-ul rămâne produsul literar de excepție al unei minți creative și problematice. Este un text impregnat de teatralitate excesivă, în care spațiile, obiectele și personajele sunt reasamblate continuu în noi moduri, cu ajutorul instrumentelor literaturii, iar cel ce dorește să înțeleagă ceva n-o poate face decât acceptând să participe direct la această piesă improvizată. Cititorul respectiv va găsi, fără îndoială, plăcere în actul lecturii, în descifrarea rolului și motivațiilor personajelor acestui joc sofisticat al identităților multiple, sau în umorul grosier, teatral și el, care impregnează scenele. Pentru cercetătorul modern însă toate aceste lucruri capătă sensuri noi atunci când sunt analizate ca elemente ale unui imaginar amplu și coerent, capabil să integreze expresivitatea limbajului corporal, realitatea cuvântului rostit și, nu în ultimul rând, cunoștințele cercetătorului în privința culturii antice, puse nu o dată în discuție¹⁵.

O sinteză a perspectivei petroniene ne permite să caracterizăm imaginarul

¹⁴. Prag, Repath 2009, p. 9.

¹⁵. Rimell 2004, p. 16.

elitelor societății romane în primul rând prin modul în care structurile sale deformează și caricaturizează viața oamenilor obișnuiți, dar fără răutate, ba chiar cu înțelegere și toleranță față de slăbiciunile firii umane. Răul există în lume, dar este undeva departe, împărțit între războaiele fratricide ale trecutului și loviturile implacabile ale unei sorți care se poate schimba în orice moment. Obiectivul principal al lui Petronius pare a fi distracția, iar problemele oamenilor obișnuiți (asemenea personajelor *Satyricon*-ului), constituie subiectele predilecte ale ironiei sale, pe care o folosește din plin, cu o plăcere vinovată. În viziunea sa, pentru a fi interesantă, lumea trebuie alterată, deformată, răstălmăcită, altfel ea nu oferă decât probleme generice, cunoscute de toată lumea și imposibil de soluționate: educația inconsistentă a tinerilor romani, decăderea religiei, setea de înavuțire și, evident, iubirea în toate formele ei posibile.

Apuleius nu se sfiște să-și declare obiectivele în interiorul textului, dar o face doar pentru a-și ascunde adevăratele intenții. În general, studiile literare se concentrează asupra afirmației pe care autorul o face la începutul romanului, cea cu privire la genul literar pe care îl va aborda. Pentru noi sunt însă mult mai interesante gândurile lui Lucius, redată într-un pasaj din cartea a II-a, atunci când avertismentele repetate ale cunoscuților săi nu fac decât să-i amplifice dorința de a descoperi secretele farmecelor vrăjitoarei Pamfila și, în general, de a afla cât mai multe lucruri despre magie: „*At ego curiosus alioquin, ut primum artis magicae semper optatum nomen audivi, tantum a cautela Pamphiles afui ut etiam ultro gestirem tali magisterio me vel ampla cum mercede tradere et prorsus in ipsum barathrum saltu concito praecipitare. «Age [...] Luci, evigila et tecum esto: habes exoptatam occasionem et voto diutino potiris. Fabulis miris explore pectus, aufer formidines pueriles, comminus cum re ipsa naviter congregere [...]»*”¹⁶.

Este un moment al recunoașterii, al confesiunii, în care naratorul dă glas motivațiilor secrete ale călătoriei personajului său în Thessalia. Lucius străbate un spațiu al zonelor obscure și al misterelor pe care le vânează cu aviditate, iar consecințele neplăcute ale acestei aventuri, respectiv transformarea sa în măgar, nu reprezintă altceva decât o prelucrare originală a unui motiv literar foarte răspândit, cel al căutării cunoașterii secrete, inaccesibile oamenilor obișnuiți. Deși narațiunea apuleiană este înțesată cu elemente de umor, cu proverbe sau fabule inserate în cadrul poveștilor interioare, ea rămâne în final povestea unui om aflat în căutarea extraordinarului, uluitorului, magicului, care însă găsește în final adevărata împlinire, așa cum o înțelegea autorul, în cadrul cultului isiac.

Sintetizând perspectiva asupra imaginarului lui Apuleius, putem afirma că el vorbește în primul rând despre clasa mediană a societății romane provinciale, o clasă caracterizată prin lipsa anvergurii și a veleităților, posesoare a unui imaginar rigid, grăbit să așeze în formele fixe ale categoriilor întregul spectru al trăirilor umane, de la relații și comportamente la atitudini sau temeri. Pentru scriitorul madaurean, răul lumii este unul concret, palpabil, omniprezent, care izvorăște cu precădere din semenii săi. *Alter-ego*-ul

¹⁶ *Măgarul de aur* II.6: „Dar eu, curios cum eram, îndată ce auzii pronunțându-se acest nume de magie, care mă vrăjise întotdeauna, departe de a mă feri de Pamfila, dimpotrivă, eram nerăbdător de a cunoaște tainele meșteșugului ei și de a mă arunca orbește în prăpastie [...]. Hai, Lucius, veghează, fii cu băgare de seamă. Iată mult doritul prilej: acum, așa cum de-atâta timp doreai, vei putea să-ți potolești inima cu toate aceste povești minunate. Alungă temerile tale copilărești, apucă-te numaidecât de această treabă și urmărește-o de aproape [...]”.

autorului, Lucius, caută cu disperare cunoașterea care să-i permită accesul într-o altă lume, din acest motiv problemele celorlalți oameni (certurile în familie, necinstea, agresivitatea tâlharilor sau spectrul întunecat al magiei) sunt doar obstacole temporare în calea atingerii țelului final. În *Măgarul de aur* magia este fluturată prin fața cititorului ca o cale facilă de atingere a cunoașterii (cu toate avantajele ei aparente), însă autorul are în permanență în minte scopul ultim, înlăturarea cu fermitate a oricărei atingeri a magicului în favoarea adevăratei căi, cea a religiei, pe care o promovează cu mult zel.

Personajul literar ca perceptor

Percepția, ca modalitate de conștientizare a prezenței și caracteristicilor unui obiect, lasă pe seama imaginației asamblarea informațiilor obținute și transformarea lor în reprezentări coerente ale realității cu ajutorul funcției reconstitutive a imaginarului,

cea care face ca un obiect perceput doar parțial să devină acel întreg unitar ce poate fi înțeles apoi pe cale rațională. Pentru a înțelege corect relația între percepție și imaginar într-o operă literară este necesar să identificăm cu precizie perceptorul și să înțelegem capacitatea acestuia de a realiza o conexiune stabilă, nedistorsionată, între propriile senzații și ceea ce se transmite cititorului. Cade în sarcina autorului să definească parametrii acestei conexiuni și să o mențină deschisă pe parcursul lecturii prin transmiterea, într-o formă consistentă, a informației senzoriale dinspre personaje către cititor. De altfel, redarea cât mai veridică a trăirilor intime ale personajelor unei opere constituie o modalitate esențială de captare a atenției cititorului și de implicare a acestuia în evenimentele narate în scopul oferirii unei experiențe emoționale profunde. Pentru atingerea acestui scop, autorul poate alege să păstreze ordinea naturală, firească, a fazelor experienței, ceea ce înseamnă că percepția unui stimul extern trebuie să fie urmată de reacția

instinctivă a corpului și minții umane, abia în a treia fază fiind implicată rațiunea pentru a confirma sau infirma impresia primară. O altă tehnică presupune favorizarea comunicării efectelor directe, în timp real, ale percepției asupra corpului și minții în dauna descrierii ulterioare a acestora, descrierea având, ca parte a componentei raționale, un impact emoțional redus. Observăm că, în cele două texte antice studiate, păstrarea unei relații continue și consistente a autorului cu cititorul prin intermediul personajelor este o preocupare constantă, lucru remarcabil în contextul în care dimensiunea stilistică a ficțiunii practicate de autorii romani apare mai mult ca o expresie a dorinței acestora de a sonda personal profunzimea naturii umane, prin simularea participării directe la evenimentele

narate, decât ca rezultat al influenței unor modele literare existente.

Deși ambii autori folosesc persoana I, ei o fac în moduri diferite, de aceea înțelegerea perspectivei particulare propuse, în fiecare caz, cititorului necesită o cunoaștere amănunțită a mecanismelor subtile ale subiectivității în literatură. De obicei analiza formelor narative face, din start, o distincție simplă între perspectiva internă și cea externă, respectiv între forma la persoana întâi și cea la persoana a treia¹⁷, persoana a II-a fiind folosită mai rar. În cercetarea noastră însă această schemă simplificată este insuficientă pentru a clarifica relația autorului (și implicit a cititorului) cu opera literară, din acest motiv vom apela la o modalitate mai complexă de analiză a situațiilor narative, cea propusă de Franz Stanzel. În acest sens, vom lua în considerare trei concepte fundamentale – persoană, perspectivă, mod – fiecare dintre ele contribuind într-un fel specific la înțelegerea modalităților prin care cititorul poate avea acces, prin intermediul narațiunii și personajelor, la imaginarul lumii ficționale și al personajelor operei literare, respectiv (ceea ce ne interesează în mod special) la imaginarul autorului și al contextului cultural care a generat opera respectivă.

În teoria lui Stanzel, „modul” implică diferențierea între conștiința unui narator personalizat și conștiința unui personaj din roman care reflectă evenimentele în mod direct, fără comentarii suplimentare. Modul este astfel un „produs al diferitelor relații și efecte reciproce dintre narator sau reflector și cititor”¹⁸, care determină parametrii relației cititorului cu procesul narației sau prezentării. „Persoana” situează naratorul în interiorul sau în afara lumii ficționale a personajelor și pune „problema identității sau a non-identității sferelor de existență cărora le aparțin naratorul și personajele”¹⁹, contribuind la validarea naratorului ca autoritate în privința cunoașterii detaliilor narațiunii și la fundamentarea încrederii cititorului în informațiile primite. Un personaj care participă la narațiune va folosi același imaginar (interior) cu al celorlalte personaje, deci păstrarea continuității acestuia este absolut necesară. În schimb, dacă personajul este în afară, el își poate permite să apeleze la un imaginar diferit, distincție pe care trebuie să o facă și analiza literară. În fine, „perspectiva” este cea care „conduce atenția cititorului asupra modului în care este percepută realitatea ficțională”²⁰. Perspectiva permite localizarea concretă a punctului de vedere în interiorul narațiunii sau în afara ei, însemnând ceea ce numim, în mod generic, perspectivă interioară sau exterioară. Esențial este modul în care perspectiva reglează aranjamentul spațio-temporal, în sensul orientării imaginației cititorului în interiorul sau în exteriorul timpului și spațiului narațiunii deoarece, atunci când acesta se identifică cu personajul narator, el este forțat, între anumite limite, să adopte imaginarul acestuia, cu alte cuvinte să „uite” temporar relațiile existente în interiorul propriului imaginar și să accepte o structură străină, ale cărei fracturi inerente îi vor influența în permanență gradul de implicare. Nu considerăm necesar să insistăm aici asupra aspectelor funcționale ale mecanismelor subiectivității în literatură, vom sublinia doar că multe dintre elementele imaginarelor operei literare sunt influențate în

¹⁷. Stanzel 2011, p. 95.

¹⁸. Stanzel 2011, p. 88.

¹⁹. *Ibidem*, p. 89.

²⁰. *Ibidem*.

mod direct de deciziile autorului. Acesta poate alege să impună un imaginar unic prin asumarea integrală a perspectivei fiecărui personaj sau le poate îngădui eroilor săi un anumit grad de independență, temporară și convențională, prin conturarea fie a unor subimaginarii distincte în interiorul imaginarii general al operei, fie a unor imaginarii de împrumut (atunci când personajele imită modele reale).

Să vedem acum ce soluție au ales autorii romanelor studiate. Petronius îl invită pe cititor să privească lumea prin ochii personajului principal, Encolpius, o perspectivă subiectivă pe care ține să o reafirme mereu, limitând astfel libertatea cititorului dornic să se avânte singur în mijlocul acțiunii și forțându-l să rămână în permanență în spatele personajului pentru a vedea, sau a fi împiedicat să vadă, doar împreună cu acesta. Cunoașterea cititorului rămâne astfel una trunchiată și subiectivă, direct dependentă de constrângerile perceptive ale personajului, datorate fie condițiilor fizice, fie poziționării față de subiectul perceput. Găsim astfel de limitări în fraze ca „*Quasi per caliginem vidi Gitona...*”²¹, „... *obscuritas temporis facillime tegetet.*”²², „*Notavi etiam in porticu gregem cursorum...*”²³ sau „... *ut mihi videbatur, totum aureum ...*”²⁴.

Pentru Petronius vederea este principala modalitate de orientare în lume, restul simțurilor fiind secundare. Din acest motiv el este nevoit să folosească din plin structurile organizate ale imaginarii personale pentru a așterne în scris descrieri coerente ale unor fapte, personaje sau lucruri pe care el și, posibil, alte persoane din cercul său de prieteni le cunoșteau în mod nemijlocit. Invenția este rezervată direcțiilor narative majore (difícil de descifrat din cauza fragmentării textului), lăsând descrierea să troneze ca modalitatea literară predilectă a *Satyricon*-ului, mai precis o formă a ei limitată la manipularea continuă, cu ajutorul rațiunii, a structurilor existente ale imaginarii. Modul narativ este cel al unei conștiințe interioare primare, care abia reușește să interiorizeze fluxurile sensibilului, dar în care cititorul trebuie să aibă încredere deplină deoarece naratorul subiectiv este singura lui sursă de informare. Perspectiva este și ea, în cea mai mare parte, internă, cu scurte evadări în exterior prin intermediul povestirilor în ramă, care au un rol bine definit în caracterizarea personajelor narațiunii principale.

Poate cititorul să aibă încredere în relatările lui Encolpius? Nu, atât timp cât celelalte personaje ale lui Petronius se comportă, în cea mai mare parte a timpului, ca niște actori angajați să joace într-o piesă de teatru, fapt ce alterează întregul spectru de răspunsuri la stimulii exteriori deoarece reacția instinctuală este, de cele mai multe ori, contrafăcută, suprapusă unei reacții emotive căutate. Sperietura, durerea, blocajul mental sunt înțelese mai ales prin efectele lor emoționale previzibile: supărare, tristețe, neliniște, aversiune etc. Dar chiar și acestea trebuie reconstituite de către cititor în mod rațional, pe baza detaliilor scenografiei și ale jocului de scenă, conform unui șablon logic de forma: personajul a făcut un anumit lucru, deci trebuie să fi simțit acea emoție. Din acest punct de vedere actorii *Satyricon*-ului sunt niște actori slabi. Exemplul cel mai bun este chiar

21. *Satyricon* IX: „Ca printr-o ceață l-am zărit pe Giton...”

22. *Satyricon* XII. Traducerea românească (Petronius 1991, p. 46) este în acest caz ambiguă, autorul vrea să spună că întunericul amurgului ascundea cu ușurință proveniența obiectelor.

23. *Satyricon* XXIX: „Am remarcat în portic o ceață de alergători...”

24. *Satyricon* XXXII: „După câte mi se părea mie, [acest inel] era în întregime făcut din aur...”

personajul principal, un individ cu comportament inconstant și contradictoriu, ale cărui reacții naive și uneori vulgare se află în profund dezacord cu disprețul manifestat pentru vulgaritatea și lăudăroșenia lui Trimalchio și a prietenilor săi. Este o problemă pe care autorul n-a reușit (poate nici nu și-a propus) să o rezolve, anume să gestioneze dublul rol al lui Encolpius, acela de personaj imperfect al romanului, atunci când se exprimă pe sine, și de spectator obiectiv și educat, atunci când îl reprezintă pe autor. Petronius nu este Encolpius, dar îl simțim în permanență undeva acolo, ascuns în spatele personajului său preferat pe care îl manipulează cu mult cinism. În ceea ce-i privește pe ceilalți actori, ei nu fac decât să-și recite prompt partitura atunci când le vine rândul, fără prea multă grijă pentru verosimilitatea celor afirmate. Ce mai bun exemplu îl constituie reacțiile lui Trimalchio, evident prea inteligente, prea bine potrivite în context pentru a putea pretinde măcar că sunt spontane. Ele conțin laude directe sau sugerate la dresa propriei bogății și puteri, modalitate nu foarte subtilă de a face cunoscută oaspeților săi (și cititorului) mica lume peste care stăpânește. În fapt, pentru o bună bucată de timp, Trimalchio ocupă locul central pe scena acestei piese de teatru, cocoțat pe un piedestal înalt, în timp ce restul lumii îi cântă neîncetat²⁵.

Interesant, din perspectiva studiului nostru, este că, prin excluderea efectelor directe ale percepției asupra minții umane, autorul reușește să păstreze narațiunea în totalitate în zona imaginarului. Dacă totul e descriere, atunci totul e ficțiune, iar personajele lui Petronius nu au nevoie să reacționeze în moduri originale, ci doar să respecte anumite tipare de comportament prestabilite. De aceea percepția, atunci când e folosită, nu se concentrează asupra noutății, care nu există decât în cazuri excepționale, ci asupra recunoașterii conștiințioase a familiarului. Firesc, deoarece piesa de teatru trebuie să fie întotdeauna, în componentele ei principale, repetabilă. Aceasta nu înseamnă însă în nici un caz că, în interiorul unui context particular, comportamentul personajelor este într-un totu previzibil din punctul de vedere al cititorului. De exemplu reacțiile audienței la poemul lui Eumolpus despre văduva din Efes sunt foarte diferite: Lichas e scandalizat, marinarii râd, Tryphaena e rușinată. Cititorul nu-și poate da seama care ar trebui să fie reacția normală a unei persoane prezente la fața locului²⁶. Probabil că Petronius nici nu dorește o reacție unitară. Cu excepția cazurilor premeditate îndelung și a comportamentului sclavilor lui Trimalchio, care sunt obligați să-și sincronizeze mișcările și reacțiile cu cele ale stăpânului, în nici un alt moment al romanului nu există

²⁵. Rankin 1971, p. 43.

²⁶. Severy-Hoven 2014, p. 46.

o unitate în gândire sau acțiune. Fiecare personaj are propria agendă, propriile obiective care, în cea mai mare parte, ne rămân necunoscute²⁷.

Există însă un gen al literaturii care nu se supune întru totul acestui tip de analiză și anume genul liric. Deși discutăm despre o proză, poezia este parte integrantă a *Satyricon*-ului, care conține treizeci de poeme scurte și două lungi, recitate de narator sau de alte personaje printre care un pretins poet profesionist. În primă instanță, abilitatea de a produce versuri de calitate este o modalitate de a indica nivelul superior al educației recitatorului, sugerând posesia unui talent înnăscut și a unei culturi generale relativ solide. Subliniem cuvântul „recitator” pentru că, deși multe dintre personajele lui Petronius pretind că își încropesc versurile pe loc, printr-un influx de inspirație mai mult sau mai puțin divină, pretinsa lor spontaneitate nu este deloc credibilă. Prin urmare abilitatea producerii de versuri este relegată implicit autorului, care nu se poate sustrage unui proces de evaluare a acestora din partea cititorului nici măcar atunci când își ironizează propriul personaj-poet. Ceea ce ne interesează însă cu adevărat aici este capacitatea poeziei de a funcționa ca vehicul al unei emotivități studiate, capabil să transmită mesaje cu încărcătură emoțională sau chiar filosofică fără ca originea acestora să-i fie atribuită în întregime autorului. Atunci când Petronius își pune masca de poet și inserează versuri inspirate din lucrările unor înaintași iluștri, *Satyricon*-ul exploatează din plin substanța imaginarului colectiv roman, recunoscând și încorporând formele stilizate, tradiționale, ale poeziei clasice, fără însă a renunța la invențiile fluide ale propriului limbaj²⁸. În acest fel opera petroniană reușește să se integreze unei producții culturale care își concepe obiectele în același timp ca meditație și artificiu, ca reprezentare și simulare, cu alte cuvinte ca purtătoare a unor structuri esențiale ale imaginarului colectiv, turnate în matrița personalizată a unei creații literare originale.

În ce privește celălalt roman, *Măgarul de aur*, Apuleius pare a nu putea să stabilească dimensiunea reală a cunoașterii personajul său despre lumea pe care o cutreieră (cu sau fără voia sa). Pe de o parte, naratorul este, în mod clar, Lucius, în ambele sale ipostaze, de om și de animal, fapt care îl plasează în permanență în centrul lumii ficționale, cu excepția, desigur, a poveștilor în ramă, rediate tot de el sau de terțe personaje. Vehiculul principal al subiectivității apuleiene este prezența nemijlocită, cea care îi îngăduie personajului să cunoască lucrurile în totalitatea lor. Lucius, și odată cu el cititorul, nu se îndoiește niciodată de ceea ce percepe (cu excepția unei situații speciale în care excesul bahic îi joacă o festă cu potențiale urmări tragice), el acționează ca un personaj aproape omniscient, capabil, pe de o parte, să pună în context tot ceea ce experimentează nemijlocit și, pe de altă parte, să se informeze despre toate evenimentele colaterale acțiunii principale. În același timp autorul știe că această pretenție de cunoaștere totală reduce gradul de veridicitate al narațiunii principale, de aceea ține să sublinieze, ori de câte ori simte nevoia, că cele povestite de Lucius, dacă nu au fost trăite de el în totalitate, au fost cel puțin auzite și rediate întocmai: „... *absens apud praesepium scire neque ad vos quae ignoravi possum*

²⁷. Din nou trebuie subliniată problema fragmentării textului. Este posibil ca, în versiunea sa originală, toate personajele să beneficieze de un portret literar complet, iar acțiunile lor să fie complet motivate.

²⁸. Connors 1998, p. 1.

enuntiare, sed quae plane comperi ad istas litteras proferam."²⁹

Această modalitate de prezentare a lucrurilor deja întâmplate, implicând păstrarea unei distanțe față de subiect ce permite rațiunii să-l evalueze critic, transferă în fapt responsabilitatea veridicității celor povestite asupra imaginarului colectiv, iar temele generoase ale povestirilor milesiene devin astfel parte integrantă a narațiunii. Povestitorul poate să pretindă că prezintă, în mod obiectiv, fapte cât se poate de concrete, petrecute „în realitate”, sub ochii unei mulțimi de martori. Narator personalizat și în același timp alter-ego al autorului, Lucius este un personaj extrem de versatil, care își schimbă permanent poziția, fiind când în interiorul, când în afara universului ficțional, fără însă a-l părăsi vreodată definitiv. Alterată în mod continuu, perspectiva sa subiectivă păstrează totuși o anumită coerență, realizată însă nu atât prin mijloace literare, cât prin manifestarea continuității naturale, implicite, a imaginarului cititorului, cel care este invitat să așeze fiecare episod, real sau povestit, într-o relație corectă cu celelalte episoade în propria versiune a universului ficțional. Implicarea cititorului într-un act simulat al creației constituie o modalitate eficientă, non-distructivă, de integrare, în cadrul imaginarul său personal, a structurilor imaginarului colectiv prezente în opera literară, iar Apuleius reușește să realizeze această implicare cu succes.

Înainte de a încheia subiectul, dorim să insistăm asupra problemei instinctului deoarece, în *Măgarul de aur*, ea este importantă în caracterizarea deopotrivă a personajului-om și a personajului-animal. Spre deosebire de Petronius, Apuleius nu se ascunde, nu disimulează, el „este” Lucius. Animalul a cărui formă o împrumută nu funcționează ca mască, ci ca vehicul care-l poartă prin lume, chiar dacă unul fragil, aflat în voia sorții, dificil de controlat, supus unor instincte deloc sublimate, generatoare de schimbări bruște ale sorții și de tranziții neașteptate de la un eveniment la altul. Măgarul Lucius este speriat, terorizat, el se zbate să scape și reușește mai mereu să o facă doar fizic (și pentru scurt timp) deoarece mintea sa rămâne mai departe prizonieră într-un corp în același timp propriu și străin. Reacția sa instinctuală evidențiază vectori de comportament construiți în mare parte cu ajutorul unor elemente aparținând imaginarului, dar aflate undeva aproape de granița cu realitatea, în umbra acesteia sau chiar suprapusă ei ca un fel de contur dublu. Instinctul are această proprietate de a genera un contraimaginar care se manifestă prin amplificarea, deformarea, exagerarea și, în ultimă instanță, anularea temporară a cunoscutului (sub forma acestuia de probabil sau predictibil) în favoarea necunoscutului care maximizează răspunsul visceral și, în acest fel, îl justifică. Frica, una dintre cele mai puternice reacții instinctuale, stimulează explorarea imaginarului prin necesitatea de a înțelege, de a anticipa și, în final, de a evita, dacă este posibil răul, eventual prin alegerea unuia mai mic. Înainte ca rațiunea să intre în scenă, toate variantele posibile trebuie să fie deja prezente ca structuri bine sedimentate în interiorul imaginarului, astfel încât apelul rațional la acesta să poată conduce rapid la luarea unei decizii favorabile sau, cel puțin, să întrețină temporar speranța în posibilitatea ei.

²⁹. *Măgarul de aur* X.7: „... eram departe de acolo, la iesle, și n-aș putea să vă spun lucrurile de care n-am nici o cunoștință. Dar ceea ce-am aflat sigur, am să vă povestesc acum.”

Bibliografie selectivă

Izvoare

Apuleius 1924

Apuleius, Lucius. *The Golden Ass*, traducere în limba engleză de William Adlington, London: William Heinemann Ltd.

Apuleius 1968

Apuleius, Lucius. *Măgarul de aur*, traducere și note de I. Teodorescu, București: Editura Pentru Literatură.

Petronius 1925

Petronius. Traducere în limba engleză de Michael Heseltine, London: William Heinemann Ltd.

Petronius 1991

Petronius. *Satyricon*, traducere și note de Eugen Cizek, Chișinău: Editura Hyperion.

Lucrări generale

Bachelard. 1943

Bachelard, Gaston. *L'air et les songes. Essai sur l'imagination du mouvement*, Paris: Librairie José Corti.

Cizek 2003

Cizek, Eugen, *Istoria Literaturii latine*, vol. II, București: Editura Corint.

Compagnon 2007

Compagnon, Antoine, *Demonul teoriei*, Cluj-Napoca: Editura Echinox.

Connors 1998

Connors, Catherine. *Petronius the poet. Verse and literary tradition in the Satyricon*, Cambridge: Cambridge University Press.

Grimal 1997

Grimal, Pierre. *Literatura latină*, Traducere de Mariana și Liviu Franga, București: Editura Teora.

Houdebine 2002

Houdebine-Gravaud Anne-Marie. *L'imaginaire linguistique: un niveau d'analyse et un point de vue théorique*, în *L'imaginaire linguistique* (volum coordonat de Adamou Evangelia), Paris: L'Harmattan.

Lukács 1974

Lukács, György. *Studies in european realism*, New York: The Universal Library.

Martin 1990

Martin, René; Gaillard, Jacques. *Les genres littéraires a Rome*, Paris: Nathan.

Rankin 1971

Rankin, H.D.. *Petronius the Artist*, Haga: Martinus Nijhoff.

Rimell 2004

Rimell, Victoria. *Petronius and the Anatomy of Fiction*, Cambridge: Cambridge University Press.

Severy-Hoven 2014

Severy-Hoven, Beth. *The Satyricon of Petronius*, Norman: University of Oklahoma Press.

Stanzel 2011

Stanzel, Franz K.. *Teoria narațiunii*, traducere de Valeriu P. Stancu și Silvia Chirilă, cuvânt introductiv de Monika Fludernik, Iași: Editura Institutul European.

Zehnacker 1993

Zehnacker, Hubert; Fredouille, Jean-Claude. 1993. *Littérature Latine*, Paris: Presses Universitaires de France.

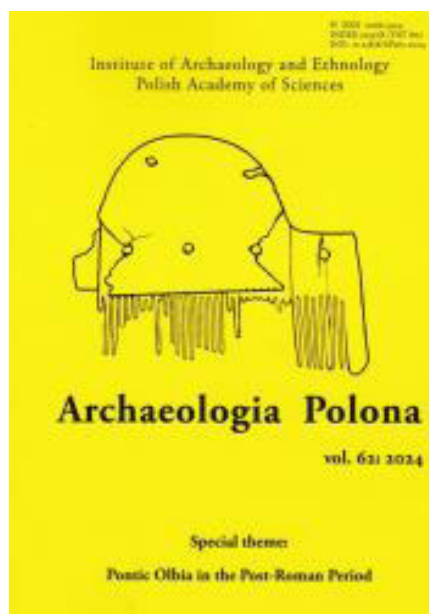
ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

Lecturi critice

Valeriu D. Călărășanu

Un salutar volum monografic dedicat Olbiei

Numărul 62/2024 al anuarului științific **Archaeologia Polona**, editat de Institutul de Arheologie și Etnologie al Academiei de Științe a Poloniei, se constituie, prin profilul tematic comun al articolelor și studiilor reunite – *Olbia Pontică în epoca post-romană/Pontic Olbia in the post-Roman period* –, într-o veritabilă monografie dedicată cetății grecești antice Olbia din nord-vestul Pontului Euxin. Studiile publicate, după cum precizează în prefață editorii, reflectă cercetările arheologice din situl Olbiei Pontice, realizate de o echipă polono-ucraineană în perioada 2018-2021, sub coordonarea prof. dr Alla Buiskykh și dr Alfred Twardecki, ca parte a unui program de colaborare dintre Institutul de Arheologie și Etnologie al Academiei de Științe a Poloniei și Institutul de Arheologie al Academiei Naționale de Științe a Ucrainei.

Iată, în integralitate, tabla de materii a ediției: *Ceramic Complex of the Post-Antiquity Horizon of Trench R-23 of Olbia (based on material from excavations from 2016–2018, 2021)* - Serhii Didenko (p. 9); *Glassware from the Excavations in Sector R-23 of Pontic Olbia* - Olga Puklina (p. 41); *Composite Antler Combs from Olbia Pontica* - Alisa Semenova (p. 61); *Recent Finds of the Latest Lamps from Olbia* - Irina Sheiko (p. 69); *The Fortifications of the Late Scythian Settlement at Konsulivske* - Marcin Matera și Nadiya Gavrylyuk (p. 89); *Roman Coins in the Northern Black Sea Littoral Region: the Cherniakhiv Culture Perspective* - Kirylo Myzgin (p. 115); *Glass-production Workshop of the Hunnic Times Near Komariv on the Dnister River* - Oleh Petrauskas și Ruslan Shyshkin (p. 133); *Tyras in Late Antiquity* - Oleh Saveliev (p. 159); *Building Activity in Olbia in the Late Roman Time* - Alla Buiskykh (p. 185); *The Last Period of the History of Olbia: the First Gothic Town* - Boris Magomedov (p. 207); *The Dnipro Left Bank Forest-Steppe Region in the Hunnic Period* - Roman M. Reida, Anatolii V. Heiko și Serhii V. Sapehin (p. 225); *Olbia in the Hunnic Time. A Historical Perspective* - Alfred Twardecki (p. 243); *Lviv Classical Archaeology Before World War II* - Natalia Bulyk, Roman Berest și Olena Tomeniuk (p. 269); *Under the Shadow of Conflict: Understanding the Belligerent Landscapes of the Kyiv Triangle* - Oleksandra

Ivanova și Ivan Zotsenko (p. 293). La aceste titluri se adaugă un comentariu semnat de Paul M. Barford, o prezentare a ediției 2024 a *The 4th European Conference Europa Postmediaevalis* și o secțiune de recenzii.

Zăbovim, pe scurt, și asupra câtorva rezultate și/sau opinii exprimate de unii dintre autorii titlurilor mai sus-menționate.

Serhii Didenko: ”Chestiunea statutului Olbiei în etapa finală a existenței sale a fost mult timp controversată. B. Magomedov a prezentat în repetate rânduri argumente convingătoare în favoarea faptului că, de la sfârșitul secolului al III-lea d.Hr., Olbia a devenit o așezare a culturii Cerniahiv (2007; 2020). Vitalii Zubar a împărtășit aceeași opinie (2001). Valentina Krapivina considera că Olbia a rămas un oraș antic până la sfârșitul existenței sale. Ca dovadă, ea a indicat rămășițele unor clădiri din piatră, străzi și drumuri, specifice culturii antichității clasice, pe care le-a datat la sfârșitul secolelor al III-lea-IV-lea (Krapivina 2013; 2014: 146–165). Însă rezultatele ultimelor cercetări asupra Olbiei nu ne permit să fim de acord cu acest lucru. Acum știm că toate rămășițele clădirilor menționate de V. Krapivina, ca exemplu de construcție din secolul al IV-lea, datează acum nu mai târziu de mijlocul secolului al III-lea d.Hr. (Buiskykh și Novichenkova 2021)... Astfel, până la apariția membrilor culturii Cerniahiv aici, la începutul secolului al IV-lea, cetatea Olbiei ar fi fost abandonată de câteva decenii. De aici rezultă o altă presupunere importantă, care a fost deja exprimată în repetate rânduri de cercetători - la mijlocul secolului al III-lea d.Hr. (anii 250 / 260), Olbia încetează să mai existe ca centru antic (Kryzhytskiy 1985: 179; Zubar 2001; Magomedov 2020). În istoria europeană, acesta este punctul culminant al războaielor scitice/gotice, când invaziile barbarilor alianței tribale gotice au acoperit aproape toate posesiunile nordice ale Imperiului Roman, iar garnizoanele militare romane au fost retrase din orașele și cetățile din regiunea nordică a Mării Negre pentru a proteja limesul dunărean (Zubar și Krapivina 1999)”. (p. 35-36).

Alisa Semenova: ”Studiul ceramicii cenușii din complexe date închise ale mai multor castre și așezări din zona Olbia oferă rezultate interesante despre dezvoltarea zonei. Aceste investigații au permis distingerea a două etape cronologice clar împărțite între ele: Antichitatea clasică și perioada Cerniahiv. Aceasta din urmă acoperă a doua jumătate a secolului al III-lea – începutul secolului al V-lea (Magomedov 2007: 49). Prin urmare, doar cercetările sistematice suplimentare, atât ale noilor săpături, cât și introducerea în circulația științifică a materialelor din anii precedenți, prin publicarea lor extinsă, vor ajuta la rezolvarea unei serii de probleme legate de ultima etapă de colonizare a teritoriului Olbiei”. (p. 67)

Marcin Matera și Nadiya Gavrylyuk: ”Pe baza rezultatelor cercetărilor efectuate până în prezent, se poate concluziona că fortificațiile castrului Konsulivske au constituit un sistem de apărare bine planificat, format din cel puțin două linii de fortificații. Fiecare dintre ele era alcătuită dintr-un zid defensiv întărit cu turnuri. Linia principală de fortificații avea în plus un șanț defensiv exterior. Cu toate acestea, câteva puncte cheie și câteva probleme specifice trebuie încă clarificate. Una dintre cele mai importante întrebări se referă la prezența și forma potențială a celei de-a treia linii de apărare. Cronologia absolută a fazelor individuale ale construcției fortificațiilor necesită, de asemenea, clarificări și

Archaeologia Polona

investigații suplimentare. Același lucru este valabil și pentru influența gândirii din lumea clasică pe tema fortificațiilor asupra castrului scitic târziu. Anumite elemente prezintă o asemănare izbitoare cu fortificațiile de la Olbia (Pogrebova 1958: 242; Viazmitina 1962: 105; Waşowicz 1975: 111)”. (p. 109)

Kirylo Myzgin: ”Din perspectiva culturii Cerniahiv, regiunea (Olbiei – n.n.) prezintă următoarele caracteristici în distribuția descoperirilor monetare: a) în ciuda distribuției largi a descoperirilor individuale de denari, practic nu există tezaure ale acestora, fenomen care necesită un studiu mai atent; b) există foarte puține descoperiri fiabile în regiune de copii și imitații ale monedelor romane produse în ateliere barbare; c) există puține descoperiri de antoninieni în regiune, dar există o descoperire rară a unui tezaur al acestora cu emisiuni ale lui Gallienus și Claudius al II-lea; d) puține monede de aur din secolele I-III și IV-V sunt asociate cu regiunea; e) în același timp, însă, zona se distinge printr-un număr mare de descoperiri de monede de bronz din epoca romană târzie, f) precum și prin prezența unor descoperiri de siliquae, inclusiv un tezaur... Zonele de la est, între cursul inferior al Nistrului, Buhul de Sud și Nipru, par mai puțin bogate în descoperiri de monede romane. O astfel de situație se poate datora cercetărilor insuficiente în aceste teritorii. Cu toate acestea, sunt mai înclinat să atribui aceste trăsături specificității distribuției locale a culturii Cerniahiv (despre aceasta, vezi: Magomedov 1987; Gudkova 1999). Un rol, încă neclar pentru mine, ar fi putut fi jucat de trăsăturile culturii tradiționale a populației „indigene” (sciți târzii și sarmați târzii), care făceau parte din „fедераția gotică de triburi”, precum și de proximitatea populației față de centrele antice (Olbia, Tyras și Nikonion). În cele din urmă, un factor decisiv, în special în cazul monedelor din secolele III-IV, a fost apropierea de limesul roman (acest lucru este valabil în special pentru zona nord-vestică a Mării Negre)”. (p. 129)

Oleh Saveliev: ”Nu se știe cum s-au dezvoltat relațiile dintre populația care a rămas în orașul Tyras și huni. Luând în considerare descoperirile de monede, amfore și alte materiale, se poate argumenta că viața în Tyras a continuat chiar și la începutul secolului al V-lea d.Hr. Există foarte puține descoperiri din această perioadă și acest lucru este obiectiv. În primul rând, acestea sunt monede ale împăraților romani târzii. Dacă pornim de la o datare largă și luăm o dată târzie, atunci unele dintre ele (Arcadius) datează din secolul al V-lea d.Hr. Pornind de la limita cronologică superioară a culturii

Cerniahiv-Sântana de Mureș (începutul secolului al V-lea d.Hr.), existența vaselor ceramice din această cultură ar trebui extinsă până la această perioadă... Populația care trăia acolo nu era numeroasă și s-a dizolvat curând la începutul epocii turbulente a perioadei migrațiilor”. (p. 178-179)

Alla Buiskykh: ”În prezent, este posibil să vorbim cu mai multă certitudine despre așezarea culturii Cerniahiv pe locul fostei cetăți romane de la Olbia. În plus, această așezare acoperea o suprafață mai mare decât cea pe care o avea cetatea romană. Materialele arheologice din perioada cea mai recentă sunt distribuite în întreg Orașul de Jos, împreună cu clădiri slab conservate, inclusiv în partea de nord... Numărul mare de vase ceramice importate, amfore și alte bunuri din sticlă și metal, importate în Olbia ca urmare a comerțului maritim, ne permit să presupunem că portul ar fi putut funcționa încă în Orașul de Jos. Legătura comercială maritimă folosită de goți și posibila funcționare a portului Olbian ca parte a rețelei lor de comunicații ne permit să propunem această așezare ca un potențial centru de distribuție, de unde aceste bunuri treceau către siturile înconjurătoare și chiar mai departe”. (p. 203-204)

Boris Magomedov: ”Dr. Michel Kazanskiy a sugerat că, după prăbușirea puterii ostrogote a lui Ermanaric (375–376), pe teritoriul culturii Cerniahiv au apărut două formațiuni statale timpurii (regate), care depindeau de liderii huni. Una era situată în zona de silvostepă a Ucrainei, a doua, condusă de Gesimund, un aliat al hunilor, era situată în zona de stepă, în apropierea coastei Mării Negre și a Niprului de Jos (Kazanskiy 1997: 182; Kazanskiy și Mastykova 2016: 99). În opinia noastră, concentrația densă de puncte fortificate de pe Bugul de Jos indică cu o probabilitate mare existența nucleului acestui regat aici. Amplasarea favorabilă a Olbiei, cu port și cetate, sugerează staționarea unui centru militar-administrativ al puterii regale în acesta. Perioada finală a istoriei acestui oraș și a împrejurimilor sale s-a încheiat odată cu cultura Cerniahiv. Probabil, ultimele grupuri de goți au părăsit ținuturile Europei de Est împreună cu hunii la scurt timp după anul 433, când liderul lor, Attila, și-a mutat cartierul general din regiunea nordică a Mării Negre în Dunărea Mijlocie (Zasetskaya 1994: 146). Mai târziu, descendenții locuitorilor temporari ai Olbiei au trebuit să împărtășească soarta tribului lor, care s-au îndreptat mai spre vest și au fondat regatul ostrogot în Italia”. (p. 221)

Alfred Twardecki: ”Chiar și după invazia hunică, Olbia/Árheimar și-a păstrat importanța ca centru-capitală al goților păgâni angajați în confruntarea cu goții creștinați, pro-romani, care se deplasau la vest spre Dunăre. Această situație s-a încheiat la începutul secolului al V-lea. Goții păgâni nu au supraviețuit dezastrului invaziei lui Radagaisus și, foarte curând, Attila, noul conducător al hunilor, și-a mutat centrul puterii mai spre vest, lângă Dunăre. În acest moment, Olbia și așezările din jur au ajuns în cele din urmă pustii, deși este posibil să fi existat încă un port pentru comerțul pe apă și o trecere în apropiere peste râul Bug. Această versiune a ultimei perioade „hunice” a existenței Olbiei necesită evident o verificare critică și cercetări suplimentare pentru a o confirma, respinge sau modifica”. (p. 265)

Felicităm editorii și cercetătorii care au contribuit la realizarea acestei remarcabile ediții monografice, care prezintă și pentru cercetătorii români ai perioadei timpurii a migrațiilor un interes special.

Călin Timoc

Chiara Cenati și memoria latină a lumii antice

De când a prins viață, la Universitatea din Viena (Austria), proiectul MAPOLLA, dedicat limbajului versificat latin atestat în Imperiului Roman, numele cercetătoarei dr. Chiara Cenati este arhicunoscut specialiștilor din domeniul istoriei antice și epigrafiei latine. Prezența ei constantă la toate marile conferințe din domeniul epigrafiei au consacrat-o ca o fină cunoscătoare a realităților antice și mai ales a patrimoniului scris antic. Dacă până acum ne-am obișnuit cu contribuțiile ei științifice, iată că anul trecut italianca Chiara Cenati ne surprinde în mod plăcut cu o carte de buzunar dedicată culturii latine scrise, sintetizând întreaga tradiție poetică latină reflectată cu precădere în inscripții funerare puse de oameni obișnuiți (negustori, soldați, preoți etc.) din Imperiul Roman, dar care își doreau la „marea trecere în Câmpiile Elizee” să fie pios marcată cu o epigrafă cu

mesaj, în hexametri antici, dăltuită cu mare grijă pe o lespede monumentală de marmură.

Cartea reprezintă vol. 41, din seria *LATINO – cultura e lingua alle radici dell'Occidente*, îngrijită de Vincenzo Casapulla și putea fi cumpărată anul trecut la chioșcurile de ziare atașată celebrelor jurnale italiene **Corriere della Sera** și **La Gazzetta dello Sport**. De format mic, A6 și cu un conținut foarte divers ce nu depășește 158 de pagini, lucrarea face pe orice cunoscător al istoriei Imperiului Roman extrem de curios (știind preocupările epigrafice ale autoarei). Ce putem descoperi în paginile acestui mic volum? Conținutul este structurat pe trei capitole clare, dar interdependente ca informații: I. Istoria romană (și memoria ei); II. Autorii scrierilor (cu precădere a poeziei anonime); III. Gramatica textelor și IV. Un capitol final în care cititorul este invitat să încerce câteva exerciții epigrafice și jocuri de cuvinte cu teme aferente volumului de față.

Opul Chiarei Cenati nu doar că îți descrețește fruntea dar te invită să îți îmbogățești cultura generală cu o serie de descoperiri remarcabile din toată lumea romană, cu inscripții autentice (din marea zestre epigrafică a Romei antice), astfel încât să fim convinși și noi că limba latină era bine cunoscută și în cele mai îndepărtate colțuri ale Imperiului. Se pare că versurile unor poeți celebri precum Ovidius sau Vergilius erau cunoscute și recitate curent chiar și în cele mai brutale medii militare de pe limes. Lumea antică este prețioasă

păstrătoare a unei limbi, precum latina (o limba franca în toată Europa antică, chiar și în cea barbară), care așa cum remarca editorul este mama multor limbi romanice. Tocmai în lumina acestei legături cu trecutul, autoarea cărții reinterpretează rădăcinile culturale ale popoarelor de gintă latină, cu o perspectivă contemporană într-o Europă Unită. Ne putem astfel înțelege mai pe deplin pe noi înșine și prezentul care ne leagă: rodul acestei moșteniri formidabile pe care legiunile romane le-au lăsat în urma lor odată cu inscripțiile lor ridicate din respect și pioșenie față de *mos maiorum* și strămoșii lor. Pentru a ne cufunda treptat în acea lume, mai vie și fascinantă ca niciodată, care încă ne vorbește și ne face să gândim, merită să urmărim firul narativ extrem de autentic propus de Chiara Cenati prin selecția de inscripții versificate expuse în paginile acestei cărți. Vom observa lesne că în ciuda anonimatului celor care ridicau inscripții pentru „sieși și alor săi”, acești „provinciali” romani aveau idei filosofice profunde legate de fragilitatea existenței umane și de trecerea implacabilă a vieții, iar nemurirea putea fi dobândită în viziunea lor pragmatică doar prin voința zeilor care le-ar putea păstra vie în memoria colectivă, faptele și atitudinea bravă dar corectă față de tradiție.

Ce surprinde la această lucrare nu este elocința autoarei sau demersul în sine ci maniera în care cercetătorii italieni (care au ceva de spus în domeniul lor de activitate) reușesc să coboare din „turnul de fildeș” și se fac accesibili omului de rând care citește cuminte săptămânal ziarul preferat de știri politice, mondenități și evenimente sportive. Când vom vedea și în alte țări europene o astfel de abordare? Cred cu tărie că și publicul din România ar aprecia la superlativ o astfel de inițiativă.

Octavian Milca

Cercetări Arheologice 32.2/2025

Semnalăm o nouă ediție, nr. 32.2/2025, a revistei Cercetări Arheologice, editată de Muzeul Național de Istorie a României. Redăm cuprinsul acesteia, cu precizarea că am reținut doar titlurile (majoritatea, de altfel) convergente cu domeniul de interes al Centrului Lucus: *Date radiocarbon pentru situl Lipoveni II – La Nisipărie* – S. Matveev, V. Vornic, O. Calancea, Al. Petre, C. Mănăilescu (p. 399-418); *Hoardsof Geto-Dacian “Huși-Vovriești” Type coins found near the city of Zhmerynka, Vinnytsia Oblast, Ukraine* – V. Orlyk, M. Pyzyk, M.

Orlyk (p. 419-436); *Reconsiderări privind cronologia și periodizarea necropolei culturii sarmatice de la Petrești (r. Ungheni, R. Moldova)* – V. Iarmulschi, N. Batog (p. 437-448); *Un specvlator al legiunii V Macedonica atestat recent în Colonia Avrelia Apvlensis* – R. Ota, C. T. Florescu, D. Groza, C. Todea (p. 449-458); *Epigraphica Tibiscensia (II)* – I. Piso, C. Timoc, S. Regep (p. 459-470); *Archaeology of Mithras in Aquincum. Sanctuaries and Materiality of a Roman Cult* – C. Szabó, T. Budai-Balogh, T. Milbich, A. Pázsint, I. Lovász, T. Vágási (p. 501-532); *The Amphitheatre of Sarmizegetusa (2021–2024)* – O. Țentea, F. Matei-Popescu, M. Streinu, M. Duca (p. 533-550); *Cincșor Roman Fort: New Data and a Revised Plan from Recent Geophysical Research* – O. Țentea, Al. Popa (p. 551-560); *Sinopia Underdrawings and Pigment Mixtures as Evidence of Complex Wall Painting Practices at Colonia Dacica Sarmizegetusa* – I.-M. Cortea, O. Țentea (p. 561-568); *Preliminary Report of the Excavations at Histria, the Acropolis Centre-South Sector. V. The 2021-2022 campaigns* – V. Bottez, A. Dumitru, I. Al. Iliescu (p. 569-592); *Roman Military Equipment from Tyras* – O. Saveliev (p. 593-606); *The Cult of the Thracian Rider in Capidava: New Evidence and Iconographic Observations* – M. Duca (p. 607-620); *Elite și romanizare în Pontul Stâng: Considerații prosopografice* – I. Alani (p. 621-628); *O revizuire pluridisciplinară a mormântului 104bis de la Târgșoru Vechi* – E. Gáll, A. Ștefan, A. Soficaru, A. Măgureanu, G. Szenthe, B. Ciupercă (p. 629-660).

Fundamentate pe investigații arheologice de profunzime și preocuparea tot mai accentuată de așezare a informațiilor astfel dobândite în context istoric mai larg, studiile și articolele aici citate aduc sau pun în evidență aspecte de mare valoare relativ la formularea unei imagini generale cât mai detaliate asupra epocilor preromană, romană și postromană, cu precădere din spațiul Daciei. Zăbovim, fatalmente fugăr, asupra câtorva atari elemente. Articolul consacrat identificării unui nou specvlator al legiunii V

Macedonica (p. 449-458) evidențiază faptul că 23 dintre cei 25 de speculatori identificați în provincia Dacia Augusti au fost recrutați centrul Apulum. Noile descoperiri privitoare la cultul mithraic de la Aquincum/Budapesta (p. 501-532) profilează acest centru ca un pol, important la scara întregului Imperiu Roman în rețeaua culturală consacrată acestei divinități pre- (și într-o oarecare măsură) protocreștine. Studiul Ioanei Alani (p. 621-628), foarte interesant din perspectiva tematologică abordată, relevă rolul jucat de obținerea cetățeniei în procesul de romanizare a elitelor în mediul multicultural, dar de dominanță elenistică al cetățivilor din Pontul Stâng. Deloc în ultimul rând, articolul privitor la mormântul de la Târgușor Vechi (p. 629-660) semnaleză faptul că, în plină epocă a migrațiilor (a doua treime a secolului VII, mai precis), în zona subcarpatică a Munteniei – adică acolo unde, în secolul anterior era semnalat centrul de putere Daurentios-Musocius (n.n.) – era manifest un proces vizibil de structurare a unei elite locale, cu prezumatul aport sau sub influența unor factor alogeni.

Nu putem, decât să salutăm această nouă apariție și să așteptăm cu mult interes următoarea ediție.

Constantin Elen

Studia Ceranea 14/2024

O nouă ediție a jurnalului **Studia Ceranea**, purtând numărul 14/2024, a fost lansată, recent, de Centrul de cercetări interdisciplinare Waldemar Ceran de la Universitatea din Lodz, Polonia. Dedicat istoriei și culturii în spațiul mediteranean și al Europei de Sud-Est, jurnalul polonez reunește, în această ediție, în cele peste 660 de pagini, 26 de studii și articole, la care se adaugă un medalion in memoriam și patru semnale-recenzii. Reținem, în ordinea inserării lor în tabla de materii, mai multe titluri care se suprapun zonei tematice de interes al centrului nostru: *Essence and Ways of Infiltration of the Paulician Heresy in the Medieval Bulgarian Lands*, de Dimo Penkov și Ivan Yovchev – p. 71-84; *The Vandal habrosyne and its Significance in Procopius' Narrative on the Rise and Fall of the Vandal State* de Michal Stachura – p. 85-111; *The Byzantine East and Bulgaria – The Eastern*

Armies of Byzantium in the Wars Against the First Bulgarian Empire (680–1018) de Symeon Antonov – p. 215-250; *“The Unbroken Fellowship” What Did Khan Boris and Empress Theodora Agree upon?* de Kostiantyn Bardola – p. 251-277; *Mars Pater – in the Strategy of Constantine the Great* de Slawomir Bralewski – p. 307-323; *Byzantine Reconquista (10th–11th Centuries) and the Attacks on Christians in the Lands of Islam (Egypt, Syria and Iraq)* de Maciej Czyż – p. 369-387; *The Revolts of the Varangians in Constantinople: Two Incidents at the Palace* de Oleksandr Fylypchuk – 389-404; *Civil Authority in the Byzantine Provinces (7th–9th Centuries)* de Christos Malatras – p. 463-499; *A Sixth-century Story in a Nineth-century Tract? Torna, torna, frater Revisited* de Elisabeta Negrău – p. 537-561.

În cel dintâi titlu mai sus citat, Dimo Penkov și Ivan Yvonchev pun în evidență legătura dintre strămutarea paulicienilor și opțiunea iconoclastă a unor împărați bizantini precum Constantin al V-lea Copronimul (în timpul căruia are loc, de altfel, prima relocare în regiunile balcanice a adeptilor acestei erezii), dar și cu contextul complex al momentului, marcat de epidemia de ciumă din anul 752 care pare să fi depopulat serios provincia Traciei, dar mai ales de starea conflictuală a provinciilor orientale Siria și Armenia, locurile de origine ale celor strămutați. ”După subjugarea lor finală în 875, au fost relocați în Tracia, unde au păzit granița împotriva bulgarilor. Cei rămași în Armenia au fost, de asemenea, mutați în Tracia în 970. Numele lor a dispărut inițial din Peninsula

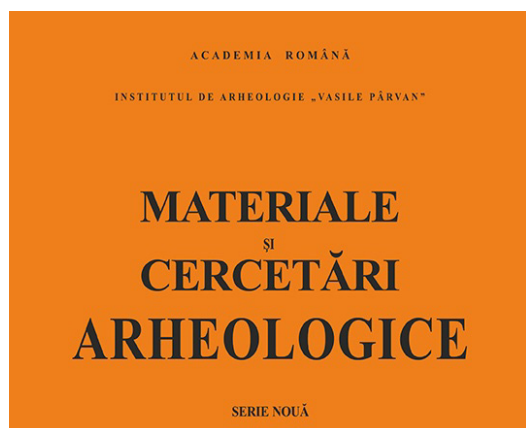
Balcanică, sugerând convertirea sau absorbția parțială de către bogomilism.”, conchid autorii, care se raliază interpretării că mișcarea pauliciană a avut inițial motivația reconstituirii creștinismului primar.

Trecând în revistă starea de conflict armat creată între Imperiul de Constantinopol și nou-creata formațiune politică de la sud de Dunăre, așa-numitul Prim Țarat Bulgar, Symeon Antonov acordă (în articolul *The Byzantine East and Bulgaria – The Eastern Armies of Byzantium in the Wars Against the First Bulgarian Empire (680–1018)*) o atenție specială resurselor militare orientale (de dincolo de Bosfor) pe care curtea imperială de la Constantinopol le-a angajat cu precădere împotriva noului vecin. ”În mod ciudat, sursele scrise menționează explicit participarea trupelor estice, de obicei în fiascouri militare grandioase, precum cele din anii 680, 811 și 917. În același timp, campaniile de succes din timpul domniei lui Vasile al II-lea par să se fi desfășurat cu foarte puțin ajutor din partea thematei estice și a tagmatei regionale recrutate în Est. Omoloagele lor occidentale, însă, au fost aproape omniprezente, acționând ocazional ca avangardă a armatei aflate în campanie (de exemplu, bătălia de la Kleidion, când Nikephoros Xiphias, pe atunci strategos al Filippopolisului, a flancat fortificațiile bulgare)”, constată, printre altele, autorul.

Zăbovim și asupra demersului formulat de Elisabeta Negrău, relativ la valoarea etno-lingvistică a expresiei ”Torna, torna, fratre”, consemnată de Simocata în contextul campaniei bizantine anti-avare din anul 587 din Munții Haemus/Balcani. În opinia autoarei, ”cele două cuvinte nu ar fi o dovadă suficient de puternică pentru a susține opinia că acesta este un eșantion de limbă romanică balcanică timpurie din Tracia secolului al VI-lea”, expresia consemnată de cronicar trebuind considerată ”ca indicând o înțelegere a latinei italianizate în contextul bizantin mediu”. Abordarea ni se pare, să spunem, ușor surprinzătoare, ea denotând ignorarea faptului că latina provincială din spațiul oriental se afla într-un continuum lingvistic cu ariile latinofone din spațiul adriatic și nord-italic, toate sursele contemporane indicând mase mari de vorbitori latinofoni în întregul din jumătatea nordică a Peninsulei Balcanice. Aplicat unei premise eronate, eșafodajul metodologic propus se dovedește a fi nerelevant, ca și diferențele pe care o parte a cercetătorilor țin să le stabilească între ”latina vulgară” și ”proto-romanică”: prin definiție, acestea sunt stadii ale evoluției unui idom între care nu pot fi stabilite limite ferme sau constante în timp și spațiu.

Sorin Damian

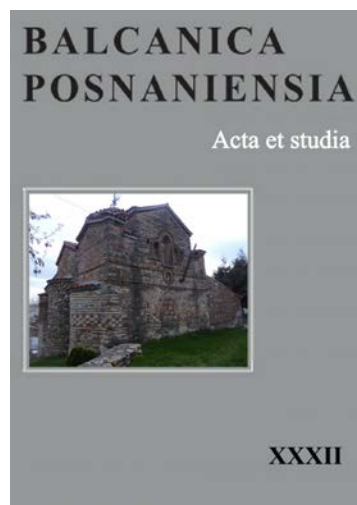
Semnale editoriale

Sub egida Institutului de Arheologie "Vasile Pârvan" al Academiei Române, a apărut o nouă ediție, nr. 21/2025, a cunoscutei reviste **Materiale și Cercetări Arheologice**. Iată titlurile care ne-au atras atenția: **Între lumi și între epoci. Mormântul unui călăreț războinic în sud-estul Transilvaniei** – Dragoș Măndescu și Florian Moței; *About the sinuous fibulae (Geschweifte fibeln) in Romania* – Daniel Spânu; *The assumed "Pistiros" emporion. Preliminary inquiries about its trade purveyors* - Pierre Dupont, Alexandre Baralis,

Alexey Gotsev, Emil Nankov, Vyara Petrova, Tsvetelina Slavkova; *Monede din perioada romană provenite din vechile săpături arheologice de la Romula* - Theodor Isvoranu; *Cooking wares from Tropaeum Traiani* - Adriana Panaite; Descoperiri arheologice pe traseul autostrăzii A7 Ploiești–Buzău. *Cercetarea preventivă a sitului Conduratu 1 (km 19+350 – 20+750). Campania 2022–2023* - Silviu Ene, Talida Radu, Alin Diaconu, Ștefan Mariș; *From the Central Region towards the peripheries. A chronological analysis of a prestige good – the mount ornamented sabretache* - Erwin Gall, Réka Fulop, Szabolcz Nagy; *Nomazi și nomadism în Câmpia Română? Mormintele din secolele X–XII de la Cioceni – tumul, jud. Prahova* - Tiberiu Vasilescu, Dorin Sârbu, Erwin Gall, Gabriel Vasile.

Numărul 32/2024 al publicației **Analele Banatului (SN)**, realizată de Muzeul Național al Banatului din Timișoara, ne aduce în atenție un sumar bogat, din care am reținut cinci titluri de interes CSDR Lucus: **Împărțirea timpului și sistemul cronologic în coloniile milesiene din Propontida și de la Pontul Euxin** - Remus M. Feraru; *Known hoard, unknown settlement; a Dacian hoard with Roman coins discovered in Mihăești commune, Vâlcea county* - Silviu I. Purece; *Un exercice d'écriture sur une brique de Berzovia (Dacie)* - Alexandru Flutur, Dan Dana; *Situri și descoperiri de epocă romană din împrejurimile Potaissei (VIII). Date noi și clarificări privind teritoriul satului Moldovenești* - Andrei-Cătălin Dîscă; respectiv, *Despre*

piesele de tip Sucidava din colecția lui Imre Pongracz aflate în patrimoniul Muzeului Național al Banatului din Timișoara - Daniela Tănase.

Editată de Facultatea de Istorie a Universității Adam Mickiewicz din Poznan, Polonia, revista **Balcanica Posnanensia** a ajuns la ediția cu numărul 32/2025. Reține, dintr-o mult mai extinsă tablă de materii (ce acoperă toate epocile istorice), câteva titluri convergente cu domeniile de interes ale CSDR Lucus: *Virunum (Magdalensberg) – prospects for research on Roman provincial cities* - Zofia Kaczmarek (p. 7–28); *Hungary on the way between East and West or the civilisation adventure of the early medieval Magyars* - Ryszard Grzesik (p. 29-38); *A crusader's tale from a journey through Byzantium: the letters of count Stephen of Blois to his wife Adela* - Pawel Swinarski (p. 39-60); respectiv, *The Old Bulgarian capital Tarnovo according to George Akropolites* - Kiril Marinow (p. 61-96).

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

Dosar ACL

Proiectul HiLands, o sinteză

Eugen S. Teodor

Drumuri vechi prin pasul Rucăr-Bran¹

Archaic roads through the Rucăr-Bran pass

Abstract: *The paper is an overview of the gains acquired within the research project HiLands (2018-2022), looking especially towards the evidence of the old roads into the mountain corridor connecting Wallachia and south-eastern Transylvania. Considering the fact that published contributions in 2021-2022 were written in English, I chose to publish this one in Romanian. Although one can spot differences between the historical routes and the present roads, the strategic corridor is the same, as the mountain does not allow many options. Downstream Câmpulung the circulation went along Râul Târgului Valley, being the only economic variant. North of the city we acknowledge more variation, especially south of Dragoslavele and north of Rucăr, yet between the two routes the gap is nowhere larger than 3 km. North of the Bran Pass the routes are again overlapping, differences being recorded only near Râșnov. Beyond funding, nurturing knowledge, recent technologies (high resolution terrain-models, GIS, high precision GPS receptors, photogrammetry) are playing a key role. Such tools are not intended to replace field work or test diggings, but to tailor them. HiLands Project was an opportunity a Romanian researcher do not meet often, if ever. Beyond this, there are plenty of details to be brought into light by the future generations of archaeologists. This overview is meant to be a call and a guide.*

Keywords: *Roman roads; Middle Ages routes; LiDAR; mountain archaeology; test diggings*

Cuvinte-cheie: *drumuri antice; drumuri de ev mediu; LiDAR; arheologie montană; săpături arheologice*

---

¹ Lucrarea a fost scrisă în noiembrie-decembrie 2022, dar pierdută undeva în pădurea deasă a hard-discului; a fost redescoperită aproape trei ani mai târziu, în octombrie 2025, când a fost trimisă la publicare, cu minime actualizări.

Introducere

Proiectul de cercetare HiLands (noiembrie 2018-octombrie 2022) a constituit o șansă unică – cel puțin până acum – de a investiga vechile drumuri. Astăzi, legătura dintre Pitești și Brașov se realizează pe DN 73 (care este și drum European, E574), construcție îndelung planificată – cel puțin de austrieci – încă din prima jumătate a sec. al XIX-lea², începută însă de partea română numai după 1870 și finalizată la 1891. Un drum nou, modern, era necesar, fiindcă vechile drumuri – sau mai degrabă „făgașe” – constituiseră coșmarul zecilor de generații de negustori³.

În cadrul proiectului de cercetare am beneficiat, aproape de la bun început (primăvara anului 2019), de fișiere LiDAR pentru o substanțială parte a zonei investigate, care au avut o contribuție majoră la înțelegerea problemelor conexe coridoarelor de circulație. Nu am să intru aici în detalii tehnice, spunând doar că modelele-teren rezultate au avut o rezoluție excelentă (0,3 m)⁴, ceea ce a permis nu doar observarea vechilor drumuri, dar în unele cazuri chiar a potecilor.

O a doua șansă a fost finanțarea neobișnuit de generoasă pentru cercetarea românească, respectiv cca opt milioane de lei; suma pare mare, dar vă asigur că nu a fost exact așa, ea împărțindu-se la cca 30 de cercetători și teme de cercetare distribuite pe cca 20.000 km pătrați, între Rucăr-Bran și Ghimeș-Palanca. Finanțarea a permis nu doar achiziția unor pachete LiDAR consistente⁵, a aparaturii absolut necesare (precum stații GPS RTK sau drone), dar și efectuarea a relativ numeroase călătorii în zona de interes, respectiv verificarea pe teren a constatărilor făcute în fața monitorului, pentru clasificarea cronologică a noilor situri (când și cum a fost cazul). Deși săpăturile arheologice nu au constituit nucleul de interes la nivelul proiectului inițial⁶, ele s-au demonstrat necesare pentru clasarea obiectivelor arheologice, iar acest lucru este adevărat în special pentru această categorie distinctă de situri – drumurile. Teoria siturilor liniare este relativ recentă, aplicată inițial structurilor militare romane înșirate de-a lungul unei granițe⁷, de unde a

². Fapt demonstrat de planurile austrieșilor de la noul punct de frontieră de la Fundata (pe vremea aceea se numea Ober Törzburg, adică „Branul de Sus”), la 1842, când au proiectat noua carantină în două exemplare: una la nord, corespunzând drumului vechi, și una la sud, corespunzând viitoarei șosele, șosea care însă avea să devină realitate o jumătate de veac mai târziu (Teodor 2021, 367-370, fig. 6-7), datorită întârzierilor părții române. Ambele puncte erau tangente la frontieră, dar la un kilometru unul de celălalt.

³. Călătorii străini au lăsat note patetice despre greutatea traseului (de exemplu Călători 1, 307-308; Călători 3, 160, 561-562). Cercetările noastre au substanțiat – cu situații concrete – acele dificultăți.

⁴. Rezoluția de 0,3 m înseamnă că existau date de elevație pentru un grid cu noduri la 0,3 m. Pentru comparație, celebrul fișier LiDAR al BBC, pentru o parte a Munților Șureanu, avea rezoluție la 1 m. Despre astfel de instrumente de lucru s-a tot vorbit în România, în ultima vreme, dar despre rezoluția fișierelor s-a cam păstrat discreția. Astfel de fișiere se pot procura gratuit (pentru proiecte de cercetare) de la Regia Apelor (Asăndulesei 2015, 45), tot cu rezoluție la 1 m, dar și cu o prelucrare discutabilă a datelor (care de multe ori includ vegetația mică și mijlocie). Am testat astfel de produse, care pot fi utile în zone deschise, dar în nici un caz pe munte. Desigur, pentru evaluarea pantelor de scurgere a apelor (operațiune mai degrabă statistică) nu este necesară finețea de care arheologia are absolută nevoie. Nu am să contest faptul că oricare produs LiDAR este mai bun decât nici unul, având în vedere că modelele-teren disponibile gratuit, la nivel mondial, au rezoluție la 12,5 m (în cel mai bun caz).

⁵. Pe coridorul Rucăr-Bran am beneficiat de 368 km pătrați.

⁶. Cel puțin nu din punctul meu de vedere, care am participat la configurarea proiectului.

⁷. Teodor 2015, în special 12-13.

mai fost doar un pas spre a constata că un drum este o structură liniară prin definiție, caracterizată nu de un poligon, ci de o polilinie⁸, evident, cu definirea unui „buffer” (sau zonă „tampon”, interval bilateral de protecție).

Aflându-mă acum la capătul celor patru ani de activitate, sunt în măsură să trag concluzii, oprindu-mă în special la evaluarea propriei contribuții. Fiindcă drumurile fac obiectul acestei comunicări, am să încerc să stau pe acest subiect. Am publicat deja o serie de articole⁹ care ating subiectul de interes, care nu doar că vor fi menționate pe parcurs, dar care conțin multă ilustrație utilă acestui demers, ilustrație care nu va mai fi reprodusă aici.

O ultimă explicație a părții introductive: toate articolele pendinte proiectului sunt în engleză, fapt care probabil nu mai trebuie explicat specialiștilor. În compensație – am hotărât să trag aceste concluzii, la final de proiect, în limba română, nu doar pentru claritate (a mea sau a cititorului), ci și fiindcă multe dintre detaliile care vor fi prezentate ar putea fi utile cercetării românești ulterioare; fiindcă mai sunt de făcut foarte multe lucruri. Nu exclud ca vreun britanic excentric să-și croiască drum pe Scărișoara, în căutarea drumului roman, dar cred că este mult mai probabil ca acest lucru să-l facă unul sau mai mulți arheologi români, excentrici sau nu. Din același motiv, toate referințele topografice vor fi date în sistemul topo-geodezic național, Stereo 70 (cu *datum* Dealul Piscului 1970).

Sectorul în aval de Câmpulung

Expresia curentă „pasul Rucăr-Bran” se referă desigur la zona montană propriu-zisă. Atunci când vorbim despre căile de comunicație trebuie însă să ne referim și la căile de acces către pas. De aceea voi face aici o scurtă descriere a sectorului Pitești-Câmpulung. Importanța istorică a rutei este dată de faptul că în epocă romană a fost folosită fie pentru logistica războaielor daco-romane, fie, mai târziu, ca traseu de frontieră (*Limes Transalutanus*).

Odată ieșiți din câmpie și intrați între dealurile Subcarpaților, variantele de deplasare spre destinație devin mai puține; când ne uităm după o soluție optimă – s-ar putea să fie o soluție unică; este și cazul aici, căutând o conexiune între castrele romane cunoscute în zonă, Purcăreni și Jidova. Drumul traversează cursul Râului Doamnei la poarta castrului Purcăreni¹⁰, apucând pe cursul Râului Târgului, pe care va urca până dincolo de castrul Jidova. Nu există alternative de creastă, fiindcă dealurile de pe ambele

⁸. Înregistrarea drumurilor istorice în RAN s-a rezolvat și ea, acum vreo doi ani. Doamne ajută! Corectorul automat al MSWord mă atenționează că nu există „polilinie”, ceea ce s-a adeverit în Dexonline. Dar nici „ortofotografie” nu există. Nu știu dacă avem o problemă cu „barbarismele”, dar avem cert o problemă cu tehnologia de toată ziua.

⁹. Teodor 2021; Teodor 2022 A; Teodor 2022 B.

¹⁰. Astăzi dispărut, jumătate din castru fiind rupt de ape. Am publicat planul castrului în Teodor 2022 A, 289, Fig. 7. Poziționarea fortificației pe malul râului sugerează, clar, că era păzit chiar podul (pe malul vestic), pentru a bloca pătrunderea pe coridorul strategic al Râului Târgului. Studiul mai detaliat al zonei ne arată că aceasta era practic singura traversare convenabilă, zona de la sud fiind mlăștinoasă, iar mai la nord ar presupune un ocol, ceea ce nu era în obiceiul romanilor. Interesant de remarcat este că dacă alte treceri de râu mai oscilează, la scară istorică, toate hărțile zonei arată podul acolo unde se află și astăzi, pentru ultimii 240 de ani.

părți sunt destul de segmentate (Figura 1)¹¹.

Calea de acces, de-a lungul Râului Târgului, este relativ îngustă, oscilând între 100 și 300 de metri lățime pe fundul văii, iar variația de traseu nu poate fi prea mare. Problema este că acest coridor folosit cel puțin 2000 de ani este și o zonă intens locuită în epocă modernă. Există astăzi, între Purcăreni și Câmpulung, 16 sate, pe o distanță de cca 34 de km, cam 80% din drumul actual fiind realizat prin localități; oportunitățile de a căuta drumurile vechi sunt deci destul de puține.

Traseul este făcut pe malul drept al Râului Târgului între Purcăreni și Piscani (primul sat în amonte), ține apoi malul stâng peste 20 de km, până la Lăzărești, unde trece înapoi pe malul drept, pe care îl ține până undeva la nord de Jidova. Variația de traseu este practic nulă între epoca noastră și jumătatea sec. al XIX-lea, pentru care avem harta Szathmári¹². Dacă însă ne uităm pe o hartă și mai veche (din nefericire unica), cea realizată de Specht la 1791-92, găsim variații semnificative. Dacă traversarea de la Piscani pare aceeași, drumul schimbă din nou malul imediat după confluența Bratiei¹³. La doar câțiva kilometri însă, la nord de Rădești, drumul schimbă din nou malul, de două ori, de o parte și de alta a confluenței cu pârâul Drăghici (afluent stânga), ajungând pe malul stâng (estic). De aici traseul de sec. XVIII urmează de aproape traseul mai târziu, cu traversarea de la Lăzărești (la gura Bughei), rămânând la vest de râu (deci pe malul drept) până după Jidova.

Într-un mediu atât de antropizat nu am reușit să găsim pe modelul-teren lucruri care ar putea indica drumuri vechi. Cu toate acestea, există câteva lucruri care ar putea să rămână în atenție. Primul punct de interes este confluența Argeșel-Râul Târgului. Argeșelul se varsă la doar câteva sute de metri est de castrul Purcăreni, însă gura văii sale se află mai sus, la peste 5 km de castru. Valea Argeșelului este singura cale relativ facilă între *barbaricum* și frontiera romană de pe acest sector, chiar dacă drumul de acces este relativ lung (cca 30 km, pornind de undeva de pe Valea Dâmboviței). Întâmplător sau nu, aici se cunoaște una dintre rarele așezări Chilia-Militari din zonă¹⁴, la sud de satul Valea Stâniei. Ce caută o așezare a localnicilor la un kilometru de frontiera romană?... Eu nu sunt surprins de existența ei, câtă vreme pe tronsonul de câmpie al *Limes Transalutanus* există precedente clare și deloc puține¹⁵. Deși așezările civile distincte de garnizoanele militare nu sunt un lucru tocmai obișnuit în lumea romană, la linia de contact cu *barbaricum*, în general vorbind, pe această frontieră se pare că erau relativ obișnuite. Deși ele nu pot fi interpretate ca așezări militare (în sensul de *vicus*, respectiv așezarea civilă a unui castru), poziționarea lor indică cel puțin preluarea unor sarcini de tip militar, precum avertizarea timpurie.

Zona cea mai interesantă este totuși confluența văilor Bratiei și Târgului, singurul loc de pe traseu unde spațiul dintre dealuri se dezvoltă generos, pe o lățime de cca 2 km¹⁶.

¹¹. Pot repeta aici argumentul că și cea mai veche hartă, cunoscută drept Specht (1791), prezintă drumul între Purcăreni și Câmpulung numai pe vale, ceea ce sugerează că acesta era drumul vechi.

¹². Vechiul web-site (<https://charta1864.gis-it.ro/charta.html>) nu mai există. Am găsit foile de hartă pe http://maps.mapywig.org/m/K.u.K._maps/series/057.6K_Charta_Rom%C3%A2nici_Meridionale_1864/, dar nu sunt referențiate.

¹³. Există un drum și pe malul opus, dar este marcat ca secundar.

¹⁴. Măndescu, Dumitrescu 2017; Măndescu, Dumitrescu, Păduraru 2014, 188-189; vezi RAN 19383.01.

¹⁵. Teodor 2017, 897-902.

¹⁶. O hartă a micro-zonei la Teodor 2022 A, 310, Fig. 19.

Aici ar fi locul ideal unde o garnizoană ar avea și suficientă apă, și loc de pășune generos, aflându-se și în spațiul protejat din unghiul celor două râuri. Aici avem cea primă variație semnificativă de traseu dintre drumurile consemnate de hărțile Specht și Szathmári, harta veche arătând o abatere exact în spațiul dintre Bratia și Râul Târgului. În fine, dintre locurile de interes de pe traseu, acesta este cel mai aproape de jumătatea drumului¹⁷. Tot aici harta militară a anilor 1980 consemnează un toponim curios, „La Cărămizi”; știind că acel material de construcție nu este comun culturii populare, am mers să vizitez împrejurimile. Din nefericire, nu am găsit nimic interesant, iar localnicii nu au avut nimic de spus despre „cărămizi” (nici măcar nu știau toponimul). Zona este însă inundabilă iar pricina acelui toponim se poate afla acum sub aluviuni.

Un alt punct care ar trebui să rămână în atenție este confluența Văii Drăghici, pe stânga Râului Târgului. Valea Drăghici urcă spre Jugur, de unde accesul spre Valea Dâmboviței este relativ facil, peste Boteni și Văleni-Dâmbovița¹⁸. Exact în fața confluenței este marcată o triplă traversare pe harta Specht (Figura 2), sugerând că în bucla vestică s-ar putea afla un obiectiv de interes. Zona confluenței este însă ocupată, pe ambele maluri, de satul Mihăești, arealul cel mai plauzibil aflându-se între partea sudică a satului vestic (de astăzi) și albia Râului Târgului (zonă agricolă). Pe modelele-teren și pe ortofotografiile existente nu a putut fi deocamdată sesizat nici un semn încurajator. Nu există cercetare de teren în zonă¹⁹.

De la Câmpulung la culoarul Dâmboviței

Drumul roman trecea, probabil, între latura de est a castrului de la Jidova și râpa spre Râul Târgului, dar zona a cunoscut prea multe alterări pentru a putea formula o certitudine²⁰. Un lucru este relativ cert, anume că drumul trebuia să treacă pe malul estic al râului pentru a continua traseul spre Rucăr. Acest lucru probabil se întâmpla unde vedem podul și astăzi, la sud de oraș, continuând pe același mal până trecea de oraș, așa cum vedem și pe hărțile moderne (Figura 3). Dacă direcția generală, de aici încolo, trebuie să fie NE, apare varianta Voinești, unde avem un castru de fază traianică. Poziționarea excentrică a castrului față de căile de comunicație ar trebui să aibă o explicație, parțial

¹⁷. Distanța dintre cele două castre, Purcăreni și Jidova, este cam la limită pentru o zi de marș. Distanța metrică este de 33,5 km, dar pe o pantă cu valoarea medie de 3%, ceea ce ar însemna, estimativ, 9,7 ore de mers (Teodor 2022 A, 303-304, cu tabelul 1). Estimările se fac pentru pedestrași cu bagaje, precum cei ai armatei (Teodor 2022 A, 305 și nota 91). Dacă în literatura de specialitate se consideră că convoaiele de care pot parcurge distanțe mai mari decât coloanele de infanterie, acest lucru nu cred că este adevărat în zonele de munte, mai ales pe pante de peste 5°. Din acest motiv nu am simțit nevoia unei distincții dintre cele două categorii. Oricum, pe un astfel de drum circulau ambele categorii de călători.

¹⁸. O veche rută comercială medievală, cum am demonstrat recent în Teodor et al. 2022, 13-15, 25-43. Din nefericire, zona este o *terra incognita* pe arheologie, lipsind orice repere care să se apropie de epoca romană.

¹⁹. În zona de sud a satului Mihăești, respectiv Valea Bradului, s-au făcut cercetări, dar spre deal (unde s-a urmărit ceea ce părea un mic castru de marș, vezi RAN 17307.03, movile și alte obiective), fiindcă documentarea existentă nu oferea nici o sugestie clară în luncă.

²⁰. În primul rând pământ scos din săpătură, după zeci de campanii arheologice. Interesant de observat, Harta Szatmari prezintă atât un traseu similar cu drumul actual, 100 m vest de castrul mare, dar și o variantă care trece imediat la est de castru. Modelul-teren sugerează și el că un drum s-ar putea afla acolo, însă doar o cercetare arheologică propriu-zisă va putea clarifica chestiunea.

găsită în timpul proiectului HiLands: o fortificație de pământ aflată la doar câteva sute de metri ENE, la piciorul muntelui. Deși complet lipsită de inventar, relația spațială cu castrul roman sugerează că constructorul a fost dacic²¹. Că în această parte a fost ceva agitație este sugerat și de un mic castru de marș găsit pe munte, în punctul Dealul Trandafir, din teritoriul satului Lerești, la doar 2 km N de fortificația pustie, pe creasta care merge spre nord²². Dacă acesta este doar unul dintre numeroasele episoade – anterior necunoscute – ale războaielor daco-romane, linia de comunicație spre Rucăr nu putea fi pe aici, fiindcă presupune un traseu mult prea lung și greu, ceea ce contravine lucrurilor pe care le știm despre ingineria romană. Ne întoarcem deci la ruta principală, la NE de Câmpulung.

Dacă pe Harta Szathmari găsim cătunul Vișioiu, pe hărțile mai recente am găsit Calea Pietroasă (astăzi cartier al Câmpulung), sugerând că drumul principal era pietruit (dealul este, de la natură, doar din argilă). Din acest punct intrăm în termenii unui articol deja publicat în limba română²³, nefiind deci necesară reluarea termenilor de acolo, mai ales că în timpul recentului proiect nu am reușit să facem progrese notabile pe acest sector²⁴. Despre această zonă s-au exprimat mai mulți arheologi, primul fiind Pamfil Polonic, singurul care pare să fi făcut și ceva cercetări în zonă. El a ajuns la concluzia că aici ar fi existat un troian lat de 10 pași (7,5 m) și înalt de jumătate de metru, „având în mijlocul lui ca totdeauna un strat de pământ ars”. „Troianul” a putut fi identificat pe modelul-teren paralel cu Calea Pietroasă²⁵, la cca 20 m est de stradă, mergând prin curțile oamenilor (Figura 4)²⁶. Singurele măsurători pe teren le-am făcut în 2015²⁷ și putem spune, în baza lor, că Polonic s-a înșelat, nefiind vorba despre un „troian”, similar celor din câmpie, ci este un drum. Nu știm unde a văzut Polonic nucleul „de pământ ars”, mai ales dacă nu a săpat, și nu pot exclude ca vreun incendiu mai recent să fi produs „evidența arheologică”. Dimensiunile date de Polonic se verifică pe teren (lățimi între 6 și 8 m, înălțimi în jur de 0,5 m), însă este clar că nu putem vorbi despre un „val” (rambleul unei palisade), ci despre un drum, având ca argumente curba denivelării, care este relativ plată la partea superioară, ceea ce nu caracterizează un „troian” (și am măsurat sute de asemenea obiective).

Un alt argument care îl contrazice pe Polonic este situația tactică. Un „val” se face totdeauna în poziție dominantă, cu vizibilitate bună spre inamic. Ce constatăm aici este opusul: este o poziție inferioară, net dominată de cotele de la SE (Figura 5). Mai departe

²¹. Vezi RAN 13533.02. Am testat și cu detectorul de metale, rezultatul fiind practic zero.

²². Vezi RAN 16917.02. S-au făcut mai multe runde de cercetări la castrul de marș, inclusiv o mică secțiune de control, rezultatul fiind că locul a fost ultimul punct de rezistență în apărarea orașului Câmpulung, în toamna anului 1916. Situl este ticsit de armament modern, care face practic imposibilă cercetarea cu detectorul de metale a unui castru roman care, prin definiție, nu are inventar arheologic, decât accidental. Pentru localizarea obiectivului vezi Teodor, Bolba 2022, 414, Fig. 19 (incinta la est de Vârful Trandafir).

²³. Teodor, Dumitrescu, Chivoci 2016.

²⁴. O mai vehementă împotrivire la oricare tentativă de cercetare arheologică – incluzând aici o tentativă de ridicare topografică – nu am mai văzut nicăieri. Altminteri patrioți declarați, cu bunici eroi (pe care nu ezită să-i evoce), localnicii ne-au amenințat cu de toate, de la furci la poliție, care și cum am fi fost hoți la drumul mare, sau mai rău.

²⁵. Sau Calea Pietroasă III, conform numelui de stradă actual.

²⁶. Așa cum, de altfel, spunea și textul lui Polonic. Și lungimea pe care poate fi identificat, din bucăți, da cam tot 500 de metri, cum spunea Polonic. Pentru contribuțiile lui Polonic la problemă vezi Tudor 1955, care a valorificat textele nepublicate.

²⁷. Teodor et al. 2016, fig. 3, 8-10.

avem un „canal” adânc – Valea Mare – în care nu se vede nimic (revezi Fig. 4), prin care se pot trece sute de oameni fără ca garda să-i vadă; dincolo de Valea Mare – cote sunt și mai mari, poziție de pe care inamicul poate vedea teritoriul roman ca în palmă. Punctele de observație de pe *limes* nu sunt totdeauna perfecte, dar niciodată atât de greșite. Doar că orice comparație a situației de aici cu cea din câmpie (cum a făcut Polonic) este gratuită, această „graniță” de lângă Câmpulung neavând teritorii barbare în proximitate.

În fine, aliniamentul de la Calea Pietroasă nu are nimic strategic, dincolo de faptul că este o cale de acces. La sud de ea sunt râpoasele văi ale Rudenilor și Româneștilor, la est de ea se află Argeșelul, iar de acolo până la Dâmbovița mai sunt niște kilometri, peste un teren accidentat, probabil ne-explorat în Antichitate.

Drumurile vechi se despart de cele noi imediat la est de Valea Mare. Drumul nou – construit între 1870 și 1891 – apucă est, urcă spre Muntele Mateiaș, pe care îl ocolește pe la răsărit, apoi coboară spre nord, ajungând la Dragoslavele²⁸. Drumurile vechi – urmând hărțile moderne – urcă pe Valea Argeșel, prin satul Nămăești, apoi urcă în munte înainte de satul Gura Pravăț (absent pe hărțile vechi), urmând valea seacă a Pravățului²⁹, spre Pasul Pravăț³⁰ (890 m altitudine)³¹.

Hărțile vechi prezintă drumul principal urcând pe Argeșel, prin nucleul Nămăeștilor, traseul aflându-se integral sub localitatea actuală. Încă din 2015 am sesizat însă – la început doar pe fotografia aeriană, dar acum documentabil și pe modelul-teren de mare rezoluție – rămășițe ale unui alt drum, aflat la est de râu; și acest drum, însă, se află astăzi aproape integral sub sat. Excepție fac niște ramblee din zona de sud a satului, poziționate, curios, mai sus decât linia văii, care pot fi urmărite – cu intermitențe – până la ieșirea din sat. Cel mai interesant punct, aflat spre marginea nordică a satului, într-una dintre puținele proprietăți fără edificare recentă, a fost prezentat pe larg în articolul mai vechi³² și, din păcate, nu putem prezenta noutăți³³.

Drumul vechi de la Valea Pravăț nu mai este practicabil pe nici un sector, accesul dinspre vest fiind blocat de pădurari, pentru a preveni furtul de lemne. Modelul-teren prezintă un veritabil păienjeniș de drumuri vechi (sunt zeci de variante pe versantul vestic)³⁴, datarea fiecăruia în parte fiind imposibilă. Am accesat zona din ambele direcții,

²⁸. Pentru o hartă a zonei, cu variantele de traseu, vezi Teodor 2022 A, 312 cu Fig. 20.

²⁹. Nume care poate prilejui confuzii, el apărând în unele surse (de pildă în monografia Dragoslavelor semnată de părintele Răuțescu) și pe versantul opus al muntelui, spre Dragoslavele. De exemplu, cimitirul eroilor (germani) care se află la capătul acestei văi estice, se numește tot Pravăț.

³⁰. Locul unor grele lupte în timpul primului război mondial. Necesarul de artilerie, în preajma Mateiașului (apărat cu cerbicie de români) face ca militarii germani să recondiționeze drumul din Dragoslavele până în pasul Pravăț (Teodor, Bolba 2022, 409). Din nefericire, nici măcar această intervenție târzie nu a făcut drumul mai practicabil; este atât de rupt și invadat de vegetație, încât în unele zone traseul exact poate fi pus în discuție.

³¹. Cu o diferență de nivel de peste 200 m în ambele direcții.

³². Teodor, Dumitrescu, Chivoci 2016, 132, fig. 4 și 5.

³³. Proprietarul este un funcționar public dintr-un minister influent, care s-a străduit din răspuțeri să prevină o cercetare arheologică și, din nefericire, a reușit. Punctul a fost comunicat INP, respectiv RAN, inclusiv cu povestea subsecventă, rezultatul fiind că nu a fost publicat, dovadă că unii funcționari sunt foarte influenți. Deși existența unui drum acolo este dincolo de îndoială, situl arheologic nu... există, fiindcă înregistrarea lui a fost refuzată de colegii de la INP.

³⁴. Vezi ilustrația din Teodor 2022 A, 313, Fig. 22

plus un drum de creastă care pornește de la cariera Mateiaș, venind dinspre sud, în speranța de a găsi un indiciu al drumului vechi. Nici una dintre cele trei expediții la Pravăț nu a produs rezultate notabile.

Indiciile de la Dragoslavele

Nici coborârea de la Pasul Pravăț spre valea Dâmboviței nu a oferit rezultate clare. Culmea este că acest pasaj a fost refăcut de armata germană în octombrie 1916, pentru a permite instalarea artileriei în fața Muntelui Mateiaș, de unde românii refuzau să coboare. Și aici se văd mai multe drumuri – cel puțin două – fiind greu de spus care este varianta reparată de germani. Constatarea are și o morală, anume că drumurile de munte au nevoie de întreținere și că, în absența ei, devin repede de nerecunoscut. Acolo, la Dragoslavele, ar trebui să fi fost un punct important al frontierei romane, din cel puțin două motive: întâi, fiindcă frontiera intra pe coridorul Dâmboviței, cu acces nemijlocit din *barbaricum*, chiar dacă pe un drum lung și nu tocmai ușor; apoi – fiindcă aici ar fi jumătatea drumului dintre Jidova și Oratea³⁵, o rută lungă și grea, care avea teoretic nevoie de o etapă intermediară.

Zona este intens locuită, cu multe alterări semnificative ale suprafeței, așa cum ar fi o acumulare artificială aflată imediat la est de gura Pravățului³⁶. Totuși, pe modelul-teren s-a observat un detaliu care ar putea să fie un indiciu al unui drum vechi, la aproximativ 100 m nord de cimitirul eroilor (Figura 6). La vest de Drumul Național se vede o „potecă” (are mai degrabă lățime de potecă, decât de drum). Căutând acest loc am găsit ceva cel puțin curios: o cișmea amenajată din piatră de talie (Figura 7). Ansamblul este constituit din pietre de dimensiuni diferite (de la 20 la 50 cm), dar toate cu o față conștiincios lucrată, ca un perete lat de 5 m și înalt de 1,2 m. Cel mai curios detaliu este faptul că două pietre masive de la marginea de sud sunt cioplite pe o formă arcuită, amintind de colțurile rotunjite ale castrelor romane³⁷.

Evident, am încercat să aflu de la localnici ce se știe despre cișmea. Vecina aflată vis-à-vis, de vârsta a treia, spunea că cișmeaua era mai bătrână decât ea, dar că își amintea poveștile bunicului, care spunea că adusese pietrele cu căruța cu boi, „de pe munte”. Multe drumuri dinspre munte, utilizabile pentru o căruță cu boi, nu există, așa că variantele sunt doar două: fie dinspre Pravăț, fie de pe direcția Mateiaș, coborând pe Drumul Național. Din nefericire nu există, în lungul celor două posibile rute, nici un loc suficient de plat și de mare pentru a găzdui un castru roman, oricât de mic. Există însă și posibilitatea ca locul să fie afectat de o alunecare de teren, devenind deci „invizibil”.

Am comparat aceste pietre de talie cu multe pietre găsite în zonă, de pildă cele din zidurile de protecție din lungul șoselei și nu am găsit nimic similar nici în realizarea

³⁵. Am demonstrat recent că la Oratea era un punct de control roman, care bloca accesul în pasul montan (Teodor 2022 B).

³⁶. Acumularea nu figurează pe harta militară a anilor 80, deci este mai recentă. În același punct se precizează, pe acea hartă, toponimul „balastrieră”. Oricât ne-am teme că balastiera ar fi chiar castrul roman, trebuie remarcat că ea se afla exact în conul de deversare al Pravățului, care a oferit materialul de construcție. Din același motiv, amplasarea unui castru în acel punct era puțin probabilă. N.B.: ambele coborâri de la Pasul Pravăț (spre vest, respectiv est) se numesc la fel, ceea ce poate crea confuzie.

³⁷. Încă și mai curios: nicăieri pe *Limes Transalutanus* nu se găsește piatră de talie, nici măcar la turnuri.

suprafeței plate, nici în forma feței (niciodată rectangulară, cu atât mai puțin cu față curbă). Desigur, nu se pot formula concluzii peremptorii; personal, însă, am convingerea că amplasamentul fostului castru nu poate fi departe de pietrele care compun cișmeaua. Motivul nu este atât mijlocul de transport³⁸, ci conjunctura tactică: singurul loc din care valea Dâmboviței putea fi supravegheată eficient era undeva la baza muntelui, fiindcă de pe pozițiile mai înalte vizibilitatea spre vale este tot mai slabă.

Am dorit desigur să vizitez și restul „potecii” care trece pe lângă cișmea. Am reușit să aflu proprietarul, respectiv Cătălin Cotoian, care este directorul școlii gimnaziale din Dragoslavele. Acesta mi-a permis să îi vizitez proprietatea în lipsă (o livadă), relatând faptul că în copilăria domniei sale (deci poate cu trei decenii mai devreme) poteca era foarte lată, putându-se intra cu mașina pe segmentul aflat imediat la nord de cișmea; mai încolo, însă, drumul era stricat de apele curse de pe munte (pantele sunt consistente, peste 30°). Vizita la fața locului a confirmat relatarea: primii 20-30 de metri sunt clari vizibili și ușor de parcurs, apoi încep surpăturile și copacii căzuți. Iată ce pot însemna trei decenii pentru un drum de munte.

Rucăr

De la Cimitirul eroilor, aflat imediat la sud de Dragoslavele³⁹, și până în nordul Rucărului, adică pentru peste 7 km, drumurile vechi și noi merg paralel, într-o zonă dens locuită. Ele se despart în nordul Rucărului, acolo unde drumul nou face prima curbă mare la dreapta, urcând apoi în serpentine spre Posada. Vechiul drum mergea acolo tot înainte, spre micul castru roman folosit la începutul sec. II, aflat la cca 500 m NNE de acea intersecție.

Cred că ar fi util să începem cu noțiuni de geografie, fiindcă literatura este presărată cu inexactități și aproximări. Am să redau aici termenii RAN, fișa fiind actualizată recent. Aflăm acolo (RAN 18536) că micul castru s-ar numi „*castellum*-ul roman de la Rucăr–Scărișoara”, aflat în punctul „Scărișoara (Câmpul Rucărului)”, descris ca fiind „la NE de satul Rucăr, în lunca pârâului Râușorul”⁴⁰. Am să încep cu eroarea cea mai mică: Scărișoara nu este locul plat pe care se află castrul și băile, ci dealul abrupt aflat imediat la NE⁴¹. Scărișoara nu este un toponim rar și desemnează un deal cu un urcuș susținut, pe care călătorul urcă precum pe scară⁴²; așa folosesc localnicii numele, pentru panta dintre Rucăr și Posada. Câmpul Rucărului rămâne o opțiune valabilă, zona fiind plată, însă doar pentru poziția castrului.

³⁸. Localnicii își cărau marfa la Câmpulung sau Târgoviște, cu același mijloc „primitiv” de transport (Răuțescu 1937, *passim*), încă la începutul sec. XX.

³⁹. Există un al doilea cimitir al eroilor, tot din primul război mondial, la biserica din centru.

⁴⁰. Fișa RAN a fost revizuită în aprilie 2023, dar perla cu „Râușorul” a rămas (vezi „Reper”). Puțin mai jos, la „Descriere”, se menționează, corect, râul Roghina.

⁴¹. Să notăm totuși că o stradă care se află la est de castru, mergând spre nord, se numește Scărișoara. Din aceasta se desprinde str. Pleașei, cea care urcă efectiv pe vechiul drum; deloc întâmplător: muntele din față este Pleașa.

⁴². În MDGR (vol. 5) există 10 titluri pentru Scărișoara, doar pentru vechiul regat. Aș adăuga celebra peșteră din jud. Alba, dar și Vârful Scărișoara, din Munții Făgăraș (numită astfel tocmai pentru că este o veche rută peste munte).

Cât despre pârâul Râușorul⁴³, acesta există, este „pe acolo”, însă vine din masivul Iezer, aflat la vest de sat, și se varsă în Dâmbovița după ce traversează centrul satului, la peste un kilometru sud de castru... Da, acolo, lângă situl roman, există un pârâiaș, numit însă Roghina⁴⁴, care curge pe un curs general nord-sud, la 140 m vest de castru. Micul curs de apă generează o relativ întinsă mlaștină, lată de peste 100 de metri (Figura 8).

Toponimia laxă și aproximările descriptive nu sunt deloc noi. Ele par să-și aibă sursa într-un articol al lui Dumitru Tudor din 1955; fiindcă acolo se discută ipoteza unui drum – va trebui să detaliez. Articolul are la bază însemnările făcute jumătate de secol mai devreme de un arheolog diletant local, D. Băjan, păstrate între manuscrisele lui G. Tocilescu de la Academie. Băjan săpase într-o zonă având dimensiunile de 21 x 16 m, crezând că se află în castru, însă ulterior s-a stabilit că el săpase în *thermae*⁴⁵. Săpătura este importantă fiindcă a produs descoperirea unei cărămizi ștampilate a *Cohors II Flavia Bessorum*, aducând astfel și contextul cronologic. Aici însă ne interesează faptul că Bejan pretindea că la vest de „castru” (adică de locul unde săpa) s-ar fi aflat un drum roman făcut dintr-un „strat gros de pământ roșu”⁴⁶. Dumitru Tudor își contrazice sursa, spunând că „ne aflăm în fața resturilor marelui val al *limes*-ului transalutan”, compus dintr-un „strat de pământ roșu și gros (...) rezultând în urma arderii la care a fost supus cu ocazia ridicării”⁴⁷.

Că drumul-troian s-ar fi aflat la vest de „castru” – este clar. Dar cât de la vest? Nu avem nici o indicație. Să se fi uitat Băjan 200 m mai încolo, peste gârla Roghinei? Foarte puțin probabil, fiindcă locul unde săpa (băile romane) avea la vest o movilă având 10 metri peste cota termelor. Secțiunea altimetrică a „valului” (Figura 9) conduce la ideea că avem un... torent. Jgheabul natural poate fi urmărit cca 200 spre nord, apoi se pierde, deci nu este nici drum, nici val⁴⁸. De altfel, traseul este relativ departe de veritabilul drum care urcă pe Scărișoara, aflat la 100 m est de acest punct. La trecerea pe lângă băile romane, este posibil ca ductul torentului să fi fost ajutat, prin înălțarea malului de est, pentru a împiedeca inundarea instalațiilor romane, iar această intervenție ar putea fi antică; doar că nu vorbim nici despre un drum, nici despre un val, ci despre lucrări de decolmatăre a unui torent, pentru protecția unei clădiri. La SV de terme torentul își unește apele cu un canal pe direcția est-vest, cel care, probabil, asigură apa necesară băilor. În aval de acest

⁴³. Eroarea vine tot de la D. Tudor (1955, 90-91); schița de hartă de la Fig. 2 (pagina 91) este imposibilă, pentru că drumul roman ar merge prin mlaștină, mai exact în lungul ei. Curios este că nu a simțit nimeni nevoia să îndrepte lucrurile, nici măcar cei care au lucrat acolo mai mulți ani.

⁴⁴. DEX online (vezi Micul Dicționar Academic 2010) consideră cuvântul un regionalism pentru „rovină”, ceea ce este descriptiv exact pentru situația de pe teren.

⁴⁵. Bogdan Cătănicu 1997, passim.

⁴⁶. Tudor 1955, 93.

⁴⁷. Ce poate fi mai absurd de atât, adică un val în spatele castrului, orientat spre interiorul provinciei? Aduc aminte arheologilor că „roșu” poate fi și pământul de pădure. Procedura cu valurile arse este valabilă, dar, până una-alta, o cunoaștem numai de la cetățile getice (Moscalu 1979).

⁴⁸. Deducția s-a demonstrat corectă, mai târziu. O schiță a lui Bejan, recuperată de la Academie, a fost publicată de Măndescu și Spănu (2021, 94). Dincolo de geometria defectă a schiței (nordul real este deviat cu cca 45°), de pe schița lui Băjan putem reține câteva lucruri: se notează acolo „drumul vechi al carului”, la sud-est de castru (de castrul real, nu de cel pretins), respectiv pe malul răsăritean al Roghinei; Valea Nedelcu (la mine) este notată aici „Valea lui Cerne”, dar care nu are în partea de jos cursul actual, ci se vărsa în Roghina, așa cum, de altfel, figurează și în harta militară a anilor 80; drumul care urcă pe Scărișoara este notat „potecă de picior”; dar tot așa este notat drumul de la vest de Roghina, care astăzi este pietruit.

punct, harta militară a anilor 80 reprezintă firul de apă curgând spre vest, direcția naturală, terenul fiind înclinat în acea direcție, spre Roghina. Ceea ce vedem pe teren astăzi este un canal (parțial înfundat) care merge spre sud și trece practic prin șanțul de apărare al castrului, dar cel mai probabil este o amenajare recentă (după 1990).

Scărișoara

Am întâlnit în literatură o singură descriere a drumului de la Rucăr la Posada (și mai departe, până la Oratea), pe care o datorăm Ioanei Bogdan Cătănicu (1997, 81 cu fig. 57). Mărturisesc că am citit textul de mai multe ori, eșuând a-l înțelege, în cea mai mare parte. Se spune acolo că drumul roman „după ce trece de *castellum* urcă în serpentină terminațiile line ale muntelui spre coama Pleșii (...) și se distinge prin urmele roților, la distanță de 1,5 m, tăiate în piatra calcaroasă” și face trimitere la figura 57. Acolo există o fotografie care, cert, este de pe drumul de vest de la Oratea... Sigur, fotografiile se mai încurcă, după 20 de ani. Dar nici alte lucruri nu se potrivesc. Trecând peste expresia „terminațiile line ale muntelui” (care pot fi o percepție subiectivă a reliefului), problema este că în zonă nu există... serpentine, cel puțin nu în zona de jos a drumului. Nu am să insist asupra diferențelor, pentru că sunt prea multe. În plus, de la cercetarea colegei noastre au trecut aproape 50 de ani, timp suficient să se fi schimbat câte ceva. De exemplu, harta militară a anilor 80 prezintă un traseu al acestei rute (linie întreruptă, respectiv drum neamenajat sau potecă) care este incompatibil cu ceea ce vedem astăzi (ruta de acolo este și foarte simplificată, deci inutilizabilă arheologic). Am fost în zonă în două ocazii diferite, pe 13 și 20 septembrie 2020, însoțit de colegul Dragoș Măndescu de la Muzeul Județean Argeș. Cele raportate aici sunt rodul discuțiilor și concluziilor trase împreună în cele două zile petrecute pe teren.

Privind din dreptul termelor, pasul Posada se află la mai puțin de un kilometru (în plan), pe direcția ENE (70°). Doar că cine va privi harta (Figura 10) va constata că pe acea direcție avem o vale adâncă, mai ușor de ocolit decât de traversat. Numele văii, ca atare, nu l-am găsit pe nici o hartă consacrată, dar am găsit numele „străzii” (neamenajate) care urcă valea, respectiv Nae Nedelcu, numind-o aici, convențional, Valea Nedelcu⁴⁹. Dacă zona inferioară a văii este locuită, partea superioară nu este, și nu vedem nici o legătură între vale și drumurile de deasupra⁵⁰. Unicul drum în sus este cel vizibil, care pleacă imediat la est de terme, pe direcția nord. Ar fi putut exista o variantă și mai spre vest? Teoretic da, fiindcă în partea de sus a pantei se văd niște derivații, dar, cel mai probabil, ele se datorează economiei montane mai recente⁵¹.

Drumul actual („strada” Pleașei pe harta comunei) este un drum de pământ, aranjat cu buldozerul o dată la câțiva ani (după mărturia localnicilor), motiv pentru care presupunem că vechile drumuri sunt serios deranjate, în cazul în care s-ar afla pe același traseu⁵². Chiar și așa, în lungul lui observăm mai multe variante, din care, desigur, unele

⁴⁹. Detaliu de pe o hartă a comunei Rucăr (<https://comuna.info/harta-rucar-ag/>).

⁵⁰. Suportul de hartă de la Figura 10 este un derivat LiDAR cu o rezoluție de 0,3 m, care nu ar putea rata un drum, fie și unul vechi.

⁵¹. La vest de drum se află pășuni, hambare și „odăi” (adăposturi de vară), majoritatea părăsite.

⁵². Fiind un drum în utilizare, cel puțin pe jumătatea inferioară, el nu este explorabil arheologic.

sunt variante mai vechi. Așa ar fi, de exemplu, secțiunea AB (după cum este notată la Fig. 10), unde se văd, distinct, două ducturi de drum, cel vechi însă fiind probabil afectat de activitățile de curățare ale celui nou (Figura 11). O observație similară, dar și mai clară, a fost făcută la cca 150 de metri mai sus, acolo unde am notat axa CD (Figura 12).

Desigur, astfel de observații sunt circumstanțiale. Din fericire, pe același sector de drum, dar ceva mai sus, am găsit proba peremptorie că traseul a fost folosit de căruțe. În punctul notat E la Fig. 10, la trecerea peste o ivire de gresie, a fost degajat un șanț lăsat de roata căruței (Figura 13). Aici ar fi de spus că „calcarul” din poveste este totdeauna gresie, cel puțin aici, pe Scărișoara. Este chiar o gresie friabilă, ceea ce explică stricăciunile pe care le-am găsit mai sus, în deal.

Din acest punct (E), drumul ocolește izvoarele (nepermanente ale) văii „Nedelcu”, formând doi lobi nordici, luând direcția generală est, spre Pasul Posada. Tot aici vedem câteva posibile variante ale drumurilor vechi, la stânga, pe drumul de urcare⁵³. O variantă nordică pleacă la nord de obârșia Văii Nedelcu, dar este foarte rău conservată, ruptă de un torent la 170 m mai sus, restul traseului fiind recent modificat cu mijloace mecanizate.

Încă 100 de metri mai la răsărit, din drumul istoric se desparte un drum spre SE, foarte probabil recent, care duce spre niște stâne, la care accesul se poate face, pe roți, doar pe aici, ceea ce explică interesul localnicilor de a întreține drumul de pe „strada” Pleașei funcțional. De notat că, cel puțin la momentul vizitelor noastre (septembrie 2020), nu exista o legătură între lucrările mecanizate dinspre sud, cu noua lucrare mecanizată care vine dinspre Posada, zona centrală a dealului nefiind amenajată.

Încă 100 de metri mai departe drumul vechi se bifurcă, apărând două variante istorice documentabile. De notat că între ele a apărut un al treilea, dar probabil este recent, pe teren aflându-se o gospodărie (părăsită). Ambele variante au profile relativ adâncite, dovadă a unei folosiri îndelungate. Cea mai veche dintre variante este cea de vest (notată F la Fig. 10), fapt probat de situația de la fața locului (Figura 14). Aici drumul trecea peste o placă mare de gresie, lăsând urme clare. Urma de vest are 23 de cm lățime, ceea ce, desigur, nu se datorează unor roți atât de groase, ci faptului că au circulat pe aici vehicule cu ecartament destul de diferit. Din nefericire, urma de est s-a tot adâncit, până când suportul de piatră a cedat, fiind luat de ape. Distanța între centrele teoretice ale celor două urme este de 1,3 m, ceea ce, prin experiența existentă⁵⁴, sugerează uzul antic. Vechimea relativ mai mare a acestei variante (F) este dată de împrejurarea că drumul alăturat (notat G la Fig. 10), aflat la numai 11 m SE, trecând peste aceeași placă de gresie, este încă într-un stadiu relativ circulabil. Și aici vedem urme foarte late, care permit oricare ecartament între 1,2 și 1,8 m, deci și de tradiție antică, dar și mai târzie (Figura 15). Și aici una dintre urme este adânc tăiată în piatră (30 cm), fiind vorba, tot așa, de roata care mergea mai jos, deci pe care venea greutatea carului. Este greu de spus dacă, în condițiile date, traseul mai era fezabil, chiar dacă căruțele vechi aveau sigur o înălțime la osie mai mare de 0,4 m.

⁵³. Este variantă sugerată de harta militară din anii 80, dar probabil este o rută mai recentă.

⁵⁴. Drumurile romane de la Oratea au lățimi totale sub 1,9 m, sunt din piatră de calcar (și nu gresie), deci nu au lățimi măsurabile pe urme de car, vezi Teodor 2022 B, 167-169 (cu Fig. 14-16). Având în vedere că axele osiilor ieșeau, pe fiecare parte, cel puțin 10 cm, distanța dintre centrele roților (ecartamentul) nu putea fi mai mare de 1,6 m, dar, desigur, putea fi mai mică.

Cert este că în partea de vest a drumului se văd urme paralele, care se pot datora fie osiilor (care loveau în malul înalt), fie alegerii unei traiectorii care să evite șleaul cel adânc.

De aici drumul continua într-o zonă astăzi deranjată de lucrări recente, apoi intră într-un cartier care, administrativ, ține de Rucăr, dar care poate fi numit Posada, fiindcă deja suntem în pas.

Posada

Dicționarele spun că numele ar însemna o trecătoare, o barieră unde se plătește vama, sau serviciul prestat de țărani la paza vămii. Toponimele omonime care îmi vin în minte – Posada de pe Valea Prahovei⁵⁵ sau Posada din Țara Loviștei⁵⁶ – nu lasă nici un dubiu că semnificațiile amintite sunt reale. De altfel, înainte de sec. al XVIII-lea, la nord de acest punct nu exista locuire permanentă în evul mediu. Prima ridicare topografică austriacă (final de sec. XVIII) pune pe hartă numele generic de Colibășeni⁵⁷ pe locul unde avea să fie mai târziu Podul Dâmboviței, dovadă că localitatea era nouă (erau vreo trei case) și nu avea un nume. Între Rucăr și Colibășeni austriecii desenau pe hartă o cruce⁵⁸, marcând astfel locul Posadei, o altă cruce fiind desenată în vale, la trecerea Dâmboviței⁵⁹. Zona aceasta dintre Posada și Oratea a intrat în atenția autorităților muntene abia în epoca lui Brâncoveanu, în care, pe numai acești cca 5 km sunt puse nu mai puțin de 4 cruci de calcar, toate pe traseul drumului⁶⁰ și toate în intervalul 1691-1711, reflectând lucrările de reparații (amintite explicit doar în inscripția celei mai târzii).

Uitându-ne acum la planul de la Figura 16, vedem că în pasul Posada este aglomerație mare; normal, fiindcă tot ce trebuia să treacă – pe acolo trecea. Panta abruptă la est de pas nu este utilizabilă pentru transport, la fel culmile înalte ale Pleșei, de la vest. Vedem acolo o conductă de gaze din anii 1960, tranșeele și dinții de lup din 1915⁶¹, drumul național, realizat, pe acest sector, în prima parte a anilor 1880⁶², drumul vechi care venea din Scărișoara și două cruci de calcar, de la 1691, respectiv 1766, oarecum alăturate, dar aliniate la două drumuri distincte.

Drumul de la Scărișoara taie cvasi-perpendicular traseul drumului național, apoi virează strâns și intră, pieziș, pe panta aspră de coborâre spre Podu Dâmboviței. În dreapta

⁵⁵. MDGR amintește două în Prahova. Una chiar pe Valea Prahovei, un fost cătun al Comarnicului, pe care îl întâlnim pe DN 1, dar și o altă Posada la est de Munții Baiului, pe ruta unei poteci de frontieră.

⁵⁶. Com. Cheia, astăzi Pripoarele, jud. Vâlcea, la trecerea dinspre Muntenia spre Țara Loviștei.

⁵⁷. Este unul dintre numele folosite de sursele austriece pentru românii care trăiau în zona graniței.

⁵⁸. Una dintre cele două, dar, pe o confruntare a datelor, mai degrabă cea de la 1766.

⁵⁹. Este crucea mare a lui Vodă Brâncoveanu, mutată între timp pe malul opus al râului.

⁶⁰. Teodor et al. 2022, 76-93.

⁶¹. Poziția de luptă de la Posada a fost pregătită începând cu primăvara anului 1915, adică încă în vremea neutralității, vezi Teodor, Bolba, 2022, 391-393, în special Fig. 3 și 6; ultima este o fotografie germană de la 1916, pe un relief mult mai despădurit decât astăzi, fotografie realizată exact în pasul Posada, cu o bună vizualizare a relațiilor dintre cele trei generații de șosea (cea de sec. XX, cea anterioară anului 1890, dar și cea încă și mai veche, între cele două).

⁶². Nu știm drumul, dar știm podul, așa-numitul pod al lui Brâncoveanu, construit de o firmă italiană și finalizat în 1886 (Podaru 2022; Teodor et al. 2022, 89). Da, este vorba chiar despre podul lui Brâncoveanu, cel considerat de LMI monument istoric de la 1711 (AG-II-m-B-13764).

drumului se află crucea de la 1766⁶³. Alături de ea și pe aceeași parte – o bornă din beton, de plan pătrat, relativ îngustă (cu latura de aproximativ 15 cm). Am mai văzut acest tip de bornă pe partea opusă a frontierei, mai jos de Drumul Carului, și pare ultimul marcaj al șoselei vechi, înainte de inaugurarea celei noi. Ar trebui să fie, deci, de secol XIX. Șoseaua este neobișnuit de lată (8 metri, vezi Figura 17), fără egal în tot ce am văzut pe munte, în stare foarte bună, perfect plată (ceea ce nu este neapărat o calitate)⁶⁴, ceea ce ar însemna că a fost făcută (sau reparată) relativ puțin timp înainte de inaugurarea drumului național actual. Traseul însă ar putea fi ceva mai vechi, după cum sugerează crucea de la 1766, așezată uzual, la marginea dreaptă a drumului. Sigur, când s-a pus acolo crucea calea rutieră deja exista și nu putem ști de câtă vreme (decât, eventual, prin săpătură).

Pe același model-teren de la Fig. 16 am observat însă o urmă îngustă care ar putea indica un alt drum, care iese de sub Drumul Național câțiva metri mai jos de cumpăna apelor. Am explorat acest traseu în ultimul an de proiect (2022). Lățimea căii – de peste doi metri – recomandă mai degrabă un drum decât o potecă. Înclinația este rezonabilă pe prima jumătate a coborârii, respectiv 11°, dar devine problematică pentru cea de a doua parte, respectiv 17°. Foarte adevărat, distanța pe care panta este prea mare este de doar 40 de m. Surpriza a apărut la jumătatea coborârii, unde, pe o lungime de doar aproximativ 3 m, însă în lateralul căii de rulare aparente, am observat că în piatră existau urme longitudinale și aproximativ paralele. La o proximă vizită pe sit am procedat la curățarea zonei de vegetație (activitate mult mai dificilă decât pare)⁶⁵, realizând o primă ridicare topografică din dronă. Analizând acest prim produs, a reieșit că rezoluția obținută nu era suficientă pentru măsurarea urmelor din stâncă. În consecință, am făcut o a treia deplasare, refăcând misiunea din dronă și luând un set de fotografii cu un aparat fotografic profesional, în speranța că voi putea produce o ridicare nouă, de mare rezoluție, chiar dacă pe o suprafață limitată. Dificultatea nu era dată de procedura în sine (realizată de multe zeci de ori, pe diverse șantiere), ci era cauzată de panta abruptă și lipsa unor unghiuri de fotografiere în principiu necesare.

Pentru reprezentarea situației generale voi folosi Figura 18, care este o vedere oblică de la est, din dronă, dar este totodată o proiecție ortografică. Vedem acolo avaria masivă din terasamentul drumului național, care a obligat la instalarea balizelor de ocolire și, sigur, va solicita o reparație a întregului tronson.⁶⁶ Putem deduce două faze de construcție a terasamentului modern, o primă fază cu piatră mai albă, cu pantă de fugă mai mare⁶⁷, și o a doua fază, cu terasament mult înălțat și alungit⁶⁸, într-o epocă mai târzie⁶⁹.

⁶³. Teodor et al 2022, 85-86. A se nota că crucile se află obișnuit pe dreapta călătorului care urca spre munte, adică pe mâna cu care își făcea cruce.

⁶⁴. Dar pare un loc comun pentru drumurile de la mijlocul sec. al XIX-lea, așa cum am văzut în săpătura de la Fundata (Teodor 2021, 388 cu Fig. 25).

⁶⁵. Am fost ajutat, din nou, de voluntarul veteran al proiectului, Ovidiu Popescu.

⁶⁶. Dacă terasamentul va fi demolat până la nivelul surpăturii (pentru o reconstrucție sănătoasă, nu pentru o improvizatie), atunci sunt de anticipat lucrări de anvergură, mașini de tonaj, etc., existând riscul ca mica noastră descoperire să fie distrusă; de aici nevoia de a o documenta imediat.

⁶⁷. Obiectivul a fost realizat în epoca cărușelor, nu a mașinilor.

⁶⁸. În acel punct DN 73 traversează o vale, pe care constructorii mai târzi au decis să o traverseze pe rambleu înalt.

⁶⁹. Dar înainte de 1916, fiindcă într-o fotografie germană terasamentul arată ca acum (Teodor, Bolba, 395

La piciorul acestui terasament, spre răsărit, există acest drum vechi, mai exact cel puțin două faze ale unui drum vechi, unul mai sus, mai aproape de terasament, cu suprafață din piatră (naturală), și unul mai jos, mai bine vizibil pe toată lungimea tronsonului (vezi și Figura 19), cu caracteristici necunoscute, fiind acoperit de materiale scurse și vegetație.

Analiza documentației obținute (Figura 20) indică un drum în pantă, cu o înclinație longitudinală de 21° (enorm!) și o înclinație laterală de 23° , deci extrem de periculos, chiar și numai pentru câțiva metri. Aceste caracteristici explică de ce în mijloc avem alte două urme, foarte clar profilate, care nu pot proveni decât de la frâne, care erau, în esență, niște pârghii care se sprijineau în drum. Mai mult, vedem două urme transversale (și o a treia, parțial), care par niște locașuri de scândură (?) îngropate în stâncă, având tot rol de frânare, scândurile ieșind deasupra planului stâncii⁷⁰. Dacă despre o astfel de instalație am mai citit⁷¹, este prima oară când o văd pe teren.

Mărimea ecartamentului, spre 1,4 m, recomandă mai degrabă un drum antic, cel puțin prin corelație cu cele văzute la Oratea⁷². Alături, imediat spre est, pare să existe și o altă cale de rulare, dar demonstrarea ei va necesita o săpătură în toată regula, nu doar o „curățenie”. Acest al doilea traseu este mai aproape de amplasamentul crucii de la 1691 și putem presupune, măcar cu titlul de ipoteză de lucru, că la final de sec. XVII drumul trecea pe aici.

Drumul antic nu mai poate fi cercetat spre sud de acest punct, fiindcă el practic intră sub traseul DN 73. Spre nord, el poate să mai existe pe aproximativ o jumătate de metru, fiind apoi rupt de intervențiile ulterioare, respectiv de cei care au construit terasamentul. Previzibil, alte lucrări de reparații în zonă vor distruge și puținul care mai exista.

Caracteristicile tehnice ale micului sector de drum studiat ilustrează caracterul foarte dificil al drumului antic, cât și faptul că, foarte probabil, în puncte de o asemenea dificultate ar fi fost necesară asistența din partea unui personal specializat (militar, pentru antichitate).

Din acest punct, vechiul drum vira dreapta și intra pe ulița satului Podu Dâmboviței (zona studiată aflându-se pe chiar granița dintre teritoriile administrative ale Rucărului și Dâmbovicioarei), de unde mergea, practic în linie dreaptă, până la trecerea peste râul Dâmbovița⁷³. Din nefericire, zona mijlocie a uliței a dispărut în 2022, datorită lucrărilor de modificare a traseului șoselei, spre podul nou. Fiindcă satul Podu Dâmboviței nu este arie protejată, acțiunea buldozerul s-a desfășurat, în deplină legalitate, fără asistență arheologică.

cu Fig. 6).

⁷⁰. Astfel de străzi în pantă, cu praguri de frânare, se pot vedea în numeroase orașe medievale. Sigur – acele praguri pot fi tot de piatră, fiindcă lemnul are viață scurtă.

⁷¹. În raportul de cercetare subsecvent unei pregătiri pentru amenajarea cetății Oratea pentru vizitare, A. Sófalvi (2021, 3) scrie, despre drumul de la vest de cetate, că „pentru accesarea mai ușoară a drumului, pe unele locuri au fost depuse bârne orizontale pe suprafața stâncii”. Sincer, eu nu am observat acele urme, dar nu exclud să-mi fi scăpat, fiindcă am făcut acolo o cercetare de doar jumătate de zi. Autorul citează aici Coman 2013, 235 și Călători străini, III, 1971, p. 160 și 228, dar primul pasaj se referă la „trăsurile coborâte pe funii”, iar în al doilea totul pare să se bazeze pe expresia „podurile de lemn”, ceea ce nu se referă, cu necesitate, la podirea drumurilor.

⁷². Unde lățimea drumurilor nu permitea un ecartament mai mare de 1,6 m.

⁷³. Am reprodus harta acestui traseu în Teodor 2022 B, 160, Fig. 3.

Ca o notă distinctă, dar legată oarecum de Pasul Posada, în vara anului 2021 s-au descoperit, cu detectorul, două brățări de argint, iar cercetarea arheologilor a completat cu o monedă republicană care s-a demonstrat a fi legată de complex (având urme de sudură care se vedeau și pe o brățară). Autorii consideră că brățările au bune analogii cu descoperiri romane similare, de la începutul sec. al II-lea, în ciuda datării timpurii a monedei. Locul descoperirii se află la numai 415 m NV de Pasul Posada, dar și 80 de m mai sus. Depunerea este considerată una votivă și, deși ar putea avea legătură cu garnizoana de la Rucăr⁷⁴, nu are legătură cu circulația prin pas, ci probabil cu zona în care militarii romani patrolau, de unde puteau să supravegheze o zonă întinsă, de la Dragoslavele la Oratea.

Oratea

Referitor la Oratea și împrejurimi, inclusiv drumurile vechi, am publicat recent un raport destul de amplu⁷⁵, motiv pentru care am să aduc aici doar un rezumat minimal. Un prim lucru de reținut este că podul actual peste Dâmbovița, deși este trecut în LMI drept monument istoric, datorat lui Vodă Brâncoveanu, a fost inaugurat în 1886, fiind construit de meșteri italieni. Motivul pentru care la 2022 trebuia să fie scos din funcțiune era că expira... garanția. Ideea că un asemenea pod frumos și mare ar fi putut fi construit de munteni la 1710 este de un ridicol desăvârșit. Proiectul de construcție al șoselei moderne care să lege Câmpulung de Brașov, inițiat la 1870, a venit cu un traseu aproape integral nou, iar în sprijinul ideii pot fi aduse numeroase tronsoane, la nord-est de Câmpulung, la Mateiaș, la Rucăr, la Posada, cât și toată ruta de la Posada până la Fundata. Din activitatea mea anterioară pot exemplifica și cu șoseaua Turnu Măgurele–Roșiorii de Vede, construită în aceeași perioadă, practic pe traseul *Drumului lui Traian*, și care, similar, s-a făcut pe un traseu complet nou, care doar intersecta traseul vechi, ici-colo, mergând aproximativ paralel cu drumul vechi. Motivul unei asemenea alegeri era simplu: lucrările de construcții erau planificate pe durate de mulți ani și nu se dorea întreruperea traficului de mărfuri. Opțiunea a salvat *Limes Transalutanus* de la completa distrugere, între Turnu Măgurele și Roșiori, la final de secol XIX.

Privind locul unde ulița amintită ajungea la Dâmbovița, putem deduce că podul vechi, „al lui Vodă Brâncoveanu”, se afla la aproximativ 80 de m sud (aval) de podul italienilor⁷⁶. Încercarea de a găsi locul exact, deși nu complet neinteresantă, nu a produs probe irefutabile. Ce căutam? Urme ale unui pilon (de piatră?)⁷⁷. Localnicii spun că atunci când apa este mică se mai văd cioatele de la picioarele de lemn ale vechiului pod. Am

⁷⁴. Măndescu, Spânu, 2021. Revista Dacia este, ca de obicei, datată mai târziu decât data oficială a numărului. Am luat la cunoștință de conținut după finalizarea acestui articol, în 8 decembrie 2022.

⁷⁵. Teodor 2022 B.

⁷⁶. Traseul complet între Posada și Oratea este reprodus în Teodor 2022 B, 160 cu Fig. 3.

⁷⁷. Dar de ce de piatră? Pentru că actualul pod din LMI este de piatră? Dar unde scrie că podul de la începutul sec. XVIII era de piatră? Fotografia de la 1890 arată un pod de lemn (vezi Teodor 2022 B, 175, Fig. 22), dar unghiul nu permite observarea picioarelor. Crucea mare a lui Vodă Brâncoveanu, astăzi de găsit pe malul stâng al Dâmboviței (imediat după pod), fusese amplasată inițial pe malul drept, unde se găsea, încă, la 1893. Date despre crucea mare în Teodor et al. 2022, 88-89, inclusiv reproducere după Harta Specht, cu amplasarea crucii mari pe malul drept.

ajuns acolo în mai multe rânduri, uneori cu un nivel foarte scăzut al apei, dar nu am reușit să văd nici unul dintre stâlpii vechi. Să fie oare legenda falsă? Sau doar prea veche, iar stâlpii au fost luați de ape? Oricum, locul unde podul lui Brâncoveanu va fi fost nu putea fi decât acolo, la baza uliței, fiindcă locul drumului de urcare, de pe malul opus, se vede și acum, și pe modelul-teren, și pe teren, ca atare.

Locul în care vechiul drum intersectează actualul Drum Național⁷⁸ se află la doar 40 de metri de actualul pod („italian”). Drumul vechi taie DN (de secol XIX) și merge direct spre Oratea, în timp ce DN 73 ocolește pe la sud și est, parcurgând un drum de cel puțin două ori mai lung, ieșind la parcare de deasupra cetății. Drumul vechi urmează ruta singurei ulițe (înguste! ca oricare drum medieval) care merge spre ENE, trece Valea Orăștii (sau Orăști), apoi intră sub dealul Oratei (da, o altă formă uzuală între localnici), de unde începe un urcuș susținut.

În partea inferioară a urcușului spre Oratea călătorul întâlnește o cruce de calcar imposibil de confundat, fiindcă este ținută în picioare de o șină de cale ferată, fiind spartă (nu se știe de când, dar de mult). Acolo, în zona acelei cruci, încep noutățile din articolul recent⁷⁹. Câteva zeci de metri spre sud de acel punct începe o variantă a drumului vechi, nevăzută de călătorul de azi, fiindcă nici nu este vizibilă aici. Această variantă urcă în serpentine, spre NE, ieșind în partea de SE a platoului pe care a fost semnalată, încă de la finalul anilor 1960, o „așezare” de secol III. Săpătura din 2020-21 a demonstrat că nu este o „așezare”, ci este un punct de control roman, fortificat spre vale (altă fortificație nu era necesară). Am găsit, prin săpătură, atât locul unde drumul ajungea pe terasă, cât și locul pe unde el părăsea terasa, de-a lungul Văii Ocăștiilor, deci pe un cu totul alt traseu decât cel cunoscut anterior⁸⁰. Cele două variante se întâlneau la aproape 2 km spre NE, pe Dealul Muierii, într-un loc cu multe variante de drum, cu tranșee din primul război mondial și cu mult... gunoi.

Drumul roman de la est de Oratea este bombat, făcut din piatră sau pe suport natural de piatră, având, în ambele puncte cercetate, o cale de rulare cu lățimea de 1,8 m⁸¹. Drumul a fost refăcut în câteva rânduri, fiind în uz până în plin ev mediu, posibil până la părăsirea cetății (înainte de jumătatea sec. XVI). Motivul părăsirii acestei rute, dincolo de pierderea funcționalității cetății, trebuie să se fi aflat în starea avansată de uzură a drumului. De exemplu, chiar la ieșirea din zona de platou de la vest de cetate, drumul avea în față un soi de săritoare, nu mai înaltă de un metru, dar care cu siguranță necesita un ajutor de genul unui scripete (unele elemente sugerând un scripete au fost precizate pe stâncă)⁸², dacă nu a unei rampe de lemn. Alte probleme pot să fi apărut mai spre nord,

⁷⁸. Încă câteva luni, până la inaugurarea noului pod, care se află aproape 300 m în aval.

⁷⁹. Teodor 2022, 176 cu Fig. 23, hartă pe care sunt marcate crucile de calcar din partea de sus a satului Podu Dâmboviței. Crucea spartă, de sub cetatea Orăștii, este reprodusă în Teodor et al. 2022, 90-91.

⁸⁰. Singurul arheolog care a suspectat existența unui drum la est de cetate este A. Sófalvi, care amintește în raportul său către Ministerul Culturii această ipoteză (Sófalvi 2021, 15), dar și faptul că nu a găsit dovezi în acest sens. Raportul lui era finalizat înainte de a publica cu datele de la Oratea. Autorul revine în 2023 cu o reprezentare aproape perfectă a rutei de la est de cetate (Sófalvi 2023, 88, Fig. 5), deși, n.b., nu cunoștea raportul meu despre Oratea. Merită să subliniez că performanța a fost posibilă tot datorită unui model-teren de mare acuratețe (probabil un DSM din dronă).

⁸¹. Teodor 2022 B, 167-169, Figurile 14-16.

⁸². Teodor 2022 B, 169 cu Fig. 17.

fiindcă drumul merge pieziș pe la poala unei pante de peste 30 de grade înclinație, ceea ce favorizează căderea de stânci sau copaci pe calea de rulare. Una dintre concluziile cercetării arheologice (în sens extins, inclusiv arheologia peisajului) este că ruta de la est de Oratea nu putea funcționa fără personal auxiliar de întreținere a drumului sau a instalațiilor mecanice, ceea ce ar explica nevoia unei garnizoane, fie și mici, atât în epocă romană, cât și mai târziu⁸³.

La vest de cetatea de la Oratea a funcționat probabil o rută alternativă, probabil ca potecă, folosită de localnicii care doreau să ocolească vama, cum sau fără voie de la stăpânire. În momentul în care ruta de est a început să fie greu practicabilă, este de presupus că autoritățile locale⁸⁴ au început să lărgească poteca de la vest, pentru a o face practicabilă pentru care. Lucrul este deosebit de evident în partea de sus a pasajului de ocolire a cetății, unde, pe o lungime de cca 30 de m, stânca este tăiată cu dalta, la verticală⁸⁵.

Urmele de car – de care probabil a auzit toată lumea – se găsesc numai în partea de sus a pantei, unde drumul traversează o placă de gresie⁸⁶. Din nefericire, acele urme nu sunt de ajutor pentru stabilirea exactă a ecartamentului căruțelor, fiindcă nu sunt două urme, ci patru urme cvasi paralele. Oricum, sugestia pe care urmele o dau este că ecartamentul ar fi în jur de 1,8 m, mijloacele de transport fiind, în consecință, considerabil mai mari decât cele mai vechi⁸⁷. Pe ultimii metri ai pasajului de urcare s-au găsit și elemente suplimentare, care sunt amintite sumar în literatura anterioară⁸⁸; este vorba despre găuri rotunde în stâncă, largi de 3 cm și adânci de 5 cm (sau mai mult). În partea stângă a urcușului (spre vest), s-au descoperit cca 20 de găuri de acest fel, date vertical în placa de gresie. Disponerea acelor găuri – mai degrabă dezordonată – nu reflectă un plan unitar, ci presupune adăugarea lor pe măsură ce deveneau necesare⁸⁹. Rostul exact al acestor găuri este mai greu de precizat, ele fiind prea mici pentru a suporta individual greutatea mari, cum ar fi cazul scripeților pentru căruțe; pare mult mai probabil ca ele să fi permis amenajarea unei rețele de știfturi de fier care, cu ajutorul unor funii, funcționau ca niște „frâne” (prin frecare), care să susțină parțial greutatea carelor pe pantă⁹⁰.

Pe partea opusă a drumului, unde se află peretele vertical, am găsit găuri similare, deși mai puține⁹¹, făcute însă la orizontală, în peretele de stâncă. În ambele cazuri, deci pentru ambele grupe de găuri de știft, putem presupune că frecarea era dată nu doar de rulajul funiei pe un drug rotund⁹², ci și de frecarea de stâncă, de presupus în ambele cazuri,

⁸³. Ceea ce ridică întrebarea dacă ruta a funcționat în evul mediu timpuriu.

⁸⁴. Nu mai exista o garnizoană locală.

⁸⁵. Teodor 2022 A, 318, Fig. 26.

⁸⁶. Este deci aceeași situație ca la Scărișoara.

⁸⁷. Și talia cailor crescuse, nu-i așa? În evul mediu apar caii de nordici de tracțiune, rasă creată, între altele, pentru căruțele grele.

⁸⁸. Cantacuzino 2001, 174, care le menționează, fără detalii.

⁸⁹. Teodor 2022 A, 317-318, Fig. 25-26.

⁹⁰. Panta, în zona imediat sub zona de amenajare, variază între 15 și 16 grade. Nu este deocamdată clar ce anume ar fi putut fi numit aici „scripeți”, elemente de acest gen fiind identificate doar pe varianta de est a drumului.

⁹¹. Dar nu am făcut o căutare sistematică, ele fiind suficient de mici pentru a nu fi ușor observabile.

⁹². Un fapt mai ciudat, știind că în epocă cuiele aveau secțiuni rectangulară. Este clar doar că sfredelul producea găuri rotunde, iar cuiele ar fi putut avea altă secțiune; nu am observat însă forțări cu un știft având altă geometrie decât gaura.

datorită configurației terenului (de exemplu, peretele tăiat în stâncă este curb). Amplasarea acestor știfturi de fier la partea de sus a urcării putea asigura controlul vehiculelor pe cel puțin câteva zeci de metri, spre vale, adică pe zona cu panta cea mai abruptă.

Deasupra acestui pasaj spectaculos, cu urme de car și găuri pentru știfturi de fier, pe o stâncă înaltă de cca 15 m, se găsește ultima dintre crucile de calcar din epoca Brâncoveanu, singura pe care lucrările de reparații ale drumului sunt amintite explicit⁹³. O parte a textului de pe cruce merită menționată aici:

Înțelegând măria sa că este drumul Brașovului stricat și întâmplându-se călătorilor multă primejdie, fiind ispravnic la Câmpulung Alexandru Șufariu din Vâlsănești, i-a poruncit Măria Sa ca să ridice oameni din Câmpulung și din Rucăr și din Dragoslavele /și/ de prin prejur, ca să dreagă calea la Posadă și la Oratie și prin alte locuri rele. Leat 7219.

După porunca măriei sale, au rădicat oameni și au mers de au dres pe unde a fost drumul stricat, până la hotar.

Câteva lucruri despre textul reprodus (cu modernizări) ar fi de spus aici. În primul rând ar fi faptul că lucrările de reparații au cuprins cele mai „rele” locuri, de la Posada la Oratie, ceea ce presupune și un pod nou, acolo unde au pus crucea cea mai frumoasă; desigur, un pod oarecare, nu neapărat de piatră. În al doilea rând, lucrările au fost făcute „până la hotar”, dar textul este pus aici, la locul cel mai „rău” de la Oratie; următoarea cruce de piatră, cea de la Dealul Muierii (adică la doi kilometri spre Ardeal) este de la 1715. Era deci aici „hotarul”, pe stâncă de la Oratea? Cel puțin în sensul griji față de drum – evident. Pentru partea de drum din Ardeal și până la Oratea avem știri că era în grija orașenilor de la Râșnov⁹⁴. Faptul că muntenii au „terminat” aici pare să confirme sursa documentară din Transilvania.

Există încă un element care sugerează, eventual, că ne aflăm la un soi de frontieră. O echipă de arheologi coordonată de arhitectul Dan Baci⁹⁵, a găsit, la circa 100 m nord de crucea menționată, fundația unei clădiri mici, de doar câțiva metri pătrați, imediat după ce drumul vechi traversa torentul Văii Orății⁹⁶ (foarte probabil peste o punte, torentul având pereți verticali, înalți de cca 6 m). În LMI avem, „unde va pe acolo”⁹⁷, un han de secol XVIII. Singura sursă posibilă a unei astfel de informații⁹⁸ este prima ridicare austriacă (cunoscută și ca Harta Josefină), de la 1790-91. Privind extrasul de la Figura 21 nu putem să nu remarcăm numeroasele probleme ale cartografilor, începând de la

⁹³. Teodor et al. 2022, 92-93.

⁹⁴. Binder 1969, 213, notele 59-62.

⁹⁵. În cadrul unor studii de fezabilitate pentru integrarea cetății de la Oratea în circuitul turistic. Despre clădire se știa: G. Cantacuzino (2001, 173) menționează că a fost cercetată și în 1969, însă nu dă nici un detaliu.

⁹⁶. Așa este notată pe harta militară a anilor 80, dar este discutabil. Valea Orății este scurtă, venind de la nord. Tot prin acest torent merge Valea Ocățiilor, dublet de nume destinat să inducă confuzie. Valea Ocățiilor este mult mai lungă, plecând de sub Dealul Sasului, și ajunge la cetatea medievală venind de la NE.

⁹⁷. Adresa monumentului este o aiureală, ca multe altele („Dealul Sasului, 1,5 km N de sat, la E de șoseaua Câmpulung-Brașov”), atât de defectă că renunț că comentez, dar care, oricum, este identică cu descrierea amplasamentului cetății.

⁹⁸. Un han în 6 metri pătrați?? Fără sursă de apă?

toponimie⁹⁹ și continuând cu geografia reală, serios distorsionată. Lipsește, de pildă, cursul Dâmbovicioarei (cel care astăzi dă numele comunei), apă care se varsă în Dâmbovița în amonte (nord) de pod, nu în aval. Avem acolo pe hartă, marcată ca fiind curs de apă, o combinație de Dâmbovicioara cu Orația și Ocății. În fine, avem, imediat la vest de cetate, înscrisul WH, care ar putea fi, eventual, interpretat ca prescurtare pentru un han (*Wirtshaus*)¹⁰⁰. Mai remarcăm la Fig. 21 că sunt desenate două incinte, pe fiecare parte a „râului” (ar trebui să fie torentul Orației), doar că cea de la est nu a putut fi deocamdată identificată în teren. Până la o cercetare mai detaliată a zonei, mă abțin de la prognostic, subliniind însă lipsa (cel puțin aparentă) a apei, ceea ce exclude funcționalitatea de han. Valea Orației (Ocății) este un torent, fără apă permanentă.

În fine, prima ridicare austriacă are problemele ei bine știute¹⁰¹, dar rămâne o lucrare cartografică foarte importantă, în condițiile în care este prima reprezentare modernă a Țării Românești, la scară utilă. Important, aici, este că la vest de cetate chiar există ceva, care ar trebui investigat arheologic cât mai curând. Că nu este han – este prea evident. Pare mai degrabă un post de taxare a trecerii peste un pod. Iar loc liber în jur, cât de cât plat, pe care un han s-ar fi putut ridica, pur și simplu nu există.

O scurtă explorare câteva sute de metri dincolo de acest punct a dus la descoperirea unor găuri în stâncă, de același tip precum cele găsite la urcarea de la vest de cetatea Oratea. Cum alte cuvinte, vechiul traseu de la începutul epocii moderne va fi de explorat la nord de acest punct. În linii mari, drumul este cunoscut de pe modelul-teren, care arată mai multe variante (cvasi paralele) urcând cca un kilometru spre nord, făcând apoi un viraj spre est, mergând alt kilometru spre Dealul Muierii, unde drumul antic și cel modern se întâlnesc.

În Pasul Bran

De la Dealul Muierii încolo, spre granița dintre Muntenia și Transilvania (cca 5 km), drumul nu este ușor, dar nu mai este atât de aspru precum în secvențele de la Pravăț, Scărișoara, Posada sau Oratea, evoluând între altitudini de la 1000 la 1250 m, în poziții inferioare față de șoseaua actuală, la nord-vest de aceasta¹⁰². Din Dealul Muierii

⁹⁹. „Rukur” pentru Rucăr, „Dombravitz” pentru Dâmbovița, „Orady” pentru Oratea (Oratia), folosind o literă care nu există în germană, sugerând o pronunțare imposibilă, aproximată astfel.

¹⁰⁰. Lucrurile sunt departe de a fi simple și clare. Un set comparativ mai larg arată însă că hărțile folosesc uneori prescurtarea WH pentru posturile de pază (*Wachthaus*), vezi Teodor, Panait, 2022, 348-349. Analiza de detaliu a acestei hărți (Ridicarea Josefina) și a acestui segment de hartă (fiindcă, da, apar diferențe între segmente diferite), arată că în pasul Bran adăposturile grănicerilor sunt numite simplu, *Post* (Teodor 2021, 364, Fig. 2), iar aliniamentul grănicerilor austrieci era, la finalul sec. XVIII, hăt-departe, pe latitudinea localității Bran. Mai mult, pe coridorul Rucăr-Bran prescurtarea WH mai apare, de pildă chiar înainte de graniță, pe partea valahă, poziție care a fost identificată și prin cercetare de suprafață (Teodor 2021, 369 cu Fig. 7, vezi „old inn”, care corespunde notației WH de pe Prima Ridicare Austriacă), vezi pe arcanum.com. Pentru acest din urmă caz lucrurile sunt destul de clare, fiindcă suprafața acoperită de ruine (se văd contururile de zid) este prea mare pentru un post de pază, fiind mai adecvată unui han.

¹⁰¹. A fost realizată în grabă, în doar câteva luni, fără lucrări geodezice anterioare, plecând doar de la câteva puncte (foarte rarefiate) cu coordonate cât de cât cunoscute.

¹⁰². Pentru cei care explorează zona, chiar fără ajutorul unor modele-teren detaliate, aliniamentul vechiului drum este relativ ușor de ghicit, fiindcă traseul este urmat de stâlpii rețelei de înaltă tensiune. Am lucrat cu

drumul coboară în Valea Muierii, de unde urcă destul de pieptiș spre șaua de la est de Muntele Vătarnița, apoi peste coastele răsăritene ale Muntelui Colților, de unde coboară, din nou, în Valea Izvorul Sec; un ultim urcuș duce la pasul cel mai înalt al parcursului, respectiv Pasul Bran, aflat – în vechime – la altitudinea de 1250 m¹⁰³. Cea mai mare parte a parcursului este astăzi în zone de pășune, ceea ce face ca să fie vizibile, chiar și pe ortofotografii, o multitudine de variante ale vechiului drum. Suportul geologic este relativ slab, plin de aluviuni (în special în văi), ploile contribuind la distrugerea fâgașelor de circulație, de unde nevoia de a croi noi variante.¹⁰⁴ Stabilirea cronologiei fiecărei variante nu ar fi teoretic imposibilă, dar ar constitui o enormă risipă de resurse, ceea ce, la acest moment, nu-și permite nimeni.

O săpătură în zonă, totuși, am făcut. A fost aleasă o poziție aflată la cca 100 m vest de fosta graniță dintre Regatul Român și Austro-Ungaria¹⁰⁵, tocmai pentru că acolo coridorul circulabil se îngusta, existând șanse să prindem mai multe variante. Așa a și fost. Acolo drumul trecea prin mijlocul unei amenajări de frontieră care, prin dimensiuni, era o carantină (sunt 6 clădiri doar pe partea valahă), adică un punct locuit, cu artefacte risipite, care au permis datarea fiecărei faze. Fără a intra aici în detalii¹⁰⁶, au fost găsite trei drumuri relativ mai recente, toate de piatră, toate cu secțiune transversală plată, ceea ce mărturisește crasa neștiință a constructorilor, amintind de drumul de la Oratea, care însă data cel mai târziu în secolul XVI¹⁰⁷. Analiza contextelor și a descoperirilor mărunte a demonstrat că toate trei fuseseră construite în al treilea sfert al secolului al XIX-lea. Surprinzător, poate, sub aceste drumuri relativ recente s-a găsit și un drum roman. Aceasta s-a distins imediat, nu doar prin culoarea diferită a stratului în care a apărut, ci și prin suprafața bombată, tipică, a drumurilor romane, având o lățime carosabilă de 2,8 m și șanțuri adânci pe ambele părți. Drumul roman era îngropat într-un strat de aluviuni de o culoare net distinctă, roșiatică, ceea ce sugerează că în antichitate zona era puternic împădurită. Detaliul este important, sugerând că scurgerile pe pantă erau mai puțin agresive, dând drumului mai multe șanse de a se conserva. Dar când s-a produs despădurirea? Foarte probabil atunci când economia montană s-a extins în zona înaltă, de o manieră care să favorizeze pășunile. Interesant de observat, Harta Josefină reprezintă deja acest traseu aproape complet despădurit, ceea ce este destul de curios, fiindcă nici astăzi traseul nu este complet lipsit de păduri. Este posibil ca lucrările de întreținere a drumului să fi stimulat procesul despăduririi, chiar și înainte de expansiunea economiei montane, dar ceea ce vedem astăzi, respectiv lățimea

---

„stâlpul în cap” și la Oratea, și la Fundata, și cam oriunde între aceste puncte (de pildă pe Dealul Muierii). Detaliul este interesant, fiindcă ruta rețelei de înaltă tensiune a fost proiectată inginereste, urmărind traseul cel mai scurt și puțin costisitor. Concluzia ar fi simplă, anume că vechia rută de traversare a pasului Bran este „naturală”, optimă. Decizia de a construi noua șosea mai sus, în secolul XIX, nu este însă greșită, dar ruta este mult mai tehnică și cu multe lucrări ingineresti (parapeți de sprijin și podețe). Avantajul noii rute este acela că evită torentele periculoase.

¹⁰³. Ruta actuală fiind mai sus, și pasul pe care îl traversează are cotă mai mare, de aproape 1265 m, aproximativ în zona primăriei Fundata, care se află chiar la intrare, venind dinspre Câmpulung.

¹⁰⁴. Lucrările deja publicate dau planuri relativ detaliate pentru Dealul Muierii, Valea Muierii, Valea Seacă (de lângă graniță), vezi Teodor 2022, fig. 30, 32, 33.

¹⁰⁵. Este și astăzi granița județelor Argeș și Brașov.

¹⁰⁶. Cercetarea este publicată în detaliu (Teodor 2021).

¹⁰⁷. Teodor 2022, 168 și Fig. 16.

căii despădurite, reflectă mai mult nevoia de pășuni¹⁰⁸ decât alte necesități.

Dar ce s-a întâmplat între antichitatea romană și jumătatea secolului al XIX? Nu au existat drumuri? Știm foarte bine că nu poate fi așa. Poate că nu aș fi înțeles niciodată, dacă nu aș fi văzut cu ochii mei un soi de diluviu, în ultima zi de lucru din prima campanie. Ne retrăsesem la timp de pe săpătură, în ziua anterioară, fiindcă urgia care se pregătea era evidentă. Am revenit a doua zi dimineață, având de negociat cu un localnic lucrările de astupare. Am mers deci la secțiune, iar ceea ce am văzut m-a lăsat fără cuvinte... Pământul scos din săpătură, pe fundul văii, compus, în fapt, din bolovani de toate mărimile, fusese pur și simplu ras, la nivelul ierbii, deși era vorba despre foarte multe tone. Atunci am văzut cum intervențiile umane pot fi anulate de o simplă ploaie. Care ar fi concluzia? Drumuri croite cu ceva piatră vor mai fi existat și între antichitate și epoca modernă, dar nu suficient de consistente pentru a rezista tăvălugului.

Despre același lucru vorbește o situație apărută doar 170 m mai jos de săpătură, adică spre Muntenia. Drumul trece printr-o poartă de piatră, care face accesul foarte îngust. Acolo, în poartă, se văd două căi cu aspect de drum: cea notată la Figura 22 drept „calea 1”, poziționată ceva mai sus, și „calea 2”, aflată chiar la baza accesului. Surprinzător este modul abrupt în care „calea 1” se termină, pe un soi de săritoare înaltă de 2 m. Evident, nu ar fi făcut nimeni un astfel de drum. Drumul notat 1 este mai vechi, fiind ulterior înlocuit cu drumul 2, cel care, fiind mai jos, a strâns toate apele din cuva de la nord-est, ape care au săpat – surpriză? – 2 metri sub calea 1. Interesant de observat, panta nu este foarte mare (9 grade), însă a contat bazinul relativ mare din care apa este colectată (vreo 5 hectare) și faptul că aceasta este singura scurgere posibilă, făcând împreună ca torentul creat de ploaie să fie foarte puternic.

În Transilvania

La nord de pasul cel mai înalt, pasul Bran, situația este radical diferită, pentru bunul motiv că există practic o singură rută posibilă între creste și poarta Branului, unde găsim castelul Bran. Drumul urmează o spinare de munte care coboară în direcția corectă, spre nord-est. Distanța, care nu este foarte mare (cca 10,5 km în linie dreaptă) asigură o coborâre de 500 de metri pe altitudine (de la 1250 la 750 m), nu foarte grea și practic fără ocolișuri. Ici-colo găsim diferențe între drumul istoric și cel modern, nefiind altceva decât niște variante, drumul vechi fiind totdeauna mai scurt, dar și mai abrupt. Am ilustrat o astfel de situație la Figura 23, cu un model-teren care ilustrează zona dinspre ieșirea din Fundata spre poalele muntelui. Drumul vechi urmează acolo marginea răsăriteană a muchiei¹⁰⁹, în timp ce drumul modern face largi volte pentru a tempera unghiul de pantă, la vest de drumul vechi. Drept consecință, dacă drumul vechi are, pentru jumătatea inferioară a

^{108.} Demn de remarcat este că acest coridor de circulație este departe de cam orice. Prima localitate propriu-zisă, spre SV, era Rucăr. Pe partea cealaltă a graniței era tot nimic, fiindcă nucleul vechi al Fundatei se afla kilometri spre est, față de poziția actuală. Oricât de surprinzător, pășunile de pe traseu nu aparțin nici Dâmbovicioarei (actuala comună), nici Rucărului (vechea comună, în zonă), ci Obștii de la Dragoslavele. Sunt cunoscute documente prin care țărani din Fundata au închiriat de la Dragoslavele locurile de pășune aflate la vest de graniță (Răuțescu 1937, 408-410).

^{109.} Drumul este folosit și astăzi de localnici, deci nu este explorabil arheologic.

segmentului, o pantă de 7° (deloc impresionantă față ce am văzut mai devreme), drumul nou are o pantă medie de 2°. De remarcat aici lipsa alternativelor. Drumul spre Șirnea, singurul care se desprinde de calea de creastă, merge spre vest, complet neinteresant pentru călătorul care dorește să ajungă la Bran; cât despre coasta orientală a muntelui, diferența altimetrică spre Valea Grădiștii¹¹⁰ este de 125 m, iar unghiul de coborâre este de 28°, nu imposibil de amenajat (se văd vreo două poteci), dar nepractic, câtă vreme muchia muntelui coboară mult mai blând.¹¹¹

Câțiva kilometri mai jos, la ieșirea din Drumul Carului spre Moeciul de Jos, vedem un alt segment al drumurilor care preced șoseaua modernă (DN 73), pe o lungime de cca 800 de metri (Figura 24). Partea de sus a traseului are numeroase intervenții recente, dar partea de jos păstrează vechile căi, pe o lungime de cca 300 de m. În bucla DN 73 avem, pe poziție dominantă, o fortificație preistorică¹¹²; la est de fortificație avem un set de drumuri mai vechi, din care, în poziția cea mai de jos, ar fi un drum modern care precede DN 73, relativ lat și bine păstrat, pe marginea căruia am găsit o bornă de beton armat, similară cu cea de la Posada (deci secolul al XIX-lea). Drumul nu este explorabil arheologic, fiind încă folosit de localnici. Între acest drum și înălțimea de la vest există o cale mai veche, îngustă și invadată de vegetație, care se desface în trei variate, vizibile și pe modelul-teren și în natură. Drumurile sunt adânc tăiate în solul argilos-pietros, așa cum obișnuit se întâmplă acolo unde unghiul de pantă este mare (aici 11-14°). Am făcut o mică săpătură de sondaj pe varianta mijlocie, dar nu am găsit – din nefericire – decât un cablu de curent (protejat de o cămașă de plastic), dar nu știm ce era mai jos.

Jumătate de kilometru spre vale găsim o situație similară cu cea descrisă anterior: la est de șoseaua actuală se desprind două variante mai vechi, însă de această dată în ordine inversă, respectiv în poziția de sus varianta mai nouă, iar dedesubt varianta veche (Figura 25). Ambele se întâlnesc în dreptul parcării actuale (zona supra-lărgită a DN 73), continuând pe ulița veche a satului Moeciul de Jos¹¹³. Varianta mai nouă este, obișnuit, mai bine conservată, este mai largă și mai ușor de urmărit în teren, dar este plină de resturi de la construcția recentă. Varianta mai veche este greu de urmărit, fiind invadată de vegetație. Eventuale noi proiecte de cercetare montană ar avea aici un soi de „rezervație” pentru un studiu mai aprofundat al drumurilor vechi.

Din acest punct vechile rute intră într-un continuum urbanizat până la nord de Bran. Între Bran și Râșnov traseul poate fi mai degrabă intuit, decât văzut. Spre surpriza mea, la vest de Râșnov ortofotografiile¹¹⁴ sugerează o linie care traversează arăturile, pe mai mulți kilometri, inclusiv în teritoriile administrative ale localităților Cristian și Ghimbav (Figura 26). Ușor surprinzător este că aliniamentul nu merge direct spre castrul

¹¹⁰. Un nume destinat confuziilor. El se datorează împrejurării că fortificația romană de la Drumul Carului (aflată în afara cadrului de la Figura 23, spre NE) se află deasupra acestei văi. Nu există altă fortificație veche („grădiște”) în zonă.

¹¹¹. De notat că există totuși o alternativă de coborâre spre Valea Grădiștii, dar ea se află mai jos de castrul roman de la Drumul Carului. Cu alte cuvinte, castrul controla singura cale spre munte practicabilă militar.

¹¹². Este generic vorbind „preistorică”, prin morfologie, fiindcă nu am găsit artefacte care să dateze obiectivul.

¹¹³. Modernizată, inaccesibilă pentru cercetare arheologică.

¹¹⁴. Mai ales Google Earth (care beneficiază de mai multe ediții) dar și ortofotografiile românești din 2012, pe unele segmente.

de la Râșnov, trecând la aproximativ 140 m est de el. Explicația este destul de simplă, anume că la momentul în care drumul a fost proiectat castrul mare – pe care îl știm toți – nu exista, dar exista, în schimb, un castru relativ mic (cca 60 x 40 m), aflat imediat la est de castrul de piatră¹¹⁵. Linia poate fi urmărită, la nord de castru, încă 4,5 km, pe direcția generală NNE, dispăre apoi din ortofotografii, dar reapare încă câțiva km mai la nord, pentru o lungime de numai 200 de metri. Din dreptul castrului drumul urmează cursul Bârsei, pe terasa dreaptă¹¹⁶. Este destul de greu de anticipat în ce direcție ducea drumul, fiindcă la vărsarea Bârsei în Olt nu este cunoscută nici o fortificație romană.

Nu am făcut săpături în zonă (deși mi-aș fi dorit), dar am făcut periegeze în câteva areale, în lungul traseului prezumtiv al drumului roman. Cele mai interesante observații s-au făcut într-o zonă aflată la 1,6 km nord de castru, unde nu doar că rambleul vechiului drum se putea observa în teren, dar am găsit în arătură ceramică de epocă romană, cât și un fragment de râșniță. Situația este interesantă, fiindcă poziția este prea departe pentru a putea fi vorba despre *vicus*-ul militar (aflat imediat la NV de castru). Și, dacă tot ne aflăm la capitolul curiozități, ar trebui amintit că este cunoscută în zonă și o a treia așezare de epocă romană, la baza muntelui, între Râșnov și Cristian, punct aflat, și el, departe de castru (2.7 km ESE).¹¹⁷

Concluzii

Adaug aceste rânduri în octombrie 2025, când am finalizat articolul. Am să încerc să fiu scurt. Prima mea concluzie este că cercetarea de teren este costisitoare, mai ales dacă terenul este muntele. Nu știu dacă ceea ce am realizat în materia drumurilor este mult sau puțin, dar atât am putut face într-un proiect foarte bine finanțat (gradul de comparație privește cercetarea românească), timp de patru ani. Așa cum arată lucrurile acum, după alți trei ani, nu mergem în direcția corectă. A doua concluzie este că lista bibliografică este scurtă. De ce? Păi cam atâta cercetare s-a făcut, pe coridorul Rucăr-Bran. Evident, când spun „cercetare” nu mă gândesc la compilații.

Am simțit nevoia de a scrie acest articol – atunci, în 2022 – pentru a lăsa un material sistematizat asupra progreselor realizate, pentru ca cercetarea viitoare să știe ce este de continuat, eventual de inovat. Cât despre drumurile romane, eu m-am resemnat că nu seamănă cu propaganda din grupurile de discuție istorică. În zona de câmpie, în proiectul anterior (2014-2017), a trebuit să mă obișnuiesc cu ideea că drumurile sunt făcute doar cu materiale locale, care erau... argila, eventual pietrișul. Aici, la munte, drumurile sunt făcute din piatră, sunt bombate¹¹⁸, au șanțuri, dar nu au spectaculoasa structură multi-stratificată pe care o vedem pe Internet, pentru Via Appia. Pe de altă parte,

¹¹⁵. Existența castrului mic a fost relevată de cercetări geofizice (Țentea, Popa, Petculescu 2017), fiind ulterior confirmată prin săpătură.

¹¹⁶. Pe modelul-teren, între drumul roman și localitățile Râșnov și Cristian, se vede o urmă care, astăzi, este ciotul de autostradă Brașov-Râșnov, pe atunci (iarna 2018-2019) în curs de construcție.

¹¹⁷. Costea 1973.

¹¹⁸. Cu excepții, precum a fost drumul găsit în S.7 de la Orateu. Dacă încercăm să gândim funcțional înțelegem mai repede „excepțiile”. Acolo era un drum pe o pantă puternică (deci cu scurgere asigurată), săpat practic în stâncă, deci cu puține șanse de a se tasa.

calitățile ingineresti ale romanilor sunt indiscutabile, de la proiectare la execuție, chiar și în cazul *Limes Transalutanus*. Într-o zonă atât de accidentată, ei au reușit un „coridor de proiectare” cu lățime de doar 10%, când 20% era admis¹¹⁹. Un astfel de succes ar fi greu de explicat dacă nu am admite că aveau excelente servicii topometrice, chiar dacă proba directă lipsește. Este foarte greu de spus dacă traseul de traversare a muntelui este o inovație romană, sau mai degrabă preluarea unor rute existente; se poate argumenta în ambele direcții.

A fost bun drumul roman? Atât de bun, că a fost practic folosit până în secolul al XIX-lea.

Bibliografie orientativă

Volum

***Călători 1

Holban, Maria (ed.), *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, București: Ed. Științifică, 1968.

***Călători 3

Holban, Maria, Alexandrescu-Dersca Bulgaru, M.M., Cernovodeanu, Paul (eds.), *Călători străini despre Țările Române*, vol. III, București: Ed. Științifică, 1971.

Asăndulesei 2015

A. Asăndulesei, *GIS, fotogrametrie și geofizică în arheologie. Investigații non-invasive în așezări Cucuteni din România*, Editura Universității „Al.I. Cuza”, Iași, 2015

Cantacuzino 2001

G.I. Cantacuzino, *Cetăți medievale din Țara Românească în secolele XIII-XVI*, Ed. Enciclopedică, București, 2001

Măndescu, Dumitrescu, Păduraru 2014

Măndescu, D., Dumitrescu, I., Păduraru, M., *Repertoriul arheologic al județului Argeș*, Ed. Istros. Brăila, 2014

Teodor et alii. 2022

Teodor, E.S., Haită, C., Cristea-Stan, D., Panait, A., Lazăr, G., *Cruci din piatră de Albești, din Muscel și Bârsa*, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2022

Articole

Binder 1969

P. Binder, *Drumurile și plaiurile Țării Bârsei*, în ”Studii și Articole de Istorie”, Ed. Societatea de Științe Istorice din România, 14, București, 1969, p. 207-218.

Costea 1973

F. Costea, *O nouă descoperire arheologică în Țara Bârsei: așezarea daco-romană de la Râșnov-Blocuri*, în ”Cumidava”, 6, Ed. Muzeul de Istorie Brașov, 1973, p. 19-25.

Măndescu, Dumitrescu 2017

Măndescu, D., Dumitrescu, I., *O locuire de epocă romană pe Limes Transalutanus, la Valea Stânii (com. Țițești, județul Argeș)*, în Teodor, E.S. (ed.), *Tracing Linear Archaeological Sites*, Simpozion Pitești, 1-2 iulie 2017, Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, p. 35-36.

¹¹⁹. Teodor 2022 A, 281-282, cu Fig. 2, și literatura.

Măndescu, Spânu 2021

Măndescu, D., Spânu, D., *The Silver Bracelets from Rucăr-Pleașa Posadei*, în "Dacia", NS, 65, Ed. Academiei Române, p. 87-116.

Moscalu 1979

Moscalu, E., *Probleme ale cetăților cu „val vitrificat”*, în "Cercetări Arheologice" 3, Ed. Muzeul Național de Istorie a României, București, 1979, p. 339-351.

Podaru 2022

M. Podaru, *Cel mai vechi pod rutier din România: Maristar începe construirea unui pod nou pe DN 73 Pitești-Brașov. Podul de lângă Rucăr este în circulație din 1886*, în "Economedia.ro", 18 ian. 2022.

Răuțescu 1937

Răuțescu, I., *Dragoslavele*, Câmpulung-Muscel: G.N. Vlădescu.

Sófalvi 2021

A. Sófalvi, *Raport de cercetare arheologică preventivă, Podu Dâmboviței – Cetatea Oratea (com. Dâmbovicioara, jud. Argeș)*, 31 august 2021, București: Ministerul Culturii.

Sófalvi 2023

A. Sófalvi, *Castles Beyond the Eastern Borders of the Medieval Kingdom of Hungary – Expansionism from the early 13th Century to the mid-14th Century*, în "Fortification and Sovereign Powers (1180-1340)", Ed. Loubatières, Villemur-sur-Tarn, 2023, p. 82-95.

Teodor 2015

Teodor, E.S., *O devenire: arheologia peisajului pe frontiera romană*, în E.S. Teodor (ed.), "Arheologia peisajului și frontierele romane", Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2015, p. 5-26.

Teodor 2017

Teodor, E.S., *Historical outcomes at the end of an archaeological project: Limes Transalutanus*, în "Arheovest" (in Honorem Doina Benea) 5, Ed. Asociația Arheovest Timișoara, Ed. Jate Press, Szeged, 2017, p. 885-907.

Teodor 2021

Teodor, E.S., *Digging the frontier, tackling the epidemics. Researches on Bran Pass*, în "Cercetări Arheologice", 28, 2, Ed. Muzeul Național de Istorie a României, București, 2021, p. 361-400.

Teodor 2022 A

Teodor, E.S., *A frontier road crossing the Southern Carpathians. The upper part of Limes Transalutanus*, în V. Sîrbu et al. (ed.), "Hidden Landscapes. The lost roads, borders and battlefields of the south-eastern Carpathians", Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2022, p. 279-334.

Teodor 2022 B

Teodor, E.S., *A new Roman Post on Limes Transalutanus at Oratea*, în "Cercetări Arheologice", 29, 1, Ed. Muzeul Național de Istorie a României, București, 2022, p. 155-184.

Teodor, Bolba 2022

Teodor, E.S., Bolba, R., *Mountain Passes and Battlefields: Rucăr-Bran corridor*, în V. Sîrbu et al. (ed.), "Hidden Landscapes. The lost roads, borders and battlefields of the south-eastern Carpathians", Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2022, p. 387-429.

Teodor, Dumitrescu, Chivoci 2016

Teodor, E.S., Dumitrescu, I., Chivoci, F., *Segmente ale drumului roman între Câmpulung și Dragoslavele*, în E.S. Teodor (ed.), "Arheologia peisajului și frontierele romane", Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2016, p. 123-140.

Teodor, Panait, 2022

Teodor, E.S., Panait, A., *High Mountain pathways in Southern Carpathians, around Bran Pass*, în V. Sîrbu

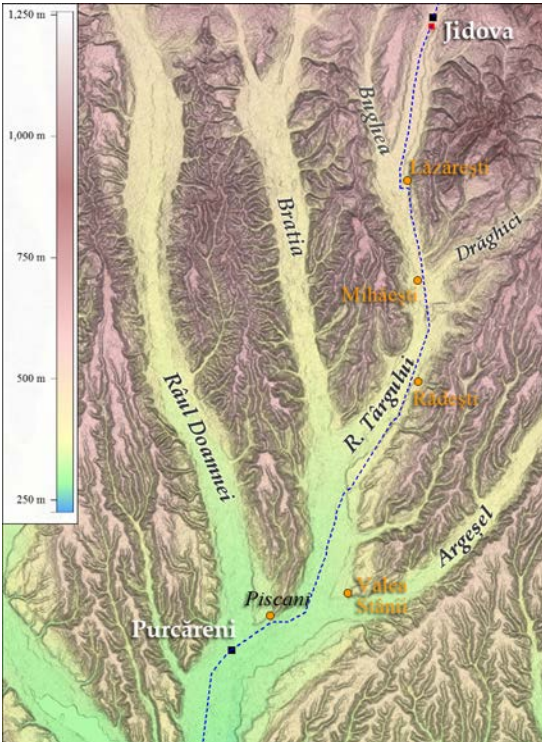
et al. (ed.), "Hidden Landscapes. The lost roads, borders and battlefields of the south-eastern Carpathians", Ed. Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2022, p. 335-380.

Tudor 1955

Tudor, Dumitru, *Considerații asupra unor cercetări arheologice făcute pe Limes Transalutanus*, în "Studii și Cercetări de Istorie Veche", 6, 1-2, Ed. Academiei RPR, București, 1955, p. 87-97.

Țentea, Popa, Petculescu 2017

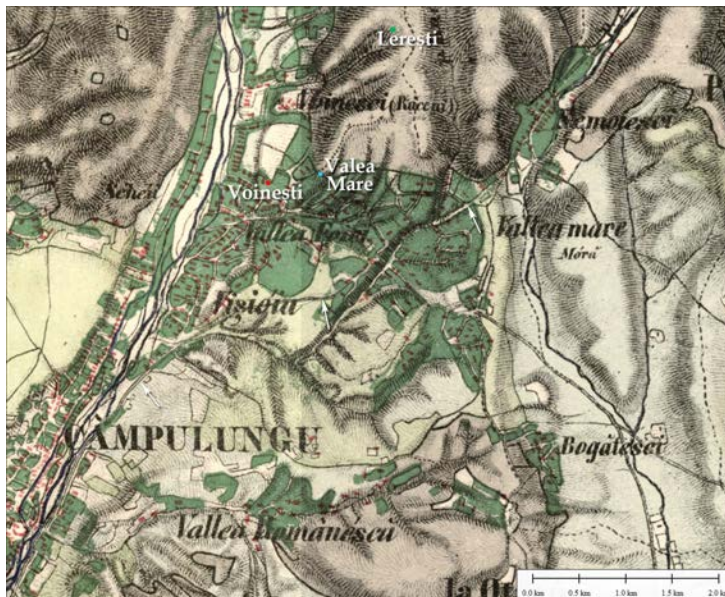
Țentea, O., Popa, A., Petculescu, L., *Un nou fort roman la Cumidava-Râșnov*, în "Cercetări Arheologice", 24, Ed. Muzeul Național de Istorie a României, București, 2017, p. 143-150.

Fig. 1 Sectorul Purcăreni-Jidova. Linia punctată marchează actuala șosea între Pitești și Câmpulung. Model-teren SRTM, rezoluție 30 m. Pătrate negre – castre de sec. III; pătrat roșu – castru de sec. II; portocaliu – localități menționate în text.

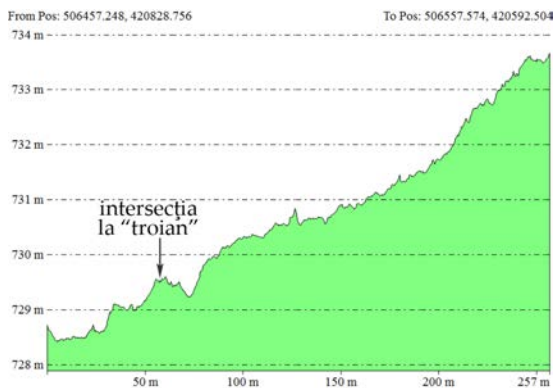
Fig. 2 Drumul Târgului în zona confluenței Drăghici–Râul Târgului. Harta Specht (1791-92), fragment de pe coloana 6. Numele satelor a fost transcris cu ortografia actuală. Săgețile verzi marchează traseul principalului drum din epocă.

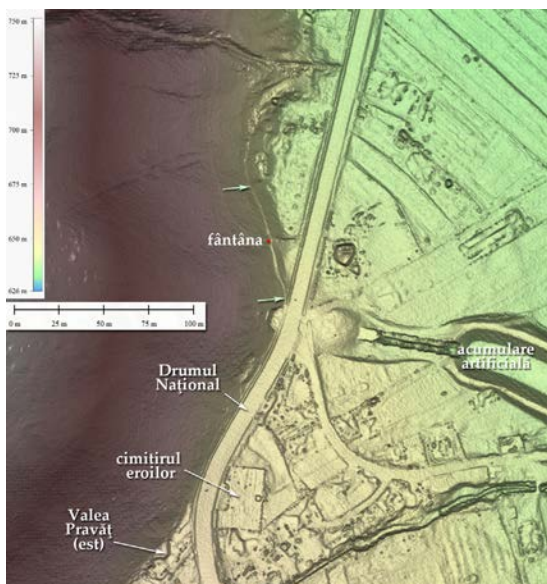
Fig. 3 Drumuri la NE de Câmpulung, harta Szathmári. Șoseaua principală spre Rucăr – săgeți albe. Pătrat roșu – castrul de la Voinești; pătrat albastru – fortificație de refugiu (dacică?); pătrat verde – castru de marș.

Fig. 4 Cartierul de NE al orașului Câmpulung. Rambleul de la Calea Pietrosă (linie albastră discontinuă); linie galbenă – secțiunea altimetrică de la Fig. 5. Model teren, rezoluție 0,3 m.

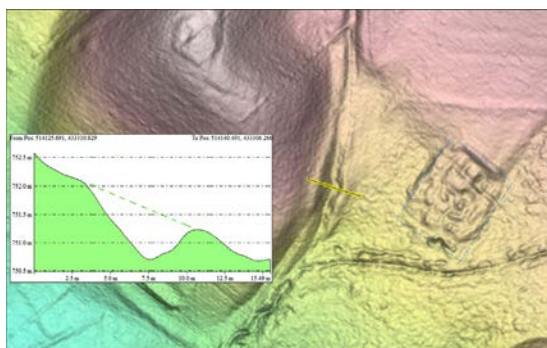
Fig. 5 Secțiune altimetrică la NE de Câmpulung. Pentru localizare vezi Fig. 4 (galben). Coordonate Stereo 70.

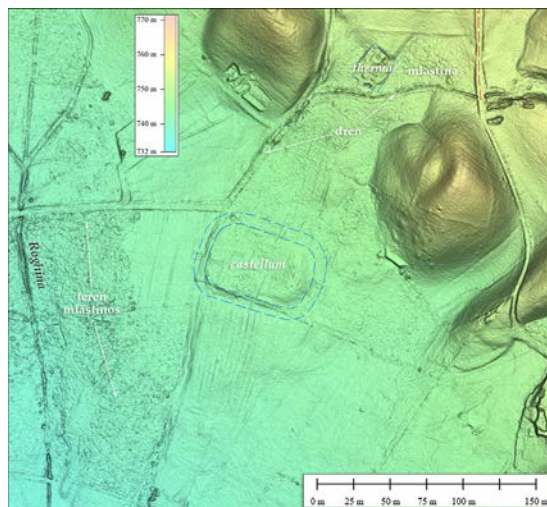
Fig. 6 Dragoslavele, detaliu de pe DN 73, la gura Văii Pravăț. Model-teren cu rezoluție de 0,3 m. Cu săgeți verzi – drum vechi.

Fig. 7 Dragoslavele, fântână construită din piatră de talie. Pentru localizare vezi Fig. 6.

Fig. 9 „Valul” de lângă băile romane de la Rucăr, cu secțiune altimetrică.

Fig. 8 Rucăr, castrul și băile romane, model-teren la 0,3 m. Cu linie punctată roșie – începutul urcușului pe Scărișoara.

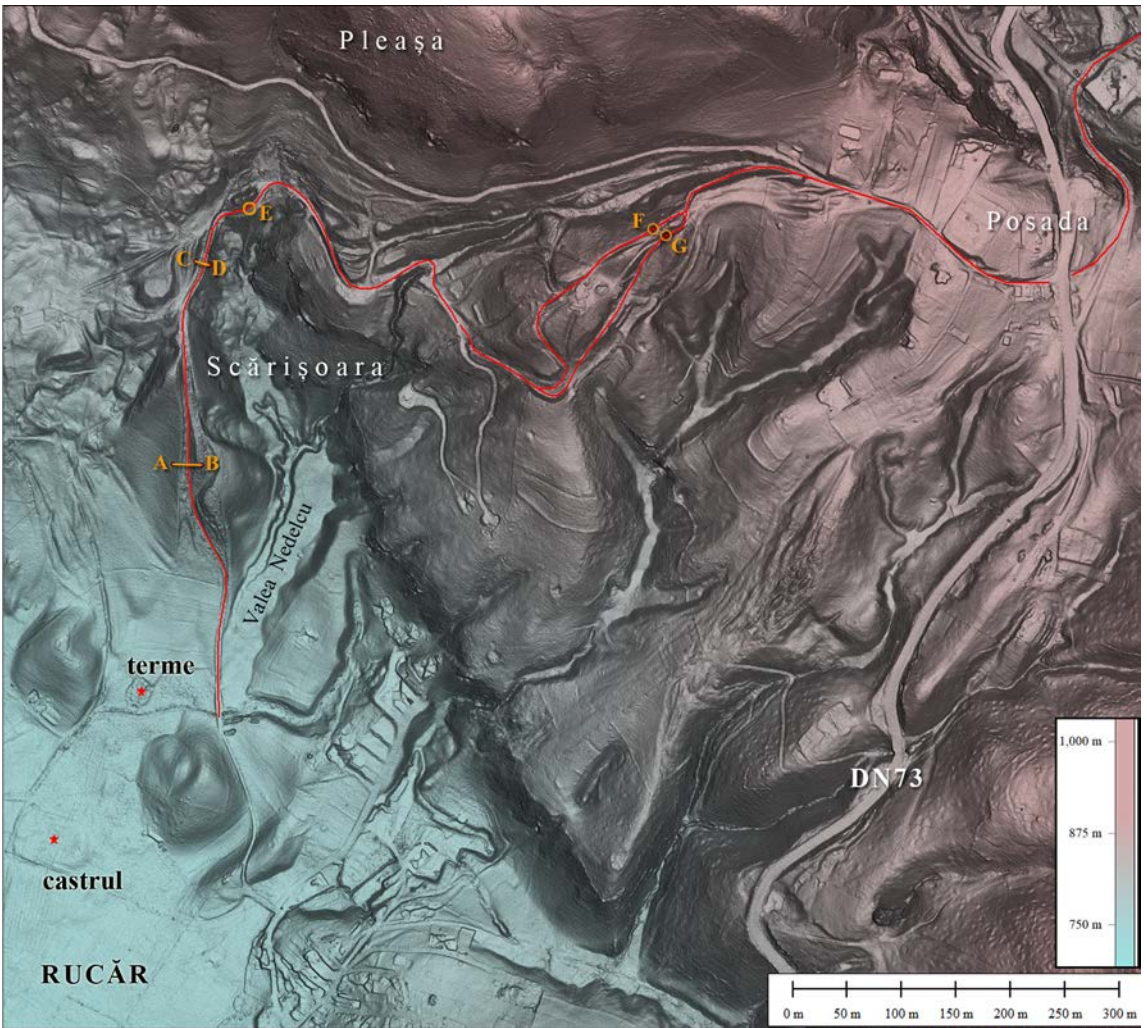

Fig. 10 Drumul vechi dintre Rucăr și Posada. Model-teren la rezoluție de 0,3 m. Pentru secțiunea A-B vezi Fig. 11; pentru secțiunea C-D vezi Fig. 12; pentru punctul E vezi Fig. 13; pentru punctul F vezi Fig. 14; pentru punctul G vezi Fig. 15.

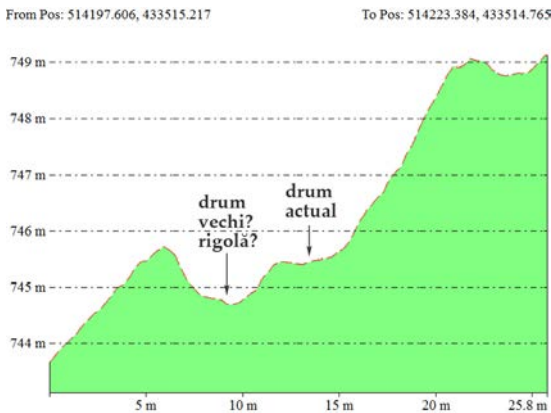

Fig. 11 Scărișoara, secțiunea altimetrică A-B (pentru poziționare vezi Fig. 10).

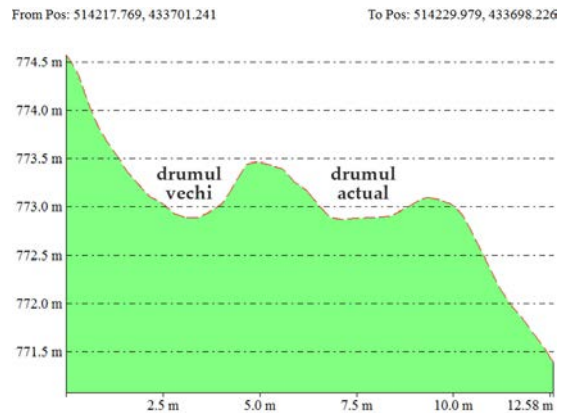

Fig. 12 Scărișoara, secțiunea altimetrică C-D (pentru poziționare vezi Fig. 10).

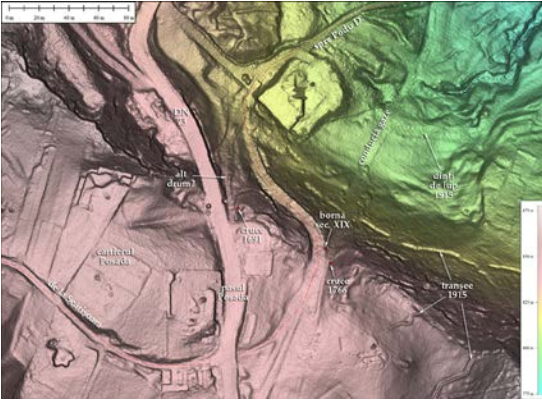
Fig. 13 Scărișoara, punctul E (vezi Fig. 10 pentru localizare), urme ale roților de car, înainte și după curățare (cu Dragoș Măndescu).

Fig. 14 Scărișoara, punctul F (vezi Fig. 10 pentru localizare), urme de car pe o placă de gresie. Drum abandonat.

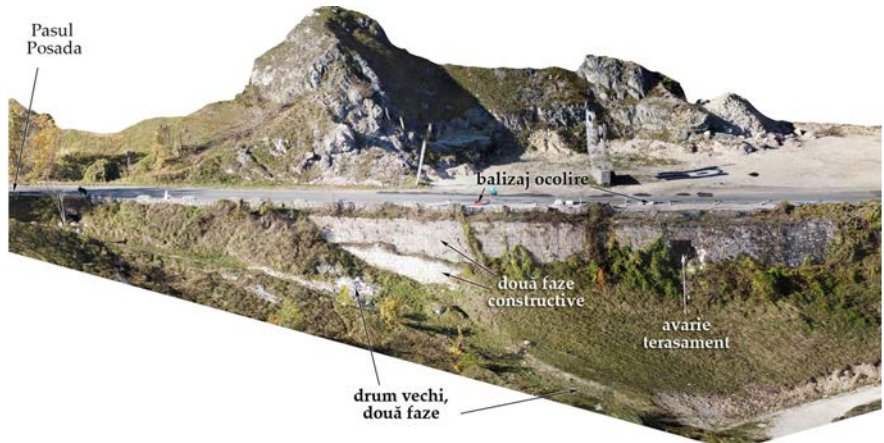
Fig. 15 Scărișoara, punctul G (vezi Fig. 10 pentru localizare), urme de car, curățare parțială, varianta mai nouă a drumului.

Fig. 16 Posada, model-teren. Traseul din secolele XVIII-XIX (linia roșie discontinuă), cu elemente de context. Pentru notația „alt drum?” vezi Fig. 18.

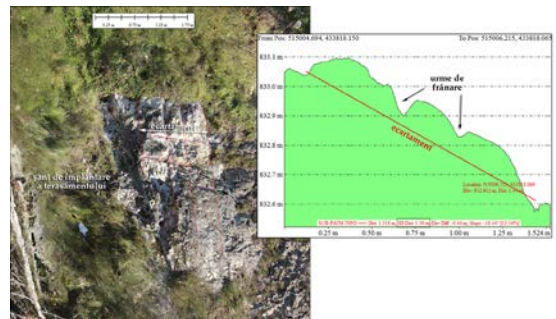
Fig. 17 Pasul Posada. Fotografie a drumului de sec. XVIII-XIX, în dreptul bornei (pentru localizare vezi Fig. 16).

Fig. 18 DN 73 în Pasul Posada, alături de un drum vechi, ortofotografie laterală. Pentru localizare vezi Fig. 16.

Fig. 19 DN 73 în Pasul Posada, ortofotografie verticală. Vezi și Fig. 18. „Drumul lat” este cel din Fig. 17.

Fig. 20 Urme de roată în Pasul Posada. Pentru poziția în teren vezi Fig. 19, notația „urme în piatră”. Ortofotografie cu rezoluție de 0,1 cm și model teren de 0,38 cm. Octombrie 2022. Secțiunea altimetrică indică o proiecție în plan a ecartamentului căruței de 1,32 m, dar distanța în 3D este de 1,39 m.

COLOCVIUL INTERNAȚIONAL COMUNICARE ȘI CULTURĂ ÎN ROMANIA EUROPEANĂ (CICCRE)

ediția a XIII-a, 12-13 iunie 2026,
Universitatea de Vest din Timișoara

Diplomația culturală în spațiul romanic. Perspective sincronice și diacronice

Apel la contribuții

De la imperium-ul roman – fondat pe circulația limbii, dreptului și simbolurilor culturale – până la strategiile contemporane de soft power (Joseph S. Nye), diplomația culturală reprezintă una dintre cele mai durabile forme de exercitare a colaborării și influenței în relațiile dintre comunități și state. Într-o lume marcată de tensiuni geopolitice, fragilizări identitare, reconfigurări ale puterii simbolice, relectura tradiției romanice din perspectiva diplomației culturale devine un exercițiu academic necesar. Așa cum observa deja Cicero, cultura este fundamentul stabilității civice și al prestigiului politic (*De re publica*), iar Vergilius formula într-o viziune simbolică misiunea Romei ca fiind aceea de a „guverna prin arte și legi” (*Aeneis*). Atare principii fondatoare ale romanității au constituit, în timp, un model de difuziune culturală ce se regăsește astăzi, sub forme reconfigurate, în diplomația culturală a statelor din spațiul romanic.

În Evul Mediu și în epoca modernă timpurie, transmiterea moștenirii latine prin universități, ordine religioase, cancelarii princiare și tipar a funcționat ca un veritabil instrument de diplomație culturală, fenomen analizat în lucrările lui Jacques Le Goff, Ernst Robert Curtius ori Peter Burke, care au demonstrat rolul decisiv al elitelor intelectuale în construcția unei Europe a culturii. Mai târziu, Iluminismul și rețelele Republicii Literelor, de la Voltaire la Giambattista Vico, au transformat schimbul cultural într-o formă subtilă de negociere politică și ideologică.

În epoca modernă, odată cu afirmarea statelor-națiune, diplomația culturală primește instituționalizare, prin academii, institute culturale, politici publice. Spațiul romanic devine un laborator privilegiat al acestor procese: francofonia, hispanofonia, italofofia, lusofonia, românofonia funcționează ca arii de influență simbolică, în care limba, literatura, artele, educația sunt utilizate ca instrumente de prestigiu și cooperare. În secolul al XX-lea reflecțiile lui Antonio Gramsci asupra hegemoniei culturale, studiile lui Raymond Aron ori Pierre Bourdieu, e.g., oferă grile teoretice esențiale pentru înțelegerea raporturilor dintre cultură și putere. Teoretician și practician, totodată, al diplomației culturale, Alain Lombard analizează beneficiile societale ale diplomației culturale; se întâmplă aceasta în contextul în care conceptul se dezvoltă în Franța încă de la jumătatea secolului al XIX-lea, iar un minister dedicat Culturii a fost înființat pentru prima dată tot în această țară. În spațiul romanic, institutele culturale (Institut Français, Instituto Cervantes,

Instituto Camões, Istituto Italiano di Cultura, Institutul Cultural Român) au devenit actori-cheie ai acestei diplomații simbolice, promovând limba, patrimoniul, creația artistică și dialogul intercultural.

Pe acest fundal teoretic și istoric amplu, cea de-a XIV-a ediție a Colocviului Internațional „Comunicare și cultură în România europeană” își propune să abordeze prin tema Diplomația culturală în spațiul romanic – perspective sincronice și diacronice fenomenul în complexitatea sa, într-o dublă dimensiune: sincronică, prin analiza mecanismelor actuale ale diplomației culturale, și diacronică, prin investigarea evoluției sale de la romanitatea antică la globalizarea contemporană. Demersul este, prin excelență, unul inter- și transdisciplinar, reunind, în acord cu profilul manifestării, perspective din filologie, istorie, arte, antropologie, studii culturale. Sunt încurajate contribuții prin care cercetători, cadre didactice universitare, doctoranzi analizează rolul limbii ca instrument diplomatic, incluzând multilingvismul, circulația elitelor și a modelelor culturale, traducerea ca act de mediere simbolică, dinamica schimburilor culturale, impactul noilor media și al diplomației digitale în acest proces al diplomației culturale. De asemenea, sunt binevenite studiile de caz privind francofonia, hispanofonia, italofofia, lusofonia, românofonia și celelalte configurații ale romanității contemporane, precum și reflecțiile asupra crizelor culturale și identitare din arealul romanic. Lucrările selectate vor contribui la consolidarea unui domeniu de cercetare aflat la intersecția dintre domenii și discipline, continuând, într-o cheie contemporană, tradiția milenară a dialogului cultural început odată cu Roma antică.

Pornind de la aceste repere, schițate succint mai sus, participanții la cea de-a XIV-a ediție a colocviului sunt invitați să analizeze, să clarifice și să dezvolte aspectele complexe ale temei în cadrul celor două zile dedicate acestui eveniment științific. Toți cei preocupați de tematica pusă în dezbatere – cadre didactice, cercetători, doctoranzi – au posibilitatea să reflecteze asupra acestei tematici complexe și, în lumina multiplelor ei provocări, să propună comunicări pentru secțiunile consacrate spațiilor lingvistice, literare și culturale romanice: limba, literatura și cultura latină; limba română; literatura română și comparată; limba română ca limbă străină; limba și literatura franceză; limba, literatura și cultura italiană; limba, literatura și cultura portugheză; limba, literatura și cultura spaniolă; traductologie; intercomprehenșiunea limbilor romanice; didactica limbilor romanice; istorie și studii culturale; muzică și teatru; arte plastice; carte și bibliotecă.

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS

ACTA CENTRI LUCUSIENSIS